

KUR'AN'DA TEBLİĞ METODU

SÜNDÜZ HANEDAR OKTAR

KUR'AN'DA TEBLİĞ METODU

Sündüz HANEDAR OKTAR

Editör

Prof. Dr. Ömer DUMLU

Kitap Adı	:	Kur'an'da Tebliğ Metodu
Yazar	:	Sündüz Hanedar Oktar
Editör	:	Prof. Dr. Ömer Dumlu
ISBN	:	978-625-7617-63-5
SAMER Yayınları	:	131
Dizgi & Kapak	:	SAMER
Genel Yayın Yönetmeni	:	Prof. Dr. Feyza Betül Köse

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2025

Bu kitap, “Kur'an'da Tebliğ Metodu” adlı yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş yayın halidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
- GİRİŞ -	9
- BİRİNCİ BÖLÜM - TEBLİĞLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	14
I. Kur'an'da Tebliğ ve Tebliğle İlgili Temel Kavramlar	15
A. Tebliğ.....	15
1. Sözlük Anlamı	15
2. Terim Anlamı.....	16
3. Tebliğin Önemi	20
4. Tebliğin Amacı	24
B. İrşad	27
1. Sözlük Anlamı	27
2. Terim Anlamı.....	27
C. Hidâyet.....	29
1. Sözlük Anlamı	29
2. Terim Anlamı.....	30
D. Emr-i Bil Ma'ruf Nehy-i Ani'l Münker	30
1. Sözlük Anlamı	30
2. Terim Anlamı.....	31
II. Tebliğin Anlam Alanına Giren Diğer Kavramlar	34
A. Davet.....	34
1. Sözlük Anlamı	34

2. Terim Anlamı.....	34
B. Va'z, Mev'ize.....	37
1. Sözlük Anlamı	37
2. Terim Anlamı.....	37
C. Nasihat	40
1. Sözlük Anlamı	40
2. Terim Anlamı.....	40
III. Tebliğ Dili Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri.....	41
A. Kavl-i Ma'ruf.....	42
B. Kavl-i Belîğ	45
C. Kavl-i Leyyin	47
Değerlendirme.....	50
- İKİNCİ BÖLÜM - TEBLİĞ ÇEŞİTLERİ, TEBLİĞCİ, MUHATABLARI VE TEBLİĞ ORTAMI.....	55
I. Tebliğ Çeşitleri	56
A. Hikmet İle Yapılan Tebliğ.....	56
1. Hikmet Kavramı.....	56
B. Güzel Öğüt İle Yapılan Tebliğ	62
1. Kıssa Metodu	65
2. Temsil (Mesel) Metodu	69
3. Tasvir Metodu	73
4. Tekrar Metodu.....	77
5. Gözlem Yapmaya Teşvik Metodu.....	80
6. Terğib-Terhib Metodu.....	85

C. Mücadele İle Yapılan Tebliğ	92
1. Mücadele Metodu	95
2. Karşılaştırma Metodu	101
3. Soru-Cevap Metodu	105
II. Tebliğci Muhatabları ve Tebliğ Ortamı.....	111
A. Tebliğ Görevini Yürüten Kişinin Özellikleri	111
1. Örnek Olmak	111
2. Güvenilir Olmak.....	113
3. Sabırlı ve Ümitvar Olmak.....	116
4. Merhametli Olmak	119
5. Fizyonomik Yapı (Kaynağın Çekiciliği).....	121
B. Tebliğe Muhatap Kişilerin Özellikleri.....	122
1. Muhatabın Seviyesi ve İdraki.....	123
2. Taahhüt -Bağlılık	125
3. Saygınlık.....	127
C. Tebliğ Ortamının Özellikleri.....	128
1. Bireysel ya da Toplumsal Olma	128
2. Muhatap ile Yüz Yüze ya da Muhataptan Uzak Olma	130
- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ -.....	132
- KAYNAKÇA-.....	139

ÖNSÖZ

İnsan fitri olarak terbiye edilmeye ve nihayetinde tekâmüle uygun bir yaratılışa sahiptir. Hz. Muhammed'in uygulamalarında hayat bulan vahyin insanı terbiye etmedeki örnekliğine bakıldığında, her türlü kötülüğün kol gezdiği ve Cahiliye Dönemi olarak nitelendirilen devri oluşturan topluluğun yirmi üç yıl gibi kısa bir süre zarfında nasıl medeni bir topluma dönüşerek Asr-ı Saadet Devri olarak nitelendirilebilecek seviyeye yükseltildiğini görmekteyiz. Şüphesiz bu, vahyin Hz. Peygamber'e öğrettiği yöntemler vesilesiyle olmuştur. Bugün cahiliye dönemi olarak adlandırılmasa da toplumun ortaya koyduğu ahlaki değerler o döneme eşdeğer belki daha da kötü bir zamandan geçtiğimizi ve tebliğe belki de her zamankinden daha fazla ihtiyacımız olduğunu ortaya koymaktadır. Şu var ki, o dönemin sosyopsikolojik yapısı ile çağımızın yapısı ve şartları farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla temel kaynaklara bağlı kalarak çağımıza hitap eden bir dil oluşturmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmamızda insan eğitiminin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in, muhatabı olan insanı eğitmede kullandığı metotları tespit ederek, davetçiye yöntem konusunda ışık tutması, davetçinin mesajını karşı tarafa en etkili şekilde ulaştırması hedeflenmiştir.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde tebliğ ve tebliğle ilgili kavramsal bilgiler yanında, tebliğ dilinin kişide oluşturmayı hedeflediği Kur'an'da yer alan söz çeşitleri yer alacaktır. İkinci bölümde ise Nahl Suresi 125. ayet çerçevesinde, Kur'an'da yer alan başlıca tebliğ metotlarına hikmet, güzel öğüt ve mücadele ile yapılan tebliğ başlıkları altında yer verilecektir.

Hikmet ile yapılan tebliğ başlığı altında, hikmet kavramı ve ilgili ayetler üzerinden müfessirlerin görüşlerine yer verilecektir. Bu kavramın anlam genişliği içinde ve sosyal-psikoloji verileri çerçevesinde muhatapla iletişim süreci olan tebliğde dikkat edilmesi gereken unsurlar ve tebliğ görevini yürüten kişinin özelliklerine yer verilecek, muhatap kişinin özellikleri ve tebliğ ortamının özellikleri ile ilgili bilgi ise ayrı bir başlık altında incelenecektir. Güzel öğüt ile yapılan tebliğ başlığı altında, kıssa, temsil, tekrar, gözlem, terğib-terhib metotları ele alınacak, mücadele ile yapılan tebliğ başlığı altında ise mücadele, karşılaştırma ve soru-cevap metotları ele alınacaktır.

“Kur'an'da Tebliğ Metodu” başlıklı Yüksek Lisans Tezimizden üretilen bu eserimiz suresince çok kıymetli zamanını ayıran başta değerli hocam Prof. Dr. Ömer Dumlu'ya, her ihtiyacında maddi manevi desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Muammer Erbaş'a teşekkür ediyorum. Ayrıca üniversite hayatına adım atmama vesile olan ağbeyim Erdal Hanedar'a, çalışmalarımın başından sonuna kadar büyük fedakarlıklar gösteren ve daima sabırla çalışmalarımı destekleyen sevgili eşim Ahmet Oktar'a ve birlikte geçireceğimiz zamandan feragat etmek zorunda kaldığım evlatlarım Muhammet Sedat ve Firdevs'ime teşekkürlerimi bir borç bilirim. Kitabımın yayımlanmasını üstlenen SAMER Yayınlarına müteşekkirim.

Gayret bizden tevfik Yüce Allah'tandır.

Sündüz HANEDAR OKTAR
İzmir, 2025

- GİRİŞ -

Kur'an'ın temel gayesi insanı fıtratına uygun bir yaşam sürmeye sevk etmek amacıyla tebliğ ve bir takım yönlendirmelerde bulunmak suretiyle onu eğitmektir. Farklı algılama düzeylerine sahip kompleks bir varlık olan insanın eğitilmesi ise yine farklı uygulama metotlarını gerektirmektedir. Bu metotların neler olduğu çağlar üstü bir hitaba sahip olan Kur'an'ın mesajında belirtilirken, Hz. Peygamber'in risalet vazifesinde de müşahhaslaştırılmıştır.

“Kur'an'da Tebliğ Metodu” farklı perspektiflerden daha geniş ele alınabilir olmasına karşın, bu çalışma birçok eksikliğiyle birlikte ilahi vahyin insanlara ulaştırılması ve muhatabı üzerinde tesirinin sağlanmasında takip edilen-edilmesi gereken yöntemleri tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Doktora ve yüksek lisans düzeyindeki akademik çalışmalar¹ yanında, bu alanda “Resulullah'ın Davet Metodu”², “Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları”³, “Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet”⁴ gibi isimlerle ele alınmış

¹ Bkz. Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ Metotları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1998 (Tebliğ Metotları); Muammer Ölmez, *Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlere Emredilen Tebliğ Metotları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Konya 2013.

² Ahmet Önkal, *Resûlullah'ın İslama Davet Metodu*, 7. Baskı, Esra Yayınları, Konya, 1992.

³ İsmail Lütfü Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, Büşra Yayınları, İstanbul, 1992.

⁴ Fikret Karaman, *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet*, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

eserler de mevcuttur. Yapılan bu çalışmaların genelinde daha çok Hz. Peygamber dönemini, dolayısıyla Hz. Peygamber'in tebliğ metodunu ele aldıkları görülmektedir. Bu metotlar ele alınırken muhataba etkisi yönüyle günümüzde yapılmış bir takım istatistiklere yer verilmediği görülmektedir. Oysaki insanı eğitmede tebliğ, Kur'an'ın çağlar üstü hitabıyla sadece Hz. Peygamber dönemiyle sınırlandırılmış bir vazife değildir.⁵ Günümüzde tebliğe etkisi açısından bilimin önemi yadsınamaz. Teknolojik değişimin ve gelişimin en üst seviyelerde olduğu günümüzde, örneğin internet ve uydu gibi toplu iletişim araçları vasıtasıyla tebliğ vazifesi nasıl yapılmalı, bu ortamların muhatabın psikolojisi üzerindeki etkisi ve muhatap tarafından tepkisinin bilimsel olarak deneylenmesi sonucuna göre tebliğ faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi elzemdir. Çalışmamızda bu eksikliğe değinmeye çalışarak, bilimsel veriler çerçevesinde, sosyal ve psikolojik ortamların da dikkate alınarak çağa hitap eden bir tebliğ metodu ile insanın eğitilmesi gerekliliğine de vurgu yapılarak, tebliğ ortamlarıyla ilgili yapılmış bazı bilimsel deneylere yer verilmiştir.

Çalışmamızın şekillenmesinde "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir."⁶ ayeti temel dayanak oluşturmaktadır. Bu ayet çerçevesinde şekillenen çalışmamız, ayetin sınırlı açıdan yapılmış bir tefsiri mahiyetinde görülebilir.

Giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşan çalışmamızın ilk bölümünde tebliğ kavramı, tebliğin önemi, gayesi ve tebliğ dili açısından söz çeşitleri; tebliğle anlamdaş kullanılabilen irşad, hidayet, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker gibi temel kavramlar; tebliğin anlam alanına giren davet, va'z, nasihat kavramları ile ilgili lugat ve ıstılah manaları hakkında bilgi verilmiş, çeşitli

⁵ Âl-i İmrân 3/104, "Sizden iyiliğe çağırın, doğruluğu emreden ve fenalıktan meneden bir cemaat bulunsun. . . / وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ "

⁶ Nahl 16/125, "أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ"

ayetlerdeki kullanımlarıyla beraber zaman zaman hadislerdeki kullanımlarına da yer verilmiş ve tefsirlere başvurulmuştur.

İkinci bölüm, Nahl Suresi 125. ayete isnatla, “Hikmet İle Yapılan Tebliğ”, “Güzel Öğüt İle Yapılan Tebliğ”, “Mücadele İle Yapılan Tebliğ” ve “Tebliğci, Muhatabları ve Tebliğ Ortamı” şeklinde dört alt başlığa ayrılarak incelenmiştir.

“Hikmet ile Yapılan Tebliğ” başlığı altında, hikmet kavramının lugat ve ıstılah anlamı verilmiş, karışık anlamıyla mukayesesi yapılmış ve bu kavramın ayetlerdeki kullanımına, bu kullanımlarla ilgili müfessirlerin görüşlerine müracaat edilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

“Güzel Öğüt ile Yapılan Tebliğ” başlığı altında güzel öğüt (mevize-i hasene) olarak değerlendirilebilecek olan kıssa, temsil, tekrar, gözlem, terğib-terhib metotları tebliğle ilintili olarak incelenmiş ve tebliğde muhatap üzerindeki etkileri örneklendirilerek izah edilmeye çalışılmıştır.

“Mücadele ile Yapılan Tebliğ” başlığı altında ise en güzel şekilde mücadele olarak nitelendirilebilecek mücadele, karşılaştırma ve soru-cevap metotları ele alınmış ve tebliğde muhatabına etki etmesi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

“Hikmet ile Yapılan Tebliğ” başlığı ile ilintili olan, “Tebliğ Görevini Yürüten Kişinin Özellikleri”, “Muhatabın Özellikleri” ve “Tebliğ Ortamının Özellikleri”ni ise, “Tebliğci, Muhatabları ve Tebliğ Ortamı” olarak ayrı bir üst başlık altında ele aldık.

Çalışmamızda ana kaynağımız Kur'an-ı Kerim olmuştur. Konumuzla ilgili ayetler saptanarak müfessirlerin izahlarındaki farklı yönler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitlerimizde Kur'an-ı Kerim meallerinden, rivayet, dirayet, çağdaş tefsirlerden, hadis kaynaklarından ve konuyla ilgili farklı birçok eserden istifade edilmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in tebliği ile ilgili örnek olaylara yer verilerek de analizler yapılmıştır.

Çalışmamızdaki ayet meallerinde Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim meali ve Ömer Dumlu-Hüseyin Elmalı ortak çalışmasıyla hazırlanan Kur'an-ı Kerim mealinden; verilen hadislerde ise kaynak olarak kütüb-i sitte içerisinde yer alan hadis kitaplarından faydalanılmıştır. Çalışmamızda kavramlar ele alınırken özellikle tebliğ ile ilgili anlamlara ağırlık verilmiş diğer disiplinlerdeki kullanım alanları hakkında ayrıntıya girilmemeye çalışılmıştır.

Kur'an'ın insanı terbiye etmede kullanmış olduğu yöntemleri ve bunların muhatabı üzerindeki tesirlerini olası sonuçlarıyla ele almaya çalıştığımız ve “Kur'an'da Tebliğ Metodu” olarak adlandırdığımız çalışmamız, şayet ilerde bu alanda yapılacak çalışmalarda herhangi bir şekilde kullanılmaya değer görülür ve katkı sağlarsa çalışmamızın hedefi noktasında başarıya ulaştığı kabul edilecektir.

- BİRİNCİ BÖLÜM -
TEBLİĞLE İLGİLİ KAVRAMLAR

I. Kur'an'da Tebliğ ve Tebliğle İlgili Temel Kavramlar

A. Tebliğ

1. Sözlük Anlamı

Tebliğ sözlükte “bir şeyi veya bir bilgiyi ulaştırmak, bildirmek, iletmek, yetiştirmek, haber vermek, nakletmek⁷, götürmek, taşımak, en sona varmak, yerine getirmek, üstün, kesin, geçerli, tesirli” gibi manalara gelen “بلغ” fiil kökünden türetilmiş bir mastardır.⁸ Aynı kökten “بَلَّوْغ” ve “بَلَّغ” kelimeleri ise “bir gayenin en yükseğine ulaşmak ve en son noktasına kadar varmak⁹, yetişmek, yetiştirmek, eriştirmek”¹⁰ şeklinde tanımlanır. Ayrıca tebliğ “başkasına bilgi ulaştırmak ve onunla iletişim kurmak”¹¹ şeklinde de

⁷ Ebi Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferahidi, *Kitabu'l Ayn*, Tahk: Mehdi el-Mehzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, 1. Baskı, Beyrut-Lübnan, 1408/1988, IV, 421; Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, Dâru Sadır ve Daru Beyrut, Beyrut 1956, VIII, 419-421.

⁸ Rağib el-İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibu'l Kur'an (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2010, 167; Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an-ı Kerim Sözlüğü*, 1. Baskı, Düşün Yayıncılık, Mayıs 2015, 154-156.

⁹ Halid b. Ahmed, IV, 421; İsfahânî, 167.

¹⁰ Mütercim Asım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l- Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*, 1. Baskı, çev. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, IV, 3576-3577.

¹¹ Hüseyin Atay, Yaşar Nuri Öztürk, Beyza Bilgin, Rami Ayas, Arif Güneş, Hasan Elik, *İslam Gerçeği*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1995, 21.

tanımlanmıştır. Bu tanımdan hareketle tebliğ, iletişim için gerekli tüm donanımlara sahip olarak ve muhatabın özelliklerine vakıf bir şekilde muhatabı ikna etme çabası olarak tarif edilebilir.

2. Terim Anlamı

Dini bir terim olarak tebliğ, “Peygamberlerin uygun ve etkili araçlardan yararlanarak Allah'tan aldıkları vahyin mesajını eksiltmeden ya da ilavede bulunmadan insanlara ulaştırması”¹² anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle “Peygamberlerin, Cebrail aracılığıyla Allah'tan aldıkları mesajları insanlara iletmelerine tebliğ denilmektedir.”¹³ Belağ isim olarak, tebliğ ise fiil halinde Kur'an'da en az 10 yerde bu anlamda kullanılmaktadır.¹⁴ B-l-ğ fiil kökünden türeyen kelimeler Kur'an-ı Kerim'de 77 yerde geçer.¹⁵ Burada şunu da belirtmek gerekir ki tebliğle ilgili ayetlere baktığımızda tebliğde sadece insanlara mesajın ulaştırılmasının söz konusu olduğu, herhangi bir şekilde baskı ve zorlamanın söz konusu olmadığı görülmektedir.¹⁶ B-l-ğ fiilinin ulaştırmak manasına geldiği ayetlerin¹⁷ genel anlamına bakarak, tebliğ kelimesinin dini literatürdeki manasını da

¹² Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975 (Allah ve İnsan), 8-9; Süleyman Uludağ, *İslâm'da İrşad*, Marifet Yayınları, Bursa, 1981(İrşad), 19; Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2009, (Sözlük), 557; Muhsin Kırâati, *Kur'an ve Tebliğ*, çev. Mustafa Eren, 1. Baskı, Kevser Yayıncılık, İstanbul, 2010, 33; Karaman, *Tebliğ*, 50.

¹³ Çakan, *Metot*, 22.

¹⁴ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 10. Baskı, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1997, 572.

¹⁵ Muhammed Fuad Abdulkaki, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li el-Fâzi'l Kur'an'il-Kerim*, Daru'l Kütübü'l Mısıriyye, Kahire, 1364, 134-135.

¹⁶ Ra'd 13/40, "Onları uyardıklarımızın bir kısmını sana göstersek de ya da göstermeden senin canını alsak da, senin görevin sadece tebliğden ibarettir. Hesaba çekmek yalnız Bize aittir. / وَأِنْ مَا تُرِيدُكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَقَّعُكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ"; Nur 24/54; Nahl 16/35, 82; Şura 42/48; Al-i imran 3/20; Maide 5/92,99; Ankebut 29/18; Yasin 36/17; Teğâbün 64/12.

¹⁷ A'râf 7/79, "Salih onlardan yüz çevirip: 'Ben size Rabbimin mesajını tebliğ ettim, size öğüt verdim, fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz'dedi/ فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولَ رَبِّي / وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ"; A'râf 7/93; A'râf 62/62; Ahkâf 46/23; Máide 5/67; Ahzâp 33/39.

düşünecek olursak, tebliğin asıl manasının “ulaştırmak” olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber ve diğer peygamberlere düşen görevin sadece Allah katından gelen mesajları insanlara ulaştırmak olduğunu bildiren ayetler de¹⁸ tebliğin “ulaştırmak” manasına geldiğini teyit eder. Kur'an-ı Kerim'de isim kalıbıyla tebliğ kelimesi geçmediğinden dolayı da bu kelimenin anlam karşılığı olarak “belağ” kelimesini görmekteyiz.¹⁹ “B-l-ğ” kelimesinin geçtiği, birbirine yakın farklı anlamlar ihtiva eden ilgili birkaç örnek ayeti zikredebiliriz.

Ulaşmak (bir şeyin sonuna ulaşmak): Birçok ayette b-l-ğ fiili bu anlamda kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ve arkadaşının yolculukları esnasındaki bir bölümde, “ikisi de iki denizin birleştiği yere ulaştıklarında / *فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا*”²⁰ denilmektedir. “O (Hz. Yusuf), ergenlik çağına gelince / *وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ*”²¹; “(Hz. Musa) ergenlik çağına gelip olgunlaşınca / *وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ*”²² ve “O insan ergenlik çağına gelip, kırk yaşına varınca / *وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ*”²³ ayetlerindeki ifadelerde ise insanların fiziki ve zihni erişkinliğe ulaşmaları ifade edilir.

¹⁸ Ankebût 29/18, "Eğer yalanlarsanız bilin ki sizden önce de nice toplumlar peygamberlerini yalanlamışlardı. Peygamberin üzerinde apaçık tebliğden başka bir görev yoktur. / *وَلَنْ تُكَذِّبُوا*” / *فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ*”; Nahl 16/35,82; Nûr 24/54; ilg. diğer ayetler için bkz. Yâsin 36/17; Şurâ 26 /48; Ra'd 13/40.

¹⁹ Abdulbaki, 134-135.

²⁰ Kehf 18/61, "Onlar, iki denizin birleştiği yere ulaşınca, balıklarını unuttular. Derken balık da yolunu bulup denize dalarak gözden kayboldu. / *فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا*”

²¹ Yusuf, 12/22, "Ergenlik çağına gelince, ona hikmet ve ilim verdik. Biz iyileri işte böyle ödüllendiririz. / *وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ*”

²² Kasas, 28/14, "Musa ergenlik çağına gelip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik. İşte biz iyileri böyle ödüllendiririz. / *وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ*”

²³ Ahkâf, 46/15, "Biz o insana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu, sıkıntı çekerek karnında taşımış ve sıkıntı çekerek doğurmuştur. Onu taşıması ve sütten kesmesi otuz aydır. O insan ergenlik çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle dedi: 'Ey Rabbim, bana ve anne babama verdiğin nimete şükretmemi ve hoşnut olacağın yararlı iş yapmamı nasip et. Soyumu da iyi insanlar yap. Kuşkusuz Tevbe ederek Sana yöneldim ve ben Sana teslim olanlardanım' / *وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ*”

Sona yaklaşmak/sona ulaşmak: “Kadınların iddet sürelerinin sonuna ulaştıklarında.../” *وَ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلْيُغْنِ أَجَلُهُنَّ*” ifadesinin geçtiği ayetlerde²⁴ “بلغ” kelimesi, “gelip dayanmak” anlamına gelir. Çünkü kadın iddetinin sonuna kadar varırsa, kocasının onu tutması ve tekrar alması doğru olmaz.²⁵

Yerine Getirmek: “Şüphesiz Allah emrini mutlaka sonuca ulaştırır.../” *إِنَّ اللَّهَ لَنَ الْيُغْنِيَنَّكُمْ رِسَالَتَهُ*” ifadesinin geçtiği ayette²⁶, Allah'ın, kendi emrini sonuçlandıran, yerine getiren olduğu belirtilir.

Kesinlik: “De ki: Kesin delil Allah'a aittir.../” *الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ*” ayetinde²⁷ kesinlik ifade edilmektedir.

Ulaştırmak: “...Ben size Rabbimin mesajını tebliğ ettim.../” *لَقَدْ أَرْسَلْنَاكُمْ رَسُولًا*”²⁸, “Rabbimin mesajlarını size tebliğ ediyorum.../” *أَرْسَلْتُكُمْ رَسُولَاتٍ رَبِّي*”²⁹, “...ben size

شَهْرًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُثِيبُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ

²⁴ Talâk 65/2, "Kadınların iddet sürelerinin sonuna ulaştıklarında, ya onlarla evliliğinizi güzel bir şekilde sürdürünüz ya da güzel bir şekilde ayrılıңыз. Sizden iki adil kişi de tanık olarak bulundurunuz. Tanıklığı Allah için yapınız. İşte size öğütlenen budur. Kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınırsa onun için bir çıkış yolu yaratır. فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِبُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ / "Bakara 2/232, "Kadınları boşayıp, onlar da boşanmanın kesinleşmesi için belirlenen sürelerine ulaştıklarında, aralarında iyilikle anlaşılırsa, kendi eşleri ile yeniden evlenmelerine engel olmayınız. Sizden Allah'a ve ahiret gününe inananlara verilen öğüt budur. Bu durum sizin için daha iyi ve daha güzeldir. Allah bilir, siz bilemezsiniz. / وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلْيُغْنِ أَجَلُهُنَّ فَلَا تَعْصِلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ / أَرْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاصُوا بَيْنَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَزْكَى لَكُمْ أَرْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاصُوا بَيْنَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ"; ilgili diğer ayetler için bkz. Bakara 2/231,234.

²⁵ Isfahâni, 168.

²⁶ Talâk 65/3, "Onu hiç ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenirse Allah ona yeter. Allah, emrini mutlaka sonuca ulaştırır. Allah her şey için kesinlikle bir ölçü belirlemiştir. / وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا

²⁷ En'am 6/149, "De ki: Kesin delil Allah'a aittir. Eğer dileyseydi hepinizi topluca doğru yola yönlendirirdi. / قُلْ فِيهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهْدَيْكُمْ أَجْمَعِينَ /

²⁸ A'râf 7/79, "Salih onlardan yüz çevirip: 'Ben size Rabbimin mesajını tebliğ ettim, size öğüt verdim, fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz'dedi/ قَتُولَى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَرْسَلْنَاكُمْ رَسُولًا / "A'râf 7/93

benimle gönderileni tebliğ ediyorum./”³⁰ “...Rabbinden sana indirileni insanlara bildir.../”³¹ “تَبْلِغُ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ”³¹, “Peygamberler Allah'ın mesajını ulaştırırlar.../”³² “الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ”³² ayetlerinde ise peygamberlerin Allah'tan aldıkları mesajları insanlara ulaştırmaları kastedilir.

Yeterlilik: “Hiç kuşkusuz bu Kur'an'da Allah'a kulluk edenler için yeterli olacak nitelikte bilgi ve mesaj vardır./”³³ “إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ”³³.

“Kur'an-ı Kerim'de tebliğin “iyiliği emretme kötülükten men etme” ile ilgili ayetleri hem Mekke³⁴ ve hem de Medine³⁵ surelerinde yer almaktadır. Dolayısıyla Müslümanların hem Mekke ve hem de Medine döneminde bu prensibin gereğini yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.”³⁶ Yine Hz. Peygamber'in risaletine baktığımızda da 23 yıllık bir zamana yayılmış bir tebliğ süreci görmekteyiz.³⁷ Tek seferde gelip biten bir tebliğ söz konusu

²⁹ A'râf 7/62 "Rabbimin mesajlarını size tebliğ ediyor ve size öğüt veriyorum. Ben Allah katından bilmediğiniz şeyleri biliyorum. / أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ /"; A'râf 7/68

³⁰ Ahkâf 46/23, "Hud şöyle dedi: 'O'nun ne zaman geleceğinin bilgisi yalnız Allah'ın yanındadır. Ben size benimle gönderileni tebliğ ediyorum. Fakat sizin cahil bir toplum olduğunuzu görüyorum. ' قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ /"

³¹ Mâide 5/67, "Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni insanlara bildir. Eğer bildirmezsen, Allah'ın mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Kuşkusuz Allah inkar eden toplumları doğru yola iletmez. / يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ / "رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ"

³² Ahzâb 33/39, "Peygamberler, Allah'ın mesajını ulaştırırlar. O'ndan korkarlar ve Allah'tan başka hiç kimseden korkmazlar. Hesaba çekici olarak Allah yeter. / الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ / وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا"

³³ Enbiya 21/106, "إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ"

³⁴ Lokman 31/17, "Yavrum, namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülükten alı koy, başına gelene sabret. Kuşkusuz bunlar özen gösterilmesi ve yerine getirilmesi gereken işlerdendir. / يَا بُنَيَّ / أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ /"; A'râf 7/157,199.

³⁵ Tevbe 9/112, "Tevbe edenler, ibadet edenler, Allah'ı övgü ile ananlar, Allah için sefere çıkanlar, ruku edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayanlar, Allah'ın sınırlarını gözetener yok mu? İşte öylesi inananları müjdele. / النَّاتِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ / السَّائِحُونَ الرَّاکِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأُمُورَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَيَبْشِرُ الْمُؤْمِنِينَ /"Al-i İmran 3/104,110; Tevbe 9/71; Hac 22/ 23,41.

³⁶ Ömer Dumlu, Kur'an-ı Kerim'de Ma'ruf ve Münker, Ravza Yayınları, İstanbul, 1994, 13.

³⁷ Abdullah Özbek, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, 2. Baskı, Esra Yayınları, Konya, 1991, 43.

değildir. Buradan çıkarılabilecek kapsamlı bir anlam ise tebliğin süregelen, zaman içerisinde tekrarlanan, belirli bir düzen içerisinde gelişen dinamik bir süreç olduğudur.

3. Tebliğin Önemi

Tarih boyunca gelmiş olan tüm peygamberlerin gönderiliş gayelerine baktığımızda hepsinin de iyiliği emredip kötülükten men etme yani tebliğ emrini yerine getirmekle görevlendirildiklerini görmekteyiz.³⁸ Yani tebliğ ve peygamberlik birbirilerinin ayrılmaz parçalarıdır, zira tebliğsiz bir peygamber düşünülemez. Her topluma bir uyarıcı gönderilmiş olması³⁹ tebliğ görevinin toplumu inşa etme açısından ne kadar zaruri bir ihtiyaç olduğunun açık bir göstergesidir.

Tebliğ esasen bir eğitim-öğretim sürecidir de diyebiliriz. İlk insanın yaratılışıyla ona bütün eşyanın isimlerinin öğretilmesi, cennette Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya bir takım uyarılarda bulunulması⁴⁰ Yüce Allah'ın ilk tebliğ sürecini başlattığını, bunun yanında ilk eğitim-öğretim sürecini de başlattığını gösterir. Zaten “rab” kelimesine baktığımızda da mana olarak “terbiye eden, yetiştiren, bir şeyi olgunluğa erinceye kadar yetiştirmek”⁴¹ gibi anlamlara geldiğini görmekteyiz. Dolayısıyla âlemlerin Rabbi olan Allah dendiğinde, O'nun tüm varlıkların “idarecisi, sahibi, yetiştiricisi, himayecisi, düzenleyicisi, ıslah edicisi, terbiye edicisi” olduğu anlaşılabilir.

³⁸ Mâide 5/99, "Peygamberin tebliğden başka hiçbir görevi yoktur. Allah sizin açıkça ifade ettiklerinizi de içinizden geçirdiklerinizi de bilir. / مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا / تَكْتُمُونَ", Âl-i İmrân 3/20; Mâide 5/67; Mâide 5/92; Nahl 16/82; Nahl 16/36; A'râf 7/157.

³⁹ Yunus 10/47, "Her ümmetin bir peygamberi vardır. Onlara peygamberleri geldiğinde aralarında adaletle hüküm verilir. Onlar asla haksızlığa uğramazlar. / وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ / رَسُولُهُمْ قَضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ"

⁴⁰ Bakara 2/31,35, "Allah Adem'e varlıkların isimlerini öğretip, sonra meleklerle göstererek: 'Eğer iddianızda doğru iseniz, bunların isimlerini Bana söyleyiniz' dedi. . . Demiştik ki: 'Ey Adem, se ve eşin cennette oturunuz ve orada dilediğiniz her şeyden istediğiniz kadar yiyiniz. Sadece şu ağaca yaklaşmayınız. Aksi takdirde kendinize haksızlık etmiş olursunuz. / وَعَلَّمَ آدَمَ / أَهْلُهَا الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ / وَزَوْجَكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ"

⁴¹ İsfahânî, 407.

Allah'ın tebliği yalnızca insanları değil insanların dışındaki varlıkları da kapsadığı, onları da bir terbiye edişin, yönlendirilişin söz konusu olduğu çeşitli ayetlerde ortaya konulmuştur.⁴² Buradan hareketle tebliğin, ilk eğitim faaliyetini başlatmış olması yönüyle önem arz ettiğini söyleyebiliriz.

Tebliğ yalnızca Allah'tan peygamberlere yapılan bir eğitim, bir bilgilendirme olarak kalmamış aynı zamanda Allah, peygamberlerin tebliğ yoluyla insanları eğitip terbiye etmeleri gerekliliğini de vahyetmiştir.⁴³ Örneğin Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda, tebliğ vazifesine ilk olarak "Ey bürüinen Peygamber! Kalk, uyar." ⁴⁴ emriyle başladığını, daha sonraki başka bir ayetle de davetini izhar ettiğini⁴⁵ görmekteyiz.⁴⁶ Davetin ilk emirle izhar edilmeyişi, tebliğin daha ilk başlangıcından itibaren bir metod dâhilinde icra edilmesi gerekliliği ile ilgili muhatabına fikir vermektedir. Yani ilkin Allah peygamberlerine tebliğde bulunmuş, yol göstermiş, hangi durumlarda nasıl davranacakları hususunda onları bilgilendirmiş ve onlardan da tebliğ edici olarak bu görevlerini yerine getirmelerini istemiştir. Bu vazifenin icrası neticesinde, ilahi emirlerin Kur'an'ın muhataplarının hayatlarına nüfuz ettirilmesi, ebedi kurtuluşa vesile olması yönüyle de tebliğin önemini göstermektedir.

Toplular bozulduğunda onları ıslah edici olarak peygamberlerin toplumu düzeltme göreviyle gönderilme zarureti binaen her topluma bir uyarıcının gelmiş olması ⁴⁷, aciz bir varlık olan insanın bozulma ve yoldan çıkma aciziyetinin her zaman olduğunu ve onları düzeltme zaruretinin de her zaman olacağını göstermektedir. Dolayısıyla tebliğ görevi kıyamete

⁴² Nahl 16/68, "Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: 'Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan yuvalar edin. / وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ / وَمِمَّا يَعْرِشُونَ'"; Nahl 16/69.

⁴³ Maide 5/67, "Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni insanlara bildir. . . / يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ / مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ"

⁴⁴ Müddesir 74/1-2, "يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ"

⁴⁵ Şu'ara 26/214, "Yakın akrabalarını uyar/ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ"

⁴⁶ Önköl, 18.

⁴⁷ Fâtır 35/24, "وَأَنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ / . . . Uyarıcı olmayan hiçbir toplum yoktur."

kadar gereklilik arz edecektir. Bu görev kapısı Hz. Peygamber ile son bulmuş bir kapı olarak görülmemelidir. İnsan dünyaya gönderilirken Allah'ın halifesi olarak gönderilmiştir⁴⁸ ve bu vazifeyi peygamberlerden sonra üstlenecek olan da yine insandır. Ayrıca rehber olarak gönderilen peygamberleri örnek alma farzıyeti de insana bu sorumluluğu yüklemektedir diyebiliriz. Bu da bize tebliğin durağan değil, dinamik bir eylem olarak insana yüklediği sorumluluk ile ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Tebliğcinin tebliğ yapmaya olan ihtiyaçları açısından da tebliğin önemi söz konusudur. Şöyle ki; *"iman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenlerin Allah'ın rahmetini umacağı"*⁴⁹, *"müminlerden, özür olmaksızın oturanlar ile Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihat edenlerin eşit olmadığı ve derece olarak oturanlara göre üstün olduklarını"*⁵⁰ bildiren ayetlerde tebliğ görevini yerine getirenlerle getirmeyenlerin derece olarak birbirlerine üstünlüklerinin bildirilmesi ve hadiste Hz. Ali'ye hitaben; *"...Vallahi senin elinle bir kişinin dahi hidayet bulması kızıl develerden daha hayırlıdır."*⁵¹ buyrulması tebliğin kişiye manevi değer katması ve tebliğcinin bu görevi ifaya ihtiyacı açısından önemini göstermektedir.

Tebliğ görevini yapmak kadar bu görevi yapmaya engel olmamak da önemlidir. Nitekim tebliğ görevini yapanların karşısında durup, onları

⁴⁸ Bakara 2/30, "Rabbin meleklerle: 'Yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. . . / وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ / الْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

⁴⁹ Bakara 2/218, " إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

⁵⁰ Nisa 4/95, "Müminlerden özürsüz olarak savaştan geri kalanlarla, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlar bir olmazlar. Çünkü Allah mallarıyla ve canlarıyla savaşanları, savaşa katılmayanlardan kat kat üstün tutmuştur. . . / لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً

⁵¹ Ebu Hüseyin Müslim ibn Haccac el-Kuşeyri en-Niysaybûrî, *Sahih-i Müslim*, thk. : Muhammed Fuad Abdülbaki, Daru İhyâ'î'l Kutubî'l Arabî, t. y. , "Fezailu's-Sahabe", 34, (hadis no:2406), ". فَوَاللَّهِ! لَأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَّكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعَمِ"

öldürenlerle, peygamberleri öldürenlerin aynı ayet içerisinde zikredilmesi ve onlara acıklı bir azabın dokunacağını⁵² bildirilmesi de bu önemi ifade etmektedir.

Her ne kadar inşa etmeye bireyden başlasa da son noktada toplumu top yekün inşa edip istikamet kazandırması, tebliğin bireysel ve toplumsal önemini ortaya koymaktadır. Yüce Allah “Sizden sadece haksızlık yapanlara dokunmakla kalmayacak olan bir beladan sakınınız...”⁵³ buyurarak bireysel anlamda ihmal edilen tebliğ vazifesinin toplumsal bir helâka yol açabileceğini belirtirken bu da yine tebliğin bireyin ve toplumun muhafazası açısından önemini göstermektedir. Hz. Peygamber’in “Şüphesiz insanlar kötü bir şeyi görüp de menetmedikleri zaman Allah’ın onlara umumi bir ceza vermesi çabuklaşır.”⁵⁴; “Hayatım kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki ya iyiliği emredip kötülüğe mani olursunuz ya da pek yakın bir zamanda Allah üzerinize bir ceza gönderir sonra onun kaldırılması için dua edersiniz de duanızı kabul etmez.”⁵⁵ hadisleri de tebliğ vazifesinin ihmalinde toplumsal yok oluşa neden olacağını destekler niteliktedir. Toplumsal bir yok oluş ise yine toplumsal bir görevin yerine getirilmemesiyle olmalıdır. Ayette “Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını bulup barıştırsın...”⁵⁶ buyuruluyor olması da tebliğ görevinin toplumsal düzeyde müminlere yüklenen bir sorumluluk olduğunu ortaya koymaktadır. Elmalılı M. Hamdi Yazır tebliğ vazifesiyle kötülükten vazgeçirmenin henüz ölmemiş kişilerin üzerine son nefesini

⁵² Âl-i İmrân 3/21, "Kuşkusuz, Allah'ın ayetlerini inkar edenler, haksızlık ederek yok yere peygamberleri ve insanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya, işte onları acıklı bir azapla müjdele. / إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

⁵³ Enfâl 8/25, "وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً، "

⁵⁴ Hafız Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el Kazvini İbn Mace, *Sünen*, thk. :Muhammed Fuad Abdülbaki, Daru İhyâi'l Kutubi'l Arabî, ty. , "Fiten", 20, ". . . , إِذَا رَأَوْا الْمُنْكَرَ لَا يُعَيِّرُونَهُ، " . " أَوْشَكَ أَنْ يَغْمَهُمُ اللَّهُ بِأَقَابِهِ

⁵⁵ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizi, *Camîu's-Sahih*, thk. :Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, ty. , "Fiten", 9, " وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ أُولَئِكَ اللَّهُ أَنْ يُبْعَثَ " . " عَلَيْكُمْ عِقَابًا مِنْهُ ثُمَّ تَدْعُوهُ فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ

⁵⁶ Hucurât 49/9, "وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا، "

verene kadar farz-ı kifaye olduğunu söyler.⁵⁷ “Hz. Peygamber bir toplumu oluşturan insanları aynı gemiye binmiş olan yolculara benzetmektedir. Geminin alt katında bulunan yolcular su ihtiyaçlarını karşılamak için delik açmaya kalkışır, üst kattakiler de onlara engel olmazsa hep beraber boğulacak, üsttekiler uyarı görevini yerine getirecek olsalar yine hep beraber selamete kavuşacaklardır.”⁵⁸ buyurmaktadır. Bu hadis tebliğin toplum içerisindeki işlevini, müspet ve menfi sonuçlarını, insan ve dolayısıyla toplum için ne kadar elzem olduğunu en güzel şekilde ifade etmektedir.

4.Tebliğin Amacı

İnsanın fitri olarak cahil⁵⁹, eksik ve bir takım zaaflarının olması⁶⁰ onun eğitim ve öğretimini elzem kılmaktadır. Eğitim ise işlev olarak kişinin zihni, ruhi ve bedeni mükemmelliğini tamamlama gibi bir fonksiyona sahiptir.⁶¹ İnsanın başıboş bırakılmayacağı⁶² gerçeğine binaen her ümmete bir uyarıcı göndermek suretiyle⁶³ Kur'an'ın tebliğinde de insan ruhunu ve aklını terbiyeye elverişli bir hale getirmek amacı⁶⁴ ile onu eğitmeyi hedeflediği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de risalet görevinin ifasının tebliğ vazifesini

⁵⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Zehraveyn Yayınları, Haziran 1992, IV, 158.

⁵⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Elif Ofset, İstanbul, 1979, “Şeriket”, 6. , " . . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَثَلُ الْمُدَّهِنِ فِي حُدُودِ اللَّهِ وَالْوَاقِعِ فِيهَا مَثَلُ قَوْمٍ اسْتَهْمُوا سَفِينَةً فَصَارَ بَعْضُهُمْ فِي أَسْفَلِهَا وَصَارَ بَعْضُهُمْ فِي أَعْلَاهَا فَكَانَ الَّذِي فِي أَسْفَلِهَا يَمْرُؤُنَ بِالْمَاءِ عَلَى الَّذِينَ فِي أَعْلَاهَا فَتَأَذُّوا بِهِ فَلَاخَذَ قَاسًا فَجَعَلَ يَنْقُرُ أَسْفَلَ السَّفِينَةِ فَاتَّوهُ فَقَالُوا مَا لَكَ قَالَ تَأْدِيْتُمْ بِي وَلَا بُدَّ لِي مِنَ الْمَاءِ فَإِنْ أَخَذُوا عَلَى يَدَيْهِ أَنْجَوْهُ وَ نَجَّوْا أَنْفُسَهُمْ وَإِنْ تَرَكُوهُ أَهْلَكُوهُ وَأَهْلَكُوا أَنْفُسَهُمْ .

⁵⁹ Ahzab 33/72, " . . . Çünkü o çok zalim ve çok cahildir. / إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا " ; A'raf 7/168.

⁶⁰ Nisa 4/28, " . . . Çünkü insan zayıf olarak yaratılmıştır. / يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا " ; İsra 7/11; Hud 11/9.

⁶¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1989, 2.

⁶² Kıyame 75/36, "İnsan başıboş bırakılacağını mı sanıyor?/ أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى " .

⁶³ Fatır, 35/24, " . . . Uyarıcısı olmayan hiçbir toplum yoktur. / وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ .

⁶⁴ Mehmet, Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, 2. Baskı, Bursa, Haziran 2001(Eğitim Psikolojisi), 32.

yapma şartına bağlandığı⁶⁵ da bildirilmiştir. Bu görevin ifası neticesinde amaç muhatabı sadece “haberdar etmek” değil, Kur'an ayetlerinin insan üzerindeki psikolojik tesiri ile onu etkilemek ve değiştirmektir. Bu da insanın yönünün doğru yola çevrilmesini amaçlamaktadır.⁶⁶ Muhammed İkbâl Kur'an'ın başlıca amacını; “Allah ve evrenle olan çok yönlü ilişkilerinin yüksek bilincini insanın ruhunda uyandırmaktır”⁶⁷ şeklinde açıklar. Ayet ve hadislerde de Kur'an'ın, dolayısıyla tebliğin amacına çeşitli şekillerde işaret edilmiştir.

Örneğin Hz. Peygamber'in “Her kim bir hayra delâlet ederse, ona da hayrı işleyenin sevabı gibi sevap vardır.”⁶⁸ hadisinde, bireye manevi değer katması açısından tebliğin önemi vurgulanmaktadır. Tebliğ görevini yerine getirenlere hitaben “Sizler, iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan ve Allah'a inananlar olduğunuz sürece insanlık için (yaratılmış) en hayırlı bir toplum olursunuz...”⁶⁹ ayetinde bu görevi yerine getirenlerden övgü ile söz edilmesi tebliğ vazifesinde mübelliğin amacı olan Allah'ın rızasını kazanma noktasında önemini ortaya koymaktadır. Bu ayette bahsedilen hayırlı ümmetten kastedilenin bazı rivayetlere göre Peygamberin sahabileri olduğu söylene de, Mücahid, Ebu Hureyre ve Atiyye bu vasıfları taşıyan herkesin o hitaba muhatap olduklarını söylemektedirler.⁷⁰

Başka bir ayette; “...Allah bir topluma verdiği nimeti, onlar kendi hallerini değiştirmedikçe değiştirmez...”⁷¹ buyrulmaktadır. Bu ayette de, Kur'an'ın

⁶⁵ Maide 5/67, "Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni insanlara bildir. Eğer bildirmezsen, Allah'ın mesajını iletmemiş olursun. . . / وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا / بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ"

⁶⁶ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011, 60.

⁶⁷ Muhammed İkbâl, *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1984, 25.

⁶⁸ Tirmizi, “İlim”, 14, . . . " مَنْ دَلَّ عَلَى خَيْرٍ فَلَهُ مِنْهُ أَجْرٌ فَإِذَا عَلِمَ . . . "

⁶⁹ Al-i imran 3/110, "كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ"

⁷⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l Kur'ân*, thk. : Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, yy. , 2000, VII, 103.

⁷¹ Enfâl 8/53, "ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ", Ra'd 13/11.

toplumu muhafaza etme amacına işaret edildiği söylenebilir. Tebliğin muhatabı olarak insanın farklı algılama potansiyellerinde olması, farklı yöntemlerin kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Kullanılan yöntemler her ne kadar hakikati apaçık ortaya koyucu nitelikte olsa da, tebliğde asıl önemli olanın muhatabın kendi yöneliminin olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla toplumun ıslahı için önce bireyin ıslah edilmesi gereklidir. Bu da tebliğin bireyin ıslahı ile birlikte toplumun ıslah edilmesini hedeflediğinin göstergesidir.

Tebliğle ilgili diğer ayetlerden yola çıkarak tebliğin genel amacın; insanları uyarmak, müjdelemek⁷², düşünüp öğüt almalarını sağlamak⁷³, Allah'ın mesajını ulaştırmak⁷⁴, asi olanları korkutmak⁷⁵, hidayete erdirmek⁷⁶, iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak⁷⁷, Allah'a karşı öne sürülebilecek mazeretlere gerekçe bırakmamak, muhatabın Allah'ı tanıyıp, emir ve yasaklarına riayet ve O'nun tarafından gözetildiği bilinci içerisinde hayatını sürdürmesini sağlamak olduğu şeklinde özetlenebilir.

⁷² İsrâ 17/105, " . . . Biz seni sırf bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. / وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا " . . . "

⁷³ İbrahim 14/52, "Bu Kur'an, kendisiyle uyarılınsınlar ve tek bir İlah bulunduğunu bilsinler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye insanlara tebliğ edilmiştir. / هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذِرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا " " اَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيُنذِرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ "

⁷⁴ Ahzab 33/39, " Peygamberler, Allah'ın mesajını ulaştırırlar. . . / " الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ / "

⁷⁵ İsrâ 17/59, " . . . Biz mucizelerimizi yalnız korkutmak için göndeririz. وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا " "

⁷⁶ Cin 72/1-2, "De ki: 'Cinlerden bir topluluğun Kur'an'ı dinlediği bana vahyolundu, onlar şöyle demişlerdi; 'Doğrusu biz doğru yola götüren, hayrete düşüren bir Kur'an dinledik de ona inandık, biz Rabbimize hiçbir şeyi ortak koşmayacağız. / قُلْ أُوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ / فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا "

⁷⁷ Âl-i İmran 3/104, "İçinizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir grup bulunsun. . . / وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ " ; Tevbe 9/71.

B. İrşad

1. Sözlük Anlamı

İrşad, “r-ş-d/رشد” kökünden türemiş bir masdar olup, dalalet, eğrilik ve sapkınlığın zıttı olarak sözlükte “doğruluk, olgunluk, doğru yol, doğru yolu bulmak, doğru yolda olmak, akıl, bilinç, doğru davranış, doğru düşünme⁷⁸, yönlendirme, öğretme, bilgilendirme, bilgi verme, hidayet⁷⁹, doğru yolu gösterme⁸⁰” anlamlarına gelir. Rüşd kökünden türemiş kelimelerin kullanım alanlarına bakıldığında geniş bir anlam alanına sahip olduğu görülmektedir. Örneğin “رشد” hem dünya hem de ahiret ile ilgili kullanılırken, “رشد” sadece ahiret ile ilgili işler için kullanılır. “رشد” ve “رشد” ise hem dünya hem ahiretle ilgili olarak kullanılır.⁸¹

2. Terim Anlamı

Dini bir terim olarak irşad, insanlara hidayet ve doğru yolu göstermek, Müslümanları uyarak dini görevlerini yerine getirmeye çağırarak, akıl, nakil ve tesirli sözlerle insanları gafletten hidayete yöneltmek⁸² demektir. Zamanla tarikat liderleri anlamında kullanılmaya başlanan mürşid kelimesi, irşad görevini yerine getirenlere ad olmuştur.⁸³

İrşad, kelime olarak Kur'an'da geçmeyip rüşd kökü ve türevleri şeklinde 19 ayette geçmektedir.⁸⁴ Rüşd kökünden türeyen kelimeler ayetlerde doğruluk, aklî olgunluk, doğru yolu bulma yeteneği (رشد)⁸⁵,

⁷⁸ Halid b. Ahmed, II, 242; İsfahani, 428; İbn Manzûr, III, 175-177.

⁷⁹ İsfahani, 428; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1970, 534.

⁸⁰ Asım Efendi, II, 1431.

⁸¹ İsfahani, 429.

⁸² Karaman ve diğerleri, Sözlük, 282; Karaman, Tebliğ, 58; Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 24; Bekir Topaloğlu, "İrşad", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, II2, 454; Ahmet Nedim Serinsu, Mehmet Sürmeli, Arif Alkan, Ömer Akyürek, Bilal Deliser, Ayhan Baştürk, Ali Çınar, Yusuf Mavili, *Dini Terimler Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, 174.

⁸³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, 455.

⁸⁴ Abdülhakî, 320-321.

⁸⁵ Nisâ 4/6, "Yetimleri erginlik çağına gelinceye kadar deneyin. . . / . . . اِبْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّىٰ اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ"; Bakara 2/256; Enbiya 21/51.

kurtuluş yolu, hayır, yarar (رُشْدٌ)⁸⁶, doğru yol (رُشْدٌ)⁸⁷, manalarına gelir. Bu kelimeler Kur'an'da bağımsız olarak veya insana nispet edilerek kullanılmıştır. Sadece Kehf suresinin 17.ayetinde (وَلْيَا مُرْشِدًا)⁸⁸, mürşid kelimesi Allah'a izafe edilirken⁸⁹, Allah'ın davetine icabet edip ona ulaşmayı dileyenlerin doğru yolu bulacağıının (لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ)⁹⁰ belirtildiği ayette ise rüşd / رُشْد kelimesi insana izafe edilmiştir. Esmâ-i Hüsnâ'dan olan ve bütün işleri isabetli, işlerinde çelişki ve tutarsızlık bulunmayan anlamlarına gelen reşîd (رُشِيد) kelimesi ise Allah'a nispet edilmektedir.⁹¹

Geniş bir kullanım alanına sahip olan rüşd kavramının, “Dinde hiçbir zorlama yoktur. Doğru yolla (رُشْدٌ), eğri yol (عِیْ) açık seçik belli olmuştur. Kim şeytanı reddeder de (تُكْفِرُ) Allah'a inanırsa (تُؤْمِنُ), artık kopmayan sağlam bir kulba yapışmıştır...”⁹² ayetinde bağlamsal olarak imanla özdeşleştirildiğini, “Bizden Müslüman (مُسْلِمٌ) olanlar da vardır, yüz çevirenler de (قَاسِطُونَ) vardır. Kimler Müslüman olmuşsa (مُسْلِمٌ) işte onlar, gerçeğe yönelenlerdir (رُشْدًا).”⁹³ ayetinde ise İslam ile özdeşleştirildiğini görmekteyiz.⁹⁴

⁸⁶ Kehf 18/10, "... Ey Rabbimiz, Katından bize rahmet ver ve işimizde bir çıkar yol göster. ... / ... رَّبَّنَا إِنَّا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا .

⁸⁷ Mü'min 40/29, "... Ben sizi sadece doğru yola ulaştırmak istiyorum. ... / ... أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ / ...

⁸⁸ Kehf 18/17, "... Allah kime doğru yolu gösterirse, o doğru yolu bulur. ... / ... مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ / ...

⁸⁹ Toshuhiko Izutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, 4. Baskı, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011, (Kavramlar), 298; Topaloğlu, "İrşad", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, II2, 454.

⁹⁰ Bakara2/186, "... O halde onlar da Benim çağırma uysunlar ki ve Bana inansınlar ki doğru yolu bulabilsinler. / فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ / ...

⁹¹ İbn Manzur, III, 175; Topaloğlu, "İrşad", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, II2, 454.

⁹² Bakara 2/256, "... لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ لَهَا وَاسْتَمْسَكَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ / ... بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ / ...

⁹³ Cin 72/14, "... وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَمِنَ الْقَاسِطِينَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَٰئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا / ...

⁹⁴ Izutsu, Kavramlar, 299.

Rüşd kavramı sünnette de⁹⁵, Kur'an'daki kullanımına paralel olarak “maddi ve manevi alandaki doğru yolu bulmak, bu yolu göstermek” anlamında kullanılmıştır. İrşadın ise daha çok akli-manevi alanı ilgilendirdiğinin kabul edildiği, dolayısıyla dini literatürde hidayetle müteradif kullanıldığı görülür. Hidayet Allah'a nispet edilirken, irşad kula izafe edilebilmektedir.⁹⁶ Fatiha suresindeki “Bizi ilet” şeklinde tercüme edilen “اهْدِنَا” kelimesi “هَدَايَةً” kelimesinden türemiştir. Burada Taberi, İbn Abbas’ın bu ayeti “Sen bizi doğru yolda yürümeye muvaffak kıl, o yolda yürümekte bize başarı ihsan et”⁹⁷ şeklinde izah ettiğini rivayet etmiştir. Dolayısıyla burada “اهْدِنَا” kelimesine “bizi irşad et” anlamının verildiğini, yani hidayet ve irşad kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Her ne kadar bu kelimeler birbirlerinin yerine ve aynı anlamlarda kullanılsalar da, ayetlerde, “rüşd/رُشْدٌ” (doğruluk) kelimesinin zıttı olarak, “ğayy/غَيٍّ” (eğrilik) kelimesinin kullanılması⁹⁸ ve “hidayet/هَدَايَةً” (doğru yol) kelimesinin zıttının da “dalalet/ضَلَالَةٌ” (sapkınlık)⁹⁹ olması¹⁰⁰ temelde aralarında farklılıklar olduğunu gösterir.

C. Hidâyet

1. Sözlük Anlamı

Doğru yola delalet manasındaki “h-d-y/هَدَى”¹⁰¹ kökünden türeyen “hidayet/هَدَايَةً” kelimesi; doğru yolu göstermek, doğru yolu bulmak, doğru

⁹⁵ Bkz: Süleyman b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebu Davud*, thk. : Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü’t-Ticariyyetü’l-Kübra, t. y. , “Salât”, 229, (hadis no:1097), “. . . Bir kimse Resulullah’ın yanında bir konuşma yaptı ve: Her kim Allah’a ve Resulüne itaat ederse muhakkak doğru yolu (رُشْدٌ) bulmuştur dedi. . . / . . . اللَّهُ عَنْهُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رُشِدَ. . .”

⁹⁶ Topaloğlu, “İrşad”, 454.

⁹⁷ Taberî, I, 166.

⁹⁸ Bakara 2/256, “لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ أَنْفَصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ”.

⁹⁹ Bakara 2/175, “أُولَئِكَ الَّذِينَ اسْتَرَوْا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ”.

¹⁰⁰ Izutsu, *Kavramlar*, 219.

¹⁰¹ Asım Efendi, VI, 6046.

yol, kılavuzluk¹⁰², güzel ve yumuşak bir surette yol gösterme¹⁰³, veya matlûba ulaştıracak yola rehberlik etme¹⁰⁴ anlamlarındadır. Aynı zamanda dalâlet “ضلالة” kelimesinin de zıttı olarak kullanılır.¹⁰⁵

2. Terim Anlamı

D. Emr-i Bil Ma'ruf Nehy-i Ani'l Münker

1. Sözlük Anlamı

“امر” kökünden türeyen “أَمَرَ”, sözlükte iki farklı anlamda kullanılmıştır. Birincisinde “hal, durum, olay” gibi anlamları ifade ederken, bu anlamlarda Kur'an'da yüz elliden fazla yerde geçtiğini görürüz. Diğer bir anlamı ise, yasaklamanın zıttı olmayı ifade eder ki, “bir şeyin olmasını istemek, bir şeye yönlendirmek, önermek, istek” demektir. Bu anlamıyla da yine Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde geçmektedir.¹²⁴

“عرف” kökünden türemiş bir isim olan “ma'ruf/مَعْرُوف” ve “irfan / عِرْفَان” kelimesi; “bilgi, ilim, bir şeyi bilmek, tanımak, idrak etmek¹²⁵, bir şeyin izini sürerek ve derin düşünerek onu algılamak, akla uygun şey, örf, ihsan, lütuf¹²⁶, şeriatı iyi olan her şey”¹²⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Zıttı inkârdır¹²⁸ ve Rağıb el-İsfehani'ye göre bu kelime ilimden daha dar bir anlam ifade eder.¹²⁹ Bakara suresi 232. ayette¹³⁰ kastedilen manaya göre

¹⁰² Halid b. Ahmed, IV, 77-79; İzutsu, *Kavramlar*, 219; Yusuf Şevki Yavuz, "Hidayet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, XVII, 473.

¹⁰³ İsfehani, 1103.

¹⁰⁴ Seyid Şerif Ali b. Muhammed Cürçani, *Kitabu't Ta'rifat*, 1. Baskı, çev. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997, 250; Asım Efendi, VI, 6046.

¹⁰⁵ Halid b. Ahmed, IV, 77-79; İzutsu, *Kavramlar*, 219; Yavuz, "Hidayet", 473.

¹²⁴ İsfehani, 97; İbn Manzur, IV, 26-34; Salim Ögüt, "Emir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, XI, 119.

¹²⁵ Halid b. Ahmed, II, 121-122; İbn Manzur, IX, 236-239.

¹²⁶ İsfehani, 692.

¹²⁷ Cürçani, 216.

¹²⁸ Asım Efendi, IV, 3792.

¹²⁹ İsfehani, 692-694; Geniş bilgi için bkz. Ömer Dumlu, *Kur'an'ı Kerim'de Ma'ruf ve Münker*, Ravza Yayınları, İstanbul, 1994, 34.

ma'ruf, "dinin uygun gördüğü ve mürüvvetin istihsan ettiği şekilde"¹³¹ anlamına gelir.

Emrin zıttı olan nehy "نَهَى"¹³², sözlükte "yasaklamak, bir işten vazgeçirmek", anlamlarına gelmektedir.¹³³ Kur'an-ı Kerim'de ve sünnette nehiy kelimesi geçmemekle¹³⁴ beraber türevleri kullanılmıştır.¹³⁵

"عِزْفَان" veya "نَكَارَة" kökünden türemiş olan münker kelimesi irfan "عِزْفَان" kelimesinin zıttı olarak,¹³⁶ inkâr edilen, hoş karşılanmayan, rahatsızlık duyulan, yadırganan şey¹³⁷ demektir.

2. Terim Anlamı

Emr-i bi'l-ma'ruf, "doğru olan kurtuluş yollarının gösterilmesi", kitap ve sünnete uygun olan Allah'ın razı olduğu şeyleri göstermektir; nehy-i münker ise kişiyi nefsin ve şehvetin meylettği şeylerden men etmektir.¹³⁸ Genel olarak "iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek" şeklinde çevrilen "emr-i bi'l ma'ruf nehiy-i ani'l münker" prensibi, birbirinin zıttı olan bu iki kavramı¹³⁹ bünyesinde barındırması yönüyle mümin için tebliğ vazifesinde bir formül niteliğinde görülebilir. Ma'rufun zıttı olarak münker¹⁴⁰ kelimesinin Kur'an'ın bazı ayetlerinde "kötülük, olumsuz davranış,

¹³⁰ "Kadınları boşayıp, onlar da boşanmanın kesinleşmesi için belirlenen sürelerine ulaştıklarında, aralarında iyilikle anlaşılırsa, kendi eşleri ile yeniden evlenmelerine engel olmayınız. . . . وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلِّغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ / بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَوْمَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمَ آزَكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ"

¹³¹ Nasıruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi el-Beydavi, *Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil*, thk. :Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, Dâru İhya'ı't-Turâsî'l Arabî, Beyrut, 1997, Cilt:1, 143-144.

¹³² İbn Manzur, IV, 26-34.

¹³³ Cürçani, 242.

¹³⁴ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l Kur'an-i' Kerim*, 685-730.

¹³⁵ H. Yunus Apaydın, "Nehiy", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, III2, 544.

¹³⁶ Asım Efendi, III, 2385.

¹³⁷ İsfehani, 1084; İbn Manzur, VII, 232-234; Mustafa Çağrı, "Emir bi'l Ma'ruf Nehiy Ani'l Münker", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, XI, 138.

¹³⁸ Cürçani, 29.

¹³⁹ İzutsu, *Kavramlar*, 349, 350.

¹⁴⁰ İzutsu, *Kavramlar*, 350.

hayâsızlık, kerih görülen şey, zina, hırsızlık, her türlü günahlar” manalarına gelen “fahşa” kelimesiyle bir arada kullanıldığı da görülür.¹⁴¹

Vahiy öncesi ve sonrası dönemde ma'ruf ve münker kavramlarının kullanımlarında anlam çeşitliliğini görmekteyiz. İslamiyet öncesinde ma'ruf ve münker tanımlamasında ana referans kabile örfüne uygunluk iken, Hz. Peygamber'in nübüvvetinden sonra ana referans İslam olmuştur. ¹⁴² “Bilindik ve tanındık sayılan, bu sebeple toplum tarafından kabul edilen şey” anlamında ma'ruf; “bilinmediği ve yabancı olduğu için kesinlikle onaylanmayan” anlamındaki münker tanımlamalarından hareketle, kabilevi bir anlayışın söz konusu olduğu¹⁴³ ve Elmalılı'nın münkeri, “dinin ve geleneğin tanımadığı şey” olarak tanımlamasından da hareketle, akıl ve vahye ters olmaması koşuluyla örf ve âdetin çirkin gördüğü şeyler münkerdir. Şayet örf ve adet akla ve vahye ters olursa onu terk etmek ma'ruf olur, yapmak ise münker olur.¹⁴⁴

Kuramsal olarak cihat da emr-i bi'l ma'ruf nehiy-i ani'l münker kapsamındadır fakat aradaki fark cihadın Müslüman olmayanlara karşı yapılan dışa dönük bir mücadele olması, emr-i bi'l ma'ruf nehiy-i ani'l münkerin ise Müslümanlara yapılan Kur'an ve sünnete uygun yaşam tarzını benimsemelerine yönelik içe dönük bir eylem olmasıdır ¹⁴⁵

Kelami tartışmaların yapıldığı dönemlerde çeşitli gruplar tarafından ma'ruf ve münkerle ilgili husun ve kubuh adı altında farklı görüşler ortaya atılmış ve bu görüşlerin şekillenmesinde şeriatin yanında akıl da referans alınmıştır. ¹⁴⁶

¹⁴¹ Abdalbaki, 719; İzutsu, *Kavramlar*, 349, 350.

¹⁴² Çağrı, "Emir bi'l Ma'ruf Nehiy ani'l Münker", 138-139.

¹⁴³ İzutsu, *Kavramlar*, 323, 353.

¹⁴⁴ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 1997. 381.

¹⁴⁵ Çağrı, "Emir bi'l Ma'ruf Nehiy ani'l Münker", 138-139.

¹⁴⁶ Ramazan Altıntaş ve diğerleri, *Kelam El Kitabı*, Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2002, 453-457.

Emr-i bi'l ma'ruf nehiy-i ani'l münker prensibine dönem dönem farklı anlamların yüklenmesi, kelami tartışmalara konu olması ve diğer bazı kavramlarla olan ilişkilerinden dolayı cihanşümül bir tanımlamanın yapılması zordur. Bununla birlikte emri ma'ruf ve nehiy-i münker kalıplarının geçtiği dokuz ayete¹⁴⁷ baktığımızda genel olarak iyiliği emredip kötülükten sakındırma anlamı ortaya çıkmaktadır.

Teşvik edilmesi gereken iyilik kapsamında “Allah ve Resulünün emrettiği zahir ve batına ilişkin hususlara inanmak, dini yalnız Allah'a halis kılmak, Allah ve Resulünü diğer her şeyden daha çok sevmek, Allah'ın hükmettiğine sabretmek, Allah'ın rahmetini umarak azabından korkmak, emanetleri sahiplerine vermek, iyilikte yardımlaşmak, kişinin maiyetinde bulunanlara yardım etmesi, birlik ve beraberliği temin etmek”¹⁴⁸ gibi konular sayılabilir.

İyiliğin teşviki, kötülüğün de engellenmesi olarak sosyal yaşantıyı düzenleyen bir vasfa sahip olan bu vazife ayette de işaret edildiği üzere¹⁴⁹ hem erkeğe hem de kadına yüklenen bir sorumluluktur.¹⁵⁰ Bu görevini yerine getirenlerin Kur'an'da, “insanlık için en hayırlı ümmet”¹⁵¹ olarak nitelendirilmesi ve bu sorumluluğun tam tersini yapanların ise “... İkiyüzlü erkekler ve ikiyüzlü kadınlar, birbirlerinin aynısıdırlar. Kötülüğü emreder, iyilikten alıkoyar ve son derece cimridirler...”¹⁵² ayetinde münafık olarak

¹⁴⁷ Abdülbaki, 459; Lokman 31/17; Al-i İmran 3/104, 110, 114; Hac 22/41; Tevbe 9/67, 71, 112; A'raf 7/157.

¹⁴⁸ Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim İbn-i Teymiyye, *Emr-i Bi'l Ma'ruf Nehy-i Ani'l Münker* (İyiliği Emretmek Kötülükten Alıkoymak), çev. Cemaleddin Sancar, Bayrak Matbaa Yayınevi, İstanbul, 1987, 17.

¹⁴⁹ Tevbe 9/71, "İnanmış erkekler ve inanmış kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emrederler, kötülükten alıkoyarlar. . . / كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ"

¹⁵⁰ Ömer Dumlü, *Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999, 63.

¹⁵¹ Al-i İmran 3/110, "Sizler, iyiliği emreden, kötülükten alı koyan ve Allah'a inananlar olduğunuz sürece insanlık için(yaratılmış) en hayırlı bir toplum olursunuz. . . / كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ"

¹⁵² Tevbe, 9/67, " الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ " اٰیٰتِهِمْ نَسُوا اللّٰهَ فَتَسِيْهُمْ اِنَّ الْمُنَافِقِيْنَ هُمُ الْفٰسِقُوْنَ

İslam'ın emir ve yasaklarına uymaya çağırmak ve yönlendirmek demektir.¹⁵⁶

Kur'an'da davet kelimesi altı ayette¹⁵⁷ geçmekte olup, aynı kökten türevleri 205 defa kullanılmaktadır.¹⁵⁸ Davet kelimesi, Kur'an'da çokça kullanılan irşad fiiliyle aynı anlama gelmektedir.¹⁵⁹

Ayetlerde davet eden olarak Allah¹⁶⁰, peygamberler¹⁶¹, insanlar¹⁶², ve şeytan¹⁶³ ifadeleri yer alır. Yine ayetlerde davete esas konular olarak da, Allah'a¹⁶⁴, Allah'ın mağfiretine¹⁶⁵, Allah'a imana¹⁶⁶, Allah'ın yoluna¹⁶⁷, Allah'ın kitabına¹⁶⁸, İslam'a uymaya, duaya¹⁶⁹, haşir olayında kabirlerden

¹⁵⁶ Önkal, 18; Fikret Karaman, Tebliğ, 53,54; Süleyman Uludağ, *İslâm'da Mürşid ve İrşad Faaliyeti*, İrfan Yayınevi, Kayseri, 1975, (İslam'da Mürşid), 13; Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 24; Uludağ, *İrşad*, 19; Çağrı, "Da'vet", 16.

¹⁵⁷ Bakara 2 / 186; Yunus 13/ 89; Ra'd 13/14; İbrahim 14/44; Rum 30/25; Mü'min 40/43.

¹⁵⁸ Abdulkaki, 257-260; Çağrı, "Da'vet", 16; Mehmet Soysaldı, *Dinî Hitabet*, 2. Baskı, Bizim Büro Yayınevi, Ankara, 2005, (Hitabet), 101.

¹⁵⁹ Uludağ, *İrşad*, 19; Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 27.

¹⁶⁰ Bakara 2/221, " . . . Allah ise kendi lutfuyla cennete ve bağışlanmaya çağırır. . . / وَاللّٰهُ يَدْعُوْا اِلَیْ / "الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ", Yunus 10/25.

¹⁶¹ Hac 22/67, " . . . görevin hususunda seninle tartışmasınlar. Sen Rabbin'e çağır. . . / فَلَا يُنَازِعُكَ / "فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ", Kasas 28/87; Ahzab 33/46.

¹⁶² Yusuf 12/108, "De ki:Benim yolum budur, bilerek Allah'a çağırıyorum. Ben ve bana uyanlar da. . . / قُلْ هَذِهِ سَبِيلِيْ اَدْعُوْا اِلَیْ اللّٰهِ عَلَى بَصِيْرَةٍ اَنَا وَمَنْ اَتَّبَعْنِيْ / "Mü'min 40/41-43.

¹⁶³ Fatır 35/6, " . . . O kendi taraftarlarını, ancak alevli ateşin halkından olmaya çağırır. / اِنَّمَا يَدْعُوْا جَزْبَةً لِّیُكُوْنُوْا مِنْ اَصْحَابِ السَّعِيْرِ

¹⁶⁴ Yusuf 12/108, "De ki:Benim yolum budur, bilerek Allah'a çağırıyorum. . . / قُلْ هَذِهِ سَبِيلِيْ اَدْعُوْا / "Ra'd 13/36.

¹⁶⁵ Bakara 2/221, " . . . Allah ise kendi lutfuyla cennete ve bağışlanmaya çağırır. . . / وَاللّٰهُ يَدْعُوْا اِلَیْ / "الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ", Nuh 71/7.

¹⁶⁶ Hadid 57/8, " . . . Oysa Peygamber sizi, Rabbinize inanmaya çağırıyor. . . / يَدْعُوْكُمْ لَتُؤْمِنُوْا بِرَبِّكُمْ / "Mümin 40/10.

¹⁶⁷ Nahl 16/125, "Rabbinin yoluna, akıllıca ve güzel öğütlerle çağır. . . / اَدْعُ اِلَیْ سَبِيْلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ / "وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ

¹⁶⁸ Al-i İmran 3/23, " . . . Onlar aralarında hüküm vermek için Allah'ın Kitab'ına çağırılıyorlar da aralarından bir kısmı yüz çeviriyorlar. / يَدْعُوْنَ اِلَیْ كِتَابِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّی فَرِیْقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ / "مُفْرَضُوْنَ

¹⁶⁹ Bakara 2/186, " . . . Bana dua ettiğinde, dua edenin duasına karşılık veririm. O halde onlar da benim çağırma uysunlar. . . / اَجِیْبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَا فَلَسْتَجِیْبُوْا لَیْ / "Yunus 10/89; Ra'd 13/14; Saf 61/7.

çağırılmaya¹⁷⁰, hayra¹⁷¹, hayat verecek şeylere¹⁷², barışa¹⁷³, kurtuluşa, cehennem azabına¹⁷⁴, Allah'a ortak koşmaya¹⁷⁵ davet yapıldığı görülmektedir. Bu da davetin Kur'an'da çok geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Ayetlerde ve tanımda ifade edildiği şekilde, davete esas konu olarak islami inanç ve değerlerin muhatap tarafından kabul görüp uygulanması gayesini taşıması, davetin hem Müslümanları hem gayr-ı müslimlere kapsayan bir eylem olduğunu göstermektedir.¹⁷⁶ Hem Müslümanlara hem de gayr-ı müslümlere karşı yapılması gereken daveti ifa edenlerden Kur'an'ın övgüyle bahsetmesi¹⁷⁷, hakikat dışında şer olan şeylere davet edenlerin ise "ateş ehlinde olmaya çağırır"¹⁷⁸ şeklinde yerilmesi, davet vazifesinin dini anlamının muhatapların zihninde belirginleşmesini sağlayan bir mana ifade ettiğini söyleyebiliriz.

¹⁷⁰ Yunus 10/25, "Allah esenlik yurduna çağırır ve dileyenleri doğru yola iletir. / وَاللّٰهُ يَدْعُوْا اِلَى " دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَاءُ اِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ

¹⁷¹ Al-i İmran 3/104, "İçinizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir grup bulunsun. . . / وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُوْنَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ /

¹⁷² Enfal 8/24, "Ey inananlar, sizi diriltecek olan şeylere çağırdığında , Allah ve Peygamber'in çağrılarına cevap veriniz. . . / يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيْكُمْ /

¹⁷³ Muhammed 47/35, "Üstün durumda iken gevsemeyin, barışa çağırmayın. . . / فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا / اِلَى السَّلَامِ وَانْتُمْ اِلَّا غُلُوْنٌ

¹⁷⁴ Mü'min 40/41, "Ey kavmim, niçin, ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz beni ateşe çağırıyorsunuz. / وَيَا قَوْمِ مَا لِيْ اَدْعُوْكُمْ اِلَى النَّجْوٰى وَتَدْعُوْنِنِيْ اِلَى النَّارِ /

¹⁷⁵ Mü'min 40/42, "Siz beni Allah'ı inkar etmeye, bilmediğim bir şeyi O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi güçlü olan ve çok bağışlayan Allah'a çağırıyorum. / تَدْعُوْنِنِيْ لِاَكْفُرَ " بِاللّٰهِ وَاشْرَكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِيْ بِهِ عِلْمٌ وَاَنَا اَدْعُوْكُمْ اِلَى الْعَزِيْزِ الْغَفَّارِ

¹⁷⁶ Çağrıcı, "Da'vet", 16; Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 25.

¹⁷⁷ Fussilet 41/33, "Allah'a çağıran, yararlı iş yapan ve "ben kesinlikle müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim vardır? / وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ اِنِّىْ مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ

¹⁷⁸ Fatır 35/6, ". . . Artık siz de şeytanı düşman bilip sakının. O, kendi taraftarlarını , ancak alevli ateşin halkından olmaya çağırır. / اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوْهُ عَدُوًّا اِنَّمَا يَدْعُوْا جُزْءَهُ لِيَكُوْنُوْا مِنْ " اَصْحَابِ السَّعِيْرِ

İrşad, tebliğ, emr-i bil ma'ruf nehy-i ani'l münker gibi kavramlar her ne kadar kelime manası olarak birbirlerinden farklı anlamları ifade etseler de, hedefleri bakımından ve uygulama olarak davetle aynı işleve sahiptirler. Yani bütün bu eylemlerin uygulanmasında doğal olarak bir iletişim söz konusudur. Bu iletişim davet eden ve davet edilen arasında gerçekleşen aktif bir etkileşimi beraberinde getirir. Bu noktada bu etkileşimin üslubu ne şekilde olmalıdır sorusunun cevabı, örnek olarak Hz. Peygamber ve diğer peygamberlerin davette bulunurken yaptıkları gibi sosyal, kültürel, psikolojik ortam şartlarını ve muhatabın durumunu dikkate almaktır diyebiliriz. Yani, davetin gönüllerde yer bulabilmesi için gelişigüzel bir üslubun kullanılması doğru olmayacaktır.

B. Va'z, Mev'ize

1. Sözlük Anlamı

“v-a-z / وَعَظ ” kökünden türeyen “مَوْعِظَةٌ ve وَعْظٌ” kelimesi sözlükte “öğüt, nasihat, uyarmak, ibret dersi, hatırlatmak¹⁷⁹, önermek ve sakındırmak” gibi anlamlara gelip aynı zamanda Kur'an'ın isimlerinden biridir. مَوْعِظَةٌ ve وَعْظٌ kelimeleri ise bunun isimleridir.¹⁸⁰

2. Terim Anlamı

Terim olarak “va'z/وَعْظ ” ve “mev'ize/مَوْعِظَةٌ”, amellerin ceza ve mükâfatlarını anlatarak uyarmak, insanların kalpleri yumuşayacak ceza ya da mükâfat şeklinde hayrı hatırlatmak, iyiliğe sevk etmek, kötülükten sakınmaya yöneltmek, Allah katındaki dünyevi ve uhrevi mükellefiyetleri bildirmek ve yanlışla düşmeye mani olarak itaate sevk etmek¹⁸¹ demektir.

¹⁷⁹ Halid b. Ahmed, II, 228.

¹⁸⁰ İsfehani, 1168; Cürcani, 246; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, 192; Hasan Cirit, "Vaaz", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, IV2, 404.

¹⁸¹ İsfehani, 1168; Cürcani, 246; Serinsu ve diğerleri, 375; F. Karaman ve diğerleri, *Sözlük*, 586; Mehmet Soysaldı, "Kur'anda Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kavramların Analizi", *Diyanet İlmi Dergisi*, III9, Sayı: 3, 2003 (Kavramlar), 47; Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 27; Cirit, 404.

Dini kaynaklarda “mev'iza, tezkir, nasihat, tebşir” kavramları da çok defa “va'z” anlamında kullanılmaktadır. Örneğin “Kuşkusuz Allah adaleti, iyiliği, akrabalara yardımı emreder. Ahlaksızlığı, kötülüğü ve haksızlığı yasaklar. Ders alasınız diye size öğüt verir.”¹⁸² ayetinde vaaz kelimesi öğüt anlamında kullanılırken, “Allah'ın Hz. Nuh'a nasihati¹⁸³, Hûd'un halkına¹⁸⁴ ve Lokman'ın halkına yaptığı nasihatlerde de¹⁸⁵ va'z kavramı kullanılmaktadır. Ayrıca bu ayetlerde değinilen konular ve kullanılan üslup, va'zda takip edilecek yol açısından önem taşır.¹⁸⁶

Kur'an-ı Kerim'de va'z kökünden fiiller 16 yerde¹⁸⁷, mev'ize kelimesi 9 yerde¹⁸⁸ geçmektedir. Va'z kelimesi ise Kur'an'da geçmemekle¹⁸⁹ beraber va'z kökünden fiillerin geçtiği ayetlere baktığımızda va'z eden olarak Allah'ı¹⁹⁰, peygamberleri¹⁹¹ ve insanları;¹⁹² muhatap olarak insanları; va'za konu olarak ise, kişinin dünya ve ahiret mutluluğunu esas alan inanç, ibadet, muamelat,

¹⁸² Nahl 16/90, " إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم " "لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ "

¹⁸³ Hud 11/46, " . . . Cahillerden olmayasın diye sana öğüt (أَعْظُكَ) veriyorum. . . / قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ " لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ "

¹⁸⁴ Şuara 26/136, "Onlar: 'Senin öğüt (وَاعِظِينَ) vermen de, vermemen de bizim için birdir'. . . / قَالَوَا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ " ilg. diğer ayetler için bkz. aynı sure 124-136. ayetler "

¹⁸⁵ Lokman 31/13, "Lokman'ın oğluna öğütünü an. O şöyle öğüt (نَعِظُهُ) veriyordu. . . / وَإِذْ قَالَ " لَقُمْنِ لِابْنِي وَهُوَ يُعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ "

¹⁸⁶ Cirit, 404-405.

¹⁸⁷ Şuara 26/136; Hûd 11/46; Sebe 34/46; A'raf 7/164; Bakara 2/231, 232; Nisâ 4/34, 58, 63, 66; Nahl 16/90; Nûr 24/17; Lokmân 31/13; Mücadele 58/3; Talak 65/2; Şuara 26/136.

¹⁸⁸ Bakara, 2/66, 275; Al-i İmran 3/138; A'raf 7/145; Maide 5/46; Yûnus 10/57; Hud 11/120; Nahl 16/125; Nur 24/34.

¹⁸⁹ Abdülbaki, 755.

¹⁹⁰ Bakara 2/232, " . . . Sizden Allah'a ve ahiret gününe inananlara verilen öğüt budur. . . / ذَلِكَ " يُوَعِّظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمُ آذَانُكُمْ لَكُمْ وَأَطِيعُوا " Talak 65/2; Nisâ 4/58; Nûr 24/17; Nahl 16/90.

¹⁹¹ Sebe 34/46, "De ki: 'Size sadece bir öğüt veriyorum. . . / قَالَ إِنَّمَا أَعْظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ " Lokman 31/13; Şuara 26/136.

¹⁹² Nisâ 4/63, " . . . Onların yaptıklarını görmezlikten gelip kendilerine öğüt ver ve onları derinden etkileyecek sözler söyle. . . / فَاعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا " Nahl 16/125.

ahlak, ma'rufu yapma ve münkerden sakınma gibi konuları görmekteyiz. Yani va'za konu olarak hayatın her alanıyla ilgili öğütler içerdiğini bununla ilintili olarak da Kur'an-ı Kerim için bir öğüt bir mev'iza olduğunu söyleyebiliriz. Zaten bunu ifade eden ayetlerden birinde, Kur'an'ın insanlara bir mev'iza olduğu¹⁹³ da belirtilmektedir. Öğüt ile ilgili Kur'ani uslupta, öğüt sonucu bir menfaat beklememe gerekliliği¹⁹⁴, öğütlerde ölüm, hastalıklar, hesap günü, insanın vazifesi gibi konuların tekrarlanması gibi özellikler de göze çarpar.¹⁹⁵

Kur'an'da öğütlerin fazlaca kullanılması insan fıtratının öğütten etkilendir bir psikolojiye sahip olduğunu göstermektedir.¹⁹⁶ Bundan dolayıdır ki vaaz yaygın eğitimin vazgeçilmez bir yöntemidir ve Hz. Peygamber de tebliğ vazifesinde vaazlara sıklıkla yer vermiştir.¹⁹⁷ Günümüzde din görevlilerinin camilerde müminleri eğitmek ve doğru olan şeylere yönlendirmek için Kur'an ve sünnete dayanarak yaptıkları konuşmalara da vaaz denmesi¹⁹⁸, vaazın topluma hitabı açısından uyulması gereken bazı kaidelerin olduğunu ortaya koymaktadır ve bu noktada muhatap özelliğinin çeşitliliği, tebliğde muhatabın tanınmasına göre izlenecek yöntem konusunda daha hassas davranılmasını gerekli kılmaktadır. Herkesi kuşatıcı bir usul geliştirilmesi, varılmak istenen hedefe ulaşılmasını kolaylaştırıcı bir unsur mahiyetinde olabilir.

¹⁹³ Al-i İmran 3/138, "Bu, insanlara bir açıklama, yol gösterme ve sakınanlar için bir öğüttür. / هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ "

¹⁹⁴ Furkan 25/57, "De ki: 'Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. / قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ / إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا "

¹⁹⁵ Özbek, 236-237.

¹⁹⁶ Özbek, 236.

¹⁹⁷ Serinsu ve diğerleri, 375; Soysaldı, *Kavramlar*, 4.

¹⁹⁸ Serinsu ve diğerleri, 375.

C. Nasihat

1. Sözlük Anlamı

“N-s-h/نصح” kökünden türeyen “nasihat/نصيحة” kelimesi sözlükte, “öğüt vermek, tavsiye, hatırlatma, irşad, muhatabın yararına olan şeyi bulmak, içten davranmak, balı süzmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁹

2. Terim Anlamı

Başkasının hata ve kusurunu gidermek için gayret etmek, içinde iyilik bulunan şeye teşvik, içinde kötülük bulunan şeyi sakındırmak üzere verilen öğüt, bütün bunlarla ilgili gösterilen gayret demektir.²⁰⁰

N-s-h kökünün türevleri Kur'an'da 13 yerde²⁰¹ geçmekte olup²⁰², “öğüt vermek, nasihat etmek, öğüt, öğüt veren kişi veya kişiler, samimi, kararlı” gibi anlamlara gelmektedir.²⁰³

Bu ayetlere baktığımızda genel olarak nasihatın, güzel söz söylemek, iyiliğini istemek gibi manaları ifade ettiği görülürken, nasihatın terim anlamına en yakın anlamı ifade eden ayet olarak “Acizlere, hastalara ve harcayacak hiçbir şey bulamayanlara, Allah ve Elçisine içten bağlı oldukları sürece savaşa katılma sorumluluğu yoktur...”²⁰⁴ ayetini görmekteyiz. Burada nasihatın Allah yolunda savaşmak gibi ulvi bir vazifenin ifa edilememesi durumunda telafi için şart koşulmuş olması nasihatın önemini ortaya koymaktadır.

¹⁹⁹ İsfehani, 1061; Cürçani, 238; Abdullah Yeğin, *İslamî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lûgat*, Hizmet Vakfı Yayıncılık, İstanbul, 1997, 550.

²⁰⁰ Cürçani, 238; Mustafa Çağrı, "Nasihat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, III2, 408.

²⁰¹ A'râf 7/21, 62, 68, 79, 93, 79; Tevb. e9 /91; Hud 11/34; Hud 11/34; Yusuf 12/11; Kasas 28/12, 20; Tahrir 66/8.

²⁰² Abdalbaki, 702.

²⁰³ İsfehani, 1061; Okuyan, 806.

²⁰⁴ Tevbe 9/91, "لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا" "الله ورسوله"

Nasihat kelimesi ve türevlerinin hadislerde de çokça geçtiğini görmekteyiz. İslam'a girmek isteyen Cerir b. Abdullah'ın "Ben Resulullah ile namaz kılmak, zekât vermek ve her Müslümana nasihat etmek üzere antlaştım."²⁰⁵ demesi de yine Müslümanlara nasihatın şart olarak sunulduğunu, öğüt verme vazifesinin Müslüman için ayırt edici bir özellik olduğunu, yani müslümanın vasfının öğüt veren olması gerekliliğini vurguladığını görmekteyiz. Zira bu görev sağlıklı bir toplumun inşası ve devamı için elzendir. Bu görevin yapılmadığı durumlarda ortaya çıkabilecek sonuçlar arasında, topyekün bir helak olmanın söz konusu olabileceğini yukarıdaki bölümlerde delilleri ile ifade etmiştik.²⁰⁶

III. Tebliğ Dili Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri

Tebliğ belli metotlar çerçevesinde yapılması gereken bir süreçtir. Bu süreçte dilin etki ve yönlendirme bakımından temel unsur niteliği taşıması, tebliğde hedefe ulaşabilmek için dilin üslup olarak en uygun şekilde ve yerinde kullanılması gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Bu dilin nasıl olması gerektiği ile ilgili Kur'an ayetleri bir takım ilkeler ortaya koymaktadır. "Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler..."²⁰⁷ ayeti genelde tüm insanlar özelde ise tebliğ vazifesiyle kaim mübelliğ için evrensel bir üslup çerçevesi çizerken, ayetlerden hareketle Kur'an'da iyi ve kötü olarak nitelendirilen, mübelliğe istikamet kazandıracak iki çeşit söz grubu ortaya çıkmaktadır. Ma'ruf/güzel söz anlamında, kavlen kerima²⁰⁸, kavli-i ma'ruf²⁰⁹, kavlen meysura²¹⁰, kavlen beliğa²¹¹, kavlen sediden²¹², kavli leyyina²¹³ gibi

²⁰⁵ Buhârî, "İman", 42. , " . . . عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ وَ . . . إِيْتَاءِ الزَّكَاةِ وَالنَّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ " .

²⁰⁶ Bkz. Tebliğin önemi ve amacı başlıkları, 8, 11.

²⁰⁷ İsrâ 17/53, "Kullarıma de ki: 'En güzel sözü söylesinler. ' Kuşkusuz şeytan onların aralarını bozar. Çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır. / وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا "يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا"

²⁰⁸ İsrâ 17/23, " . . . وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا " .

²⁰⁹ Bakara 2/263, " قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَدْوَى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ " .

²¹⁰ İsrâ 17/28, " وَإِنَّمَا تَعْرِضَنَّ عَنْهُمْ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهُمْ فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا " .

²¹¹ Nisa 4/63, " أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا " .

kalıplar kullanılırken; münker/kötü söz anlamında ise, “kavl-i zur” tabiri kullanılmaktadır. “... *Yalan söylemekten kaçınınız.*”²¹⁴ ayeti kaçınılması gereken söz çeşidine örnek olarak değerlendirilebilir.

Fakat burada Kur'an'da geçen bu söz çeşitlerinin tamamıyla ilgili kapsamlı bilgi verilmesinin, konumuzun sınırlarını aşacağı kanaatiyle, tebliğ dilinin nasıl olması gerektiği ile ilgili sınırlandırma içerisinde değerlendirilebilecek söz çeşitlerini, mevize-i hasene kategorisinde ele alınabilecek kavl-i ma'ruf, kavl-i belîğ ve kavl-i leyyin olmak üzere üç söz çeşidinden bahsetmenin yeterli olacağı düşüncesindeyiz.

A. Kavl-i Ma'ruf

“Kavl” sözlükte, “görüş, söz, lafız, inanç, anlaşma, akide, konuşma ve öğreti”²¹⁵ gibi anlamlara gelmekte ve Kur'an'da doksan üç yerde geçmektedir.²¹⁶ A-r-f kökünden türemiş bir isim olan “ma'ruf” ise, kelime olarak “bilmek, tanımak, ilim²¹⁷, idrak etmek, akla uygun şey”²¹⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Dini bir terim olarak “akıl ve şeriatla güzel olduğu bilinen şey” anlamına gelen ma'ruf kelimesinin zıttı ise münkerdir.²¹⁹ Ma'ruf kelimesi Kur'an'da altı ayette “kavl-i ma'ruf/ قَوْلًا مَعْرُوفًا” kalıbıyla geçmektedir.²²⁰

²¹² Nisa 4/9, "وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا"

²¹³ Ta ha 20/44, "فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيْنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى"

²¹⁴ Hac 22/30, "ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأَجَلْتُ لَكُمْ الْأَنْعَامَ إِلَّا مَا يَنْتَلَى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ" ; bkz. Mücadele 58/2 ayeti de kavl-i zur kategorisinde incelenebilir.

²¹⁵ İsfehani, 872-873; Cürçani, 183.

²¹⁶ Abdalbaki, ss 577- 578.

²¹⁷ Halid b. Ahmed, II, 121,122.

²¹⁸ Asım Efendi, IV, 3793.

²¹⁹ İsfehani, 693; Asım Efendi, IV, 3793.

²²⁰ Bakara 2/263, "قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللَّهُ غَنِيٌّ خَلِيمٌ"; Bakara 2/235; Nisa 4/5; Nisa4/8; Muhammed 47/21; Ahzab 33/32.

"...Uygun sözler dışında onlarla gizlice buluşmayın..."²²¹ Bu ayet iddetini bekleyen bir bayan ile evlenmeyi düşünen bir erkeğin davranış sınırlarını çizmektedir. Taberî buradaki "kavl-i ma'ruf / uygun, güzel" sözden kastedileni açıkça olmamak kaydıyla "imalı bir şekilde evlenme isteğini bildirme"²²² şeklinde açıklamıştır. Zemahşeri, "örfe uygun söz" olarak;²²³ Fahraddin Razi, "erkeğin kadına güzel davranarak, gizliden iyilik yapacağını, menfaatini gözeteceğini vadetmesi"²²⁴ şeklinde, Elmalılı ise "meşru hareket"²²⁵ olarak açıklar.

"İyi bir söz ve bağışlama, ardından kırıcı sözler söylenerek verilen sadakadan daha iyidir..."²²⁶ ayetinde geçen "kavl-i ma'ruf"; "gönüllerin kabul edip yadırgamadığı söz"²²⁷, "tatlı dil, Müslüman için bir dua"²²⁸ olarak açıklanmaktadır.

"... Onları o maldan yedirin, giydirin ve onlara karşı iyi söz söyleyin."²²⁹ Ayette geçen "kavli ma'ruf" tan kasıt, ayette bahsedilen zayıf kişilere bir kısım vaatlerde bulunmak ve onların gönlünü almak²³⁰, onlara iyilik yapmak ve böyle zayıf kişileri mutlu edecek söz söyleyerek onlara dua etmektir.²³¹

²²¹ Bakara 2/235, " وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزَمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجْلَهُ "وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ"

²²² Taberî, Cilt:1, 145-147.

²²³ Ebu'l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf An Hakâiki Ğavamidi't-Tenzil*, Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrut, 1986, I, 283-284.

²²⁴ Fahraddin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin b. el-Hasen b. Ali er-Razi, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Daru İhyai't-Turasî'l Arabî, Beyrut, 1999, VI, 469-471.

²²⁵ Elmalılı, II, 119.

²²⁶ Bakara2/263, " قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَدَىٰ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ "

²²⁷ Razi, VII, 42-43.

²²⁸ Ebü'l-Fidâ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-Azim*, thk. :Sami b. Muhammed Selam, Daru-Tayyibetü li'n-Neşri ve't-Tevzi'i, yy. 1999, I, 693.

²²⁹ Nisa, 4/5, " وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا "

²³⁰ Taberî, VII, 573.

²³¹ Razi, IX, 494-496.

*“Miras taksiminde akrabalar, yetimler, yoksullar hazır bulunurlarsa onları da mirastan bir miktar nasiplendirin ve kendilerine güzel sözler söyleyin.”*²³² Buradaki “kavl-i ma'ruf” ile kastedilen bir şey verilemeyen ya da az bir miktar verilebilen kimseye özür beyan etmektir.²³³

*“İnananlar: ‘Keşke savaşa izin veren bir sure indirilseydi ya’ diyorlar. İçerisinde savaşın kesin olarak zikredildiği bir sure indirildiğinde, kalplerinde inanç problemi olanların ölüm korkusuyla kendinden geçmiş bir kimse gibi, sana baktıklarını görürsün. Oysa onlar için uygun olan itaat etmek ve güzel söz söylemektir. Savaşa karar verildiğinde Allah'a verdikleri sözde dursalardı kendileri için daha iyi olurdu...”*²³⁴ ayetinde savaş ile ilgili kalplerinde hastalık olanların takındıkları tavırdan bahsederken, iman edenlerin sergilemesi gereken tavrın kavl-i ma'ruf olması gerekliliği vurgulanmaktadır.

*“Ey peygamber hanımları, sizler diğer kadınlardan birisi gibi değilsiniz. Allah'tan korkuyorsanız, sözü cilve yaparak söylemeyin ki kalbi bozuk olanlar kötü niyet beslemesin. Sözüünüzü güzel bir tarzda (kavl-i ma'ruf) söyleyin.”*²³⁵ ayetinde kavli ma'rufun Hz. Peygamber'in hanımlarının sosyal hayatlarını düzenlemeye yönelik bir emir için kullanıldığını görüyoruz. Müfessirler ayetteki kavli ma'ruf sözünü, “güzel ve uygun olan hususlarda konuşmak, münasebetsiz ve yakışıksız konuşmamak”²³⁶, “uygun ve ciddi söz, yapmacılıktan uzak, ağırbaşlılık ve ciddiyetle dosdoğru söylenen veya sert olsa da makul ve meşru güzel söz”²³⁷; şeklinde açıklamışlardır.

²³² Nisa, 4/8, "وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا"

²³³ Razi, IX, 504-505.

²³⁴ Muhammed, 47/20-21, "وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ"

²³⁵ Ahzab 33/32, "يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا"

²³⁶ İbn Kesir, VI, 409.

²³⁷ Elmalılı, VI, 309.

Bu ayetler ışığında kavı-i ma'rufun geçtiği yere göre ince farklılıklar gösterdiğini fakat genel anlamda, muhatabı hoşnut edecek, açık ve net bir şekilde usulüne uygun söylenen, dinleyen herkes tarafından makul karşılanabilecek, genelde tüm Müslümanların özelde ise mübelliğin uyması gereken Kur'anî bir tebliğ dili özelliğini ifade ettiği söylenebilir.

B. Kavı-i Belîğ

Belîğ söz "sözün dil açısından tamamen doğru olması, kastedilen manaya uygun olması"²³⁸ gibi özelliklere sahip olup, Kur'an-ı Kerim'de sadece bir yerde geçer²³⁹ ve bu ayette de münafıklara karşı takınılması gereken tavrı belirleyici bir ilke ortaya koyar.

"Allah onların kalplerinde ne olduğunu bilmektedir. Onların yaptıklarını görmezlikten gelip kendilerine öğüt ver ve onları derinden etkileyecek sözler söyle."

240

İkiyüzlü münafık insanlarla muhatap olunduğunda onların içlerinde sakladıklarını yüzlerine vurmak yerine öncelikle onlara öğüt vermek sonra da onları etkileyebilecek mahiyette belîğ söz söylemek gerekir. Çünkü bir kimse düşmanına kalbinde bulunan kötülükleri bildiğini belli ederse, bu onun düşmanlığının ortaya çıkarılmış olmasına aldırmamasına ve cesaretlenmesine böylece de şerrinin artmasına sebep olur. Fahreddin Razi; münafığa söylenecek belîğ sözün, yanlarında başka kimse yok iken onlarla baş başa kalındığında söylenmesinin, onlara etki etme bakımından üst seviyede olacağını ve bu belîğ sözün kalbe tesir etmesi açısından; uzun, lafız ve manaları güzel, terğib, terhib, mükâfat ve ceza, sakındırıp korkutma şeklinde olabileceğini²⁴¹ nakleder.

²³⁸ İsfahânî, 168.

²³⁹ Abdülbaki, 135.

²⁴⁰ Nisa 4/63, "أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا"

²⁴¹ Razi, Cilt:10, 123-124.

Diğer taraftan "...Onlar konuştukları zaman hoşuna gider..." ²⁴² ve "...onlar konuşurlarsa sözlerini dinlersin..."²⁴³ ayetlerinde Kur'an'ın, münafıkların "söz ustası" olduklarına işaret etmesi, Hz. Peygamber dönemindeki sosyal kültürel yapının edebi açıdan zirvede olduğu²⁴⁴ hakikatini de düşünecek olursak ayette münafıklara belîğ söz ile hitap edilmesinin istenmesi daha iyi anlaşılabilir ve tebliğ dili açısından mübelliğe istikamet kazandıran bir formül oluşturabilir. Kavı-i belîğin Kur'an'da özel bir sınıf (münafık) için kullanılmış olması, mübelliğ için tebliğ dilinin muhatabın özelliklerine göre şekillenmesi gerekliliğini, bunun ise Kur'an'ın hedeflediği mevize i hasene'nin kapsam ve kullanımına daha uygun olduğunu söyleyebiliriz.

²⁴² Bakara 2 / 204, "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ"

²⁴³ Münafikun 63/4, "...وَأِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ..."

²⁴⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Hitabet ve İrşad Açısından Kur'an-ı Kerimde Söz Çeşitleri*, I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, (1-5 Kasım 1993), 1995 (Söz Çeşitleri), I, 252.

C. Kavli-i Leyyin

Kavl-i leyyin yani “içinde huşunet olmayan yumuşak söz”²⁴⁵, Kur'an'da sadece bir ayette geçmektedir²⁴⁶ ve bu ayette de Hz. Musa ve Hz. Harun'un Firavun'a gittiklerinde kullanmaları istenen dilsel üslubu ifade ettiği görülmektedir.

*“Sen ve kardeşin mucizelerimle gidin, mesajımı tebliğde gevşeklik göstermeyin. Firavun'a gidin, kuşkusuz o azdı. Öğüt alması veya korkması umidiyle tatlı dille (قَوْلًا لَّيِّنًا) tebliğ edin.”*²⁴⁷

Buradaki kavli leyyin ile konuşmak; ince yumuşak, kolay söz²⁴⁸, tartışma ve öğüt ile ikna etmek, onu sapıklığın sonuçlarıyla uyarmak²⁴⁹ şeklinde olacaktır

İnkârda simge konumunda olan Firavun'a dahi kavli leyyin ile tebliğde bulunulmasının emredilişi, dil açısından yumuşak üslubun tebliğde temel prensip olarak değerlendirilebileceğini gösterebilir. Kur'an'da Hz. Musa ile Firavun arasındaki diyalogun, inanmayanlara gösterilecek kavli leyyinin nasıl olması gerektiği ile ilgili ipuçları vermesi açısından mübelliğe örneklik teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

*“Firavun: ‘Âlemlerin Rabbi de nedir?’ dedi. Musa: ‘O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir, eğer inanırsınız’ dedi. Firavun etrafındakilere: ‘duymuyor musunuz?’ dedi. Musa: ‘O, sizin ve atalarınızın da Rabbidir.’ Firavun: ‘Size gönderilen peygamberiniz kesinlikle delidir’ dedi. Musa: ‘O, doğunun, batının ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir, eğer düşünüp anlarsanız?’ dedi.”*²⁵⁰

²⁴⁵ İsfehani, 976.

²⁴⁶ Abdülbaki, 657.

²⁴⁷ Taha 20/42-44, " اذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا " لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى

²⁴⁸ İbn Kesir, V, 294.

²⁴⁹ Mevdudi, III, 247.

²⁵⁰ Şuara 26/23-28, " قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ " قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْمَعُونَ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ قَالَ إِنْ رَسُولُكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ

Ayette Firavun'un Hz. Musa'yı alaya alan bir dil kullanarak tahrik etmesi karşısında Hz. Musa'nın yumuşak bir dille konuyu da eğip bükmeden tebliğine devam ettiğini görmekteyiz.

Ancak yumuşak dilin kullanılmasının Firavun'un hidayetine vesile olmadığı bir gerçektir. Dolayısıyla yumuşak dilin her zaman sonuç getireceğini söyleyemeyiz fakat en fazla etki etme olasılığının ancak "yumuşak bir üslup ile söylenecek söz" olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kavli leyyinin muhatabı direk sert bir üslupla eleştirmeden hakikati tam olarak ifade etmek anlamına geldiği düşünüldüğünde, bugün için "diplomasi dili ve üslubunu" ifade ettiği de söylenebilir.²⁵¹ Buradan hareketle kavli leyyinin zamana, mekâna ve kişiye göre değişiklik gösterebilse de temelde yapısında incitici bir eylem barındırmayan bir üslubu ifade ettiği söylenebilir.

Kavl-i leyyinin kişiye künyesiyle hitap etmek olduğu şeklindeki rivayetler²⁵² ve Hz. Musa'nın Firavun'a hitap ederken, kendisine hitap edilirken kullanılan isimler arasında en sevdiği ismin Firavun olmasını dikkate alarak ona hitap etmesi²⁵³, muhataba etki etmede muhatabın hoşuna gidecek hitap kullanımının önemini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Tefsirlerde Firavun gibi azgın ve inkârda inat etme noktasında ısrarlı davranan bir kimseye karşı Allah'ın neden kavli leyyin ile hitap etmeyi emrettiği ile ilgili soruya karşılık iki türlü cevap görüyoruz. Birincisi Firavun'un Hz. Musa'yı büyütmesinden dolayı aralarındaki hukukun gözetilmesi adına ona kavli leyyin ile hitap edilmesinin gerekliliğidir ki, bu anne baba hakkının ehemmiyetine dikkat çekmektedir. İkincisi ise kendilerine katı ve sert, içerisinde huşunet bulunacak bir üslupta nasihat yapıldığında azgınlıklarının artması, otoriter despot şahsiyetlerin genel

²⁵¹ Çakan, *Söz Çeşitleri*, I, 253.

²⁵² Ebi Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Begavi, *Tefsirü'l Beğavi Mealimü't Tenzil*, Darü'l İbn. Hazm, 1. Baskı, Beyrut-Lübnan 2002, 819.

²⁵³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. : Ahmed el-Buduni, Dâru'l-Kütübî'l Mısriyye, Kahire, 1964, XI, 199-200.

özelliklerindendir.²⁵⁴ Dolayısıyla bu ancak onların küfürlerini arttıracaktır. Gaye ise küfrün hidayete dönüştürülmesi olduğundan dolayı bu tip karakterlere etki açısından en iyi dil kavli leyyin olarak görünmektedir.

Bir başka açıdan bakılacak olursa inanmayan tüm insanlara karşı kullanılması gereken bir üslup mudur kavli leyyin, yoksa Firavun Hz. Musa'yı büyüttüğü için mi ona karşı bu üslubun kullanılması emredilmiştir? Firavun Hz. Musa'yı büyüttüğü için mi ona karşı kavli leyyin üslubunun kullanılması emredilmiştir, yoksa inanmayan tüm insanlara tebliğ hitapta kullanılması gerekli bir üslup mudur kavli leyyin?

Hiz. Musa Firavun'a hitapta kavli leyyin ile emrolunduğuna göre sıradan insanların da hitap konusunda buna uyması daha uygun olacaktır. Nitekim ayette “(İsrailoğullarından) insanlara karşı tatlı dilli olacaklarına...dair söz almıştık...”²⁵⁵ buyurulmaktadır.²⁵⁶ Başka bir ayette ise yumuşak davranmanın çekici, katı ve despot bir tavrın ise itici olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁷

Mübelliğ de vazifesini ifa ederken yumuşak bir üslubu kendine şiar edinmeli aksi durumda sert ve kırıcı bir hitabın muhatabı ürkütüp muhalefet etmeye yönlendireceğini bilmelidir.

İnanç bakımından insanların mümin münafık müşrik ve kâfir olarak ayrılması, buna uygun bir dilsel üslubu da gerekli kılmıştır denilebilir. Kur'an'da tebliğ dilinin üslubu açısından söz çeşitlerinin “ma'ruf”, “beliğ” ve “leyyin” olarak belirtilmesi; müminlere karşı ma'ruf, münafıklara karşı beliğ, kâfirlere karşı ise kavli leyyin olacak hitapla emrolunması, muhatabın özelliklerini dikkate alır bir üslup geliştirilmesi adına mübelliğe tebliğ

²⁵⁴ Razi, II2, 46-47.

²⁵⁵ Bakara 2/83, "وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ"

²⁵⁶ Kurtubî, XI, 199-200; Abdülkerim Zeydan, *İslam Davetçilerine*, çev. Nezir Demircan, İkbâl Yayınları, Ankara 1977, 550.

²⁵⁷ Al-i İmran 3/159, "Allah'ın rahmeti sayesinde onlara karşı yumuşak davrandın. Şayet sen kaba, katı kalpli birisi olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi. . . / قَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لَئِنْ لَّهُمْ وَلَوْ "كُنْتُ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَفْنَضُوكَ مِنْ حَوْلِكَ"

açısından bir perspektif sunmaktadır. Buna göre her durumda kişi "hüsün" ve "mevize-i hasene" ile yükümlüdür denilebilir.

Değerlendirme

Kur'an ayetleri bağlamında bakıldığında, peygamberlerin temel niteliklerinden olan tebliği, Allah'ın tedricen gönderdiği emir ve yasakların peygamberler tarafından insanlara net bir biçimde duyurulması şeklinde ifade edebiliriz. Bu da tebliğin, risaletin devam ettiği dönemlerde peygamberlere has bir kavram olarak kullanıldığını göstermektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra tebliğin anlam alanı genişlemiş, Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara duyurma sorumluluğunu yerine getiren peygamberler dışındaki diğer kişilerin de bu eylemi, tebliğ olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple de temelde aralarında farklılık bulunmasına karşın, tebliğ, irşad, hidayet, emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani'l münker, davet, va'z, nasihat kavramları birbirlerinin yerlerine kullanılabilmişlerdir.

Tebliğde nüzul sebebine ve muhataplara bağlı olarak bazı ayetlerde²⁵⁸ korkutma (inzar/uyarma) veya tehdit (va'id) şeklinde Allah'ın gazabına yer veren bir üslup; bazı ayetlerde ise, Allah'ın merhametine işaret eden müjdeleyici (tebşîr) ²⁵⁹ bir üslup kullanılmıştır. Buna bağlı olarak da Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde Hz. Peygamber'e bazen mübeşşir (müjdeleyici) bazen de münzir (uyarıcı) denilmiştir.²⁶⁰ İrşadın ise, daha çok akli-manevi alanı

²⁵⁸ Mülk 67/6-8, "Rablerini inkar edenler için de cehennem azabı vardır. orası ne kötü bir varış yeridir. Oraya atıldıkları zaman, onun kaynaktan çıkardığı şiddetli uğultusunu duyarlar. Nerede ise öfkesinden parçalanacak durumdadır. her bir grup cehenneme atıldığında oranın bekçileri onlara:'Size bir uyarıcı gelmedi mi?'" diye soraralar. / وَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ / وَبِئْسَ الْمَصِيرُ إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ تَكَادُ تَمَيِّرُ مِنَ الْعُظْمِ كُلَّمَا أَلْقَى فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ تَكَادُ تَمَيِّرُ مِنَ الْعُظْمِ كُلَّمَا أَلْقَى فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا "؛ Hac 22/19-22; İbrahim 14/44; Mümin 40/18.

²⁵⁹ İnsan 76/19, "Çevrelerinde sürekli hizmetçiler dolaşacaktır. Onları gördüğünde saçılmış inçler sanırsın. / وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنثورًا / " ; İnsan 76/11-18; A'raf 7/156.

²⁶⁰ İzutsu, *Allah ve İnsan*, 130; Halis Albayrak, "Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi", *Hz. Muhammed'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, 1. Baskı, Ankara, 2006, 43-52.

ilgilendirdiği ve özellikle vahiy bağlamında tebliğ gibi sadece peygamberlere özgü bir kullanım alanı olmadığını, diğer bütün insanlar için de kullanıldığını söyleyebiliriz. Tebliğde duruma göre sert bir üsluba da yer verilirken, irşad dilinin üslubu tanıtma ve sevdirmeye beraber anlatılmak istenen hakikatin ayrıntılı olarak belirtildiği, çeşitli yöntemler kullanılarak muhatabını zihinsel, ruhsal ve davranışsal olarak iyileştirecek etkin bir dilin kullanımını gerekli kıldığı görülmektedir. Diğer yönüyle irşad kelimesinin terim anlamından yola çıktığımızda ufak farklılıklar yanında genel olarak tebliğle aynı paralellikte bir anlam ifade ettiğini görmekteyiz. Her iki terimde de sonuç itibarıyla Allah'ın emir ve yasaklarının insanlara duyurulması, insanların gafletten hidayete daveti söz konusu olması münasebetiyle de birbirleriyle yakinen ilintili oldukları görülmektedir.

Dini terminolojide irşad ile eş anlamlı olarak kullanılan hidayetin²⁶¹ tebliğle olan ilişkisi şu ayetle açıkça ortaya konulmaktadır: *"Kuşkusuz sen, sevdiğini doğru yola ulaştıramazsın, fakat Allah, dileyeni doğru yola ulaştırır. O doğru yola girecekleri en iyi bilendir."*²⁶² Taberi bu ayetin nüzul sebebinin, Hz. Peygamber'in ölmek üzere olan amcası Ebu Talib'i imana davet etme konusunda ısrarcı davranması olduğunu söyler.²⁶³ Ayetin manası ve nüzul sebebi bize gösteriyor ki peygamber dahi olsa hidayet mutlak anlamda Allah'ın elindedir ve Hz. Peygamber'e düşen sadece uyarmaktır. Hidayet sadece Allah'ın elindedir derken, burada cüzi iradenin devre dışı bırakıldığı anlaşılmamalıdır. Kul Allah'ın hidayetine uyup ihtidayı seçebilir veya hidayete uymayıp dalâlet yolunu da seçebilir. Buna bağlı olarak tebliğ ve hidayette sebep sonuç ilişkisi vardır diyebiliriz, yani tebliğ Peygamberler tarafından kişiye doğru yolun bildirilmesi anlamında bir sebeptir, hidayet ise kulun iradesini müspet yönde kullanması neticesinde Allah'ın o iradeye uygun eylemi yaratması açısından bir sonuçtur. Yani hidayet varsa tebliğ de vardır, fakat tebliğin yapılmış olmasına bağlı olarak hidayetin gerçekleşmesi

²⁶¹ Bekir Topaloğlu, "İrşad", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 454.

²⁶² Kasas 28/56, "إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ"

²⁶³ Taberî, XIX, 598.

mutlaktır diyemeyiz, çünkü hidayette kişinin çabalamasının, iyiye yöneliminin gerekliliği de söz konusudur. Zira Ta-ha Suresi 82. ayette kulun hidayete ulaşmasının yolu şöyle açıklanır: *"Kuşkusuz Ben, tevbe eden, inanıp yararlı iş yapan ve doğru yoldan ayrılmayanı kesinlikle bağışlarım."*²⁶⁴ Bununla ilgili olarak başka bir ayette *"...İnsanlar kendi içlerindeki değiştirmedikçe Allah hiçbir toplumu değiştirmez..."*²⁶⁵ buyurulması cüzi iradenin hidayet konusundaki fonksiyonunu açıkça ortaya koymaktadır.

Tebliğ ve hidayet kavramları her ne kadar farklı anlamlar ifade etseler de, dini literatürde, insanlara doğru yolu bildirip yönlendirme şeklinde gaye birliktelikleri olması bakımından iç içe kavramlardır.

Emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani'l münker prensibi, esasen tebliğin uygulanış şeklidir diyebiliriz. Çünkü bu prensibin dini literatürdeki anlamı iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak olarak netleştirilirse, zaten Allah'ın emir ve yasaklarının peygamberler tarafından insanlara bildirilmesi şeklinde tanımlanan tebliğdeki emirlerden iyiliği, yasaklardan da kötülüğü anlayabiliriz. Aynı zamanda tebliğ ve emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani'l münker kavramlarının ayrıldıkları bazı noktalar olmasının yanında, temel olarak aynı gayeye hizmet etmeleri münasebetiyle zamanla birbirlerinin yerlerine kullanılmaya başladıklarını da görmekteyiz. Tabi burada tebliğ esnasında peygamberlerin takip ettikleri üslubun da göz önünde bulundurulması gerekliliği, emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani'l münker prensibine çok yönlülük kazandırmaktadır.

Tebliğ kavramının türemiş olduğu belağ kelimesinin geçtiği bazı ayetlere baktığımızda²⁶⁶ bu ayetlerdeki belağ kelimesinin davet anlamına

²⁶⁴ Tâhâ 20/82, "وَأَيُّ لَعْنَةٍ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَىٰ"

²⁶⁵ Ra'd 13/11, "لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِمَّنْ أَمَرَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ آلٍ فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلَّمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَاسَلَّمْتُمُ فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلَّمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ"

²⁶⁶ Al-i İmran 3/20, "فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلَّمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ"; Maide 5/92; Ra'd 13/40.

geldiğini görmekteyiz.²⁶⁷ Özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra tebliğ, davet kavramının içeriğine yakın bir şekilde kullanılmıştır. Bu iki kavram her ne kadar yakın anlamlar ifade etseler de üslup açısından temelde ayrıldığı bazı noktalar bulunmaktadır. Mesela Kur'an'daki ifadelerden yola çıkarsak, tebliğ dilinde, duyurma esasına dayalı bir bildirme mevcuttur; ama zaman zaman da vahyin inişi esnasındaki olaylara bağlı olarak bu üslupta tehditvari veya azarlayıcı bir yönün de kullanıldığını; davet dilinde ise, barışçı bir metot olarak daha ziyade çekicilik, yumuşaklık, ikna edicilik ve sosyo-psikolojik inceliklerin bulunduğu bir üslup söz konusudur. Tebliğde Allah'ın emir ve yasakları sade ve kesin bir dille bildirilirken, davet ise şartlara göre davetçinin kendi üslubunu oluşturabileceği bir eylemdir. Tebliğde sorumluluk sadece peygamberlere yüklenmişken, davet diğer insanların ve şeytanın da yaptığı bir iş olarak görülür.²⁶⁸ Tebliğ daha çok ilahi vahiyden habersiz müslüman olmayanlar için söz konusuyken, davet tebliğe muhatap olmuş Müslüman kişilerin davranışlarını yönlendirmeye yönelik bir faaliyettir. Yani önce tebliğ sonra davet gelir.²⁶⁹ Davet tebliğe esas konunun muhatap tarafından kabulü ve uygulanmasına yönelik bir faaliyet şeklinde tebliğin sonucu olarak ortaya çıkar diyebiliriz. Tebliğ ile davetin birleştiği nokta da budur. Sonuç itibarıyla her ikisinde de Allah'ın emir ve yasaklarının anlatılması, yani bir anlamda insanları Allah'ın emirlerini yerine getirmeye davet söz konusudur.

Vaaz, tebliğ sürecinde kullanılan bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır²⁷⁰ ve tebliğle anlam bakımından paralellik arz edip, özellikle kalpleri yumuşatarak insanlara Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ etme yönünü ifade ettiği görülmektedir.

²⁶⁷ Çağrıcı, "Da'vet", 16.

²⁶⁸ Albayrak, 51-52.

²⁶⁹ Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 25.

²⁷⁰ Soysaldı, *Hitabet*, 105.

Nasihat kavramı temelde tebliğ anlamını ifade ederken, özellikle tebliğcinin sahip olması gereken bir takım vasıfları bünyesinde barındırması açısından tebliğ kavramıyla ilişkili olduğu görülmektedir.

- İKİNCİ BÖLÜM -
TEBLİĞ ÇEŞİTLERİ, TEBLİĞCİ, MUHATABLARI VE TEBLİĞ
ORTAMI

I. Tebliğ Çeşitleri

Çalışmamızın temel dayanağı olan Nahl Suresi 125. ayete²⁷¹ göre üç ana tebliğ çeşidinden söz edebiliriz. Bunları hikmet ile yapılan tebliğ, güzel öğüt ile yapılan tebliğ ve mücadele ile yapılan tebliğ şeklinde sıralayabiliriz.

A. Hikmet İle Yapılan Tebliğ

1. Hikmet Kavramı

Anlam açısından çeşitlilik arz eden hikmet kelimesinin sözlüklerde genel olarak “yargıda bulunmak” anlamına gelen “h-k-m/حَكَمَ” kökünden türetildiği belirtilir; “engellemek, alıkoymak, ata gem vurmak, sağlam olmak, kişiyi fesattan men eylemek” anlamlarındaki “ihkam/إِحْكَمَ” masterlarıyla da anlamca ilişki kurulan²⁷² “hikmet/حِكْمَة”, kavramı “yumuşaklık, ilim, adalet, anlayış²⁷³, hüküm vermek, hâkim olmak, hikmetli

²⁷¹ Nahl 16/125, " Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir. / أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ "

²⁷² Asım Efendi, V, 4928; İlhan Kutluer, "Hikmet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, XVII, 503.

²⁷³ Halid b. Ahmed, III, 66-67.

olmak, yönetmek, bir güç, karar verme, ıslah etmek için alıkoymak, kontrol altında tutmak, sağlamlaştırmak, hakem, sünnet, Kur'an-ı Kerim, bilgi, kötülüğü def iyiliği celbetme, halk etme, buluş, anlayış, adalet, vecih söz, felsefe, bilim, fıkıh, salih amel, takva, icat, öğüt, İncil, peygamberlik (nübüvvet)"²⁷⁴ gibi anlamlara gelir.

Hikmet dini bir kavram olarak ise; "söz, amel, eylem ve davranışta isabet etmek", "bilmek ve bildiği ile amel etmek", "eşyanın hakikatini bilmek ve anlamak", "helal ve haramı bilmek", "sonu iyi, yararlı ve hayırlı olan fiili işlemek", "ilahi iradeye uygun hareket etmek", "hakka uygun olan söz ve eylem", "Allah'a itaat etmek", akıl, anlayış ve icat²⁷⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

Hikmet okuyarak ve araştırarak elde edilemeyen, Allah tarafından insana lütfedilen ledünni ilim manasına da gelmektedir.²⁷⁶ Felsefi eserlerin tercümesiyle hikmet kavramı "felsefi ilim" anlamlarında kullanılmaya başlamış hatta bazen hikmet kavramı felsefe ile birlikte de kullanılmıştır. Kelam alanında, ğaiyyet meselesi ile ilişkili olarak ele alınan hikmet kavramı, fıkıhta hüküm çıkarmada şariin gözettiği hedefi ifade etmek için kullanılmıştır. Hikmet kavramı tasavvufta ise genellikle ilham olarak verilen gizli bilgi ya da marifetle aynı anlamda kullanılmıştır.²⁷⁷ Alusi, hikmetin vahye dayalı bir biçimde anlaşılması gerektiğini, ayetlerdeki hikmetin Aristo ve Eflatun gibi filozofların düşünceleri anlamına gelmeyeceğini söylemektedir.²⁷⁸

²⁷⁴ İsfahani, 299-302; Cürcani, 89; Asım Efendi, V, 4928; Karaman ve diğerleri, *Sözlük*, 228; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2015, 91; Yeğin, 221; Okuyan, 258-261.

²⁷⁵ Cürcani, 89; Asım Efendi, V, 4928; Karagöz, 81.

²⁷⁶ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1992 (İslam Tasavvufu), 490; Elmalılı, II, 215.

²⁷⁷ Kutluer, "Hikmet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XVII, 504-506.

²⁷⁸ Ebu'l-Fazl Şehabeddin es-Seyyid Mahmud el-Âlûsî Bağdadi, *Rûhu'l-Meâni fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Âzîm ve's-Sebil Mesânî*, Neşreden: Mahmud Şükri, Dâr-u İhyai't-Turasi'l Arabi, Beyrut-Lübnan, 1270, XIV, 253-255.

Kur'an-ı Kerim'de 20 ayette geçen hikmet kavramı²⁷⁹, on yerde kitap "كِتَاب" kelimesiyle²⁸⁰, iki yerde "مُلْكٌ/ملك"²⁸¹, birer yerde "فَصْلٌ/hitab" (hakla batılı ayıran söz)" kalıbıyla²⁸², mev'ıza "مَوْعِظَةٌ"²⁸³, hayır "خَيْرٌ"²⁸⁴, ayat "آيَاتِ"²⁸⁵, beyyine "بَيِّنٌ"²⁸⁶ kelimeleriyle beraber kullanılırken, bir yerde de sıfat tamlaması (حِكْمَةٌ بِالْغَةِ) şeklinde²⁸⁷ geçmektedir. Ayrıca müstakil olarak da iki yerde geçer.²⁸⁸

Hikmet kavramının değişik kelimelerle öbek oluşturması ve anlam genişliğine binaen, müfessirler de bu kavramla ilgili farklı yorumlarda bulunmuşlardır.

İlk fıkhi tefsir yazarı²⁸⁹ olan Mukatil b. Süleyman el-Eşbah ve'n Nezair adlı eserinde Kur'an'a göre hikmetin beş anlamı olduğunu söyler²⁹⁰

²⁷⁹ Abdülbaki, 213-214. (Toplam 21 yerde geçer, Bakara suresi 269. ayette 2 defa geçmektedir)

²⁸⁰ Bakara 2/129, "رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ"; Bakara 2/151, 231; Al-i İmran 3/48, 81, 164; Nisa 4/54, 113; Maide 5/110; Cuma 62/2.

²⁸¹ Bakara 2/251, "فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ"; Nisa 4/54.

²⁸² Sad 38/20, "وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ"

²⁸³ Nahl 16/125, "أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ" "بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ"

²⁸⁴ Bakara 2/269, "يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ"

²⁸⁵ Ahzab 33/34, "وَأَذْكُرَنَّ مَا بُيِّنَ فِي بَيِّنَاتٍ مِنَ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا"

²⁸⁶ Zuhurf 43/63, "وَلَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلَأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا"

²⁸⁷ Kamer 54/5, "حِكْمَةٌ بِالْغَةِ فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ"

²⁸⁸ İsra 17/39, "بُنَازَ رَبِّكَ مِنْ / . . "Bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir. . . "Lokman'a Allah'a şükretmesi için hikmeti verdik. . . / وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ"

²⁸⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2010, 470.

²⁹⁰ Ebu'l Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir Mukatil b. Süleyman, *el-Belhi, el-Eşbah ve'n Nezair fi'l Kur'ani'l Kerim*, Thk: Abdullah Mahmûd Şehhate, Kahire:el-Hey'etü'l Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1994,(el-Eşbah ve'n Nezair), 111.

Birinci vecih, Kur'an'da emir ve nehiy bakımından geçen öğütler anlamındadır der ve " ... Allah'ın size olan nimetlerini, size indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın..."²⁹¹ ayetini delil olarak gösterir.

İkinci vecih, anlayış ve ilim anlamındadır der ve: "Lokman'a Allah'a şükretmesi için hikmeti verdik..."²⁹² ayetini delil olarak gösterir. ²⁹³ Bu ayetle ilgili Taberi, Lokman'a verilen hikmetten kastedilenin; "anlayış, akıllılık, doğru sözlülük, kendine güvenilirlik" olduğunu söyler.²⁹⁴ Kurtubi ayetteki hikmeti fakihlikte ve akli hususlarda "ince anlayış" olarak yorumlar.²⁹⁵

Üçüncü vecih, nübüvvet anlamındadır der ve: "...İbrahim'in ailesine kitap ve hikmeti verdiğimiz gibi büyük bir mülk de vermiştik."²⁹⁶ ve "Biz O'nun mülkünü güçlendirdik. Ona bilgelik ve doğru yargılama kabiliyeti verdik."²⁹⁷ ayetlerini delil gösterir. ²⁹⁸

Taberi'nin rivayetine göre Sad 38/20'de; "es-Süddi hikmetten maksadın peygamberlik olduğunu, Katade sünnet olduğunu, Mücahid ise akıllı olmak, anlayışlı olmak, adaletli davranmak, doğruyu bulmak" olduğunu söylemiştir.²⁹⁹ Kurtubi ve İbn Kesir de bu ayetteki hikmetin peygamberlik olduğunu söylemektedirler, Mücahid'e göre ise hikmet adalettir.³⁰⁰

²⁹¹ Bakara 2/231, " وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلِّغْنَ أَجْلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سِرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا وَادْكُرُوا اللَّهَ غَلِيظَ عَذَابِهِ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ "

²⁹² Lokman, 31/12, " حَمِيدٌ "

²⁹³ Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbah ve'n Nezair*, 111-113.

²⁹⁴ Taberi, XX, 134-135.

²⁹⁵ Kurtubi, XIV, 59.

²⁹⁶ Nisa, 4/54, " أَمْ يَخْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا "

²⁹⁷ Sad 38/20, " وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخُطَابِ " ayrıca bkz. Bakara 2/251.

²⁹⁸ Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbah ve'n Nezair*, 111-113.

²⁹⁹ Taberi, III, 171.

³⁰⁰ Kurtubi, XV, 162; İbn Kesir, VII, 59.

Mukatil dördüncü vecih olarak, Kur'an'ın tefsiri anlamında kullanılmıştır der ve: “Allah hikmeti (bilgeliği) dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, artık ona çok büyük bir hayır verilmiştir...”³⁰¹ ayetini delil gösterir.³⁰² Taberi, Mücahid'den nakille bu ayette geçen hikmet kelimesinin, “söz ve fiilde isabet” anlamında olduğunu söyler. Yine Taberi Abdullah b. Abbas'tan rivayetle hikmetin; Kur'an'ın muhkemini, müteşabihini, nasihini, mensuhunu, helalini, haramını bilip anlamak olduğunu söyler.³⁰³ Fahreddin Razi, hikmetten muradın “ya ilim ya da yerli yerinde yapılan iş” olduğunu söylerken³⁰⁴, Kurtubi ise hikmet ile ilgili, kendisine hikmet ve Kur'an verilen kimseye geçmiş kitapların bütün faziletli ilimlerini almış kimseden daha faziletli bir şey verilmiştir³⁰⁵ der.

Mukatil b. Süleyman'ın beşinci vecih olarak ele aldığı Nahl Suresinin 125. ayeti ise çalışmamızı şekillendirmede bize yön vermesi açısından ayrıca önem arz etmektedir. Mukatil, “Allah'ın yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et”³⁰⁶ ayetinde geçen hikmet kavramından maksadın Kur'an olduğunu söyler.³⁰⁷ Taberi ayetteki hikmeti “Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünneti”³⁰⁸ olarak yorumlarken, Kurtubi ayetle ilgili, Müslümanların kıyamete kadar bu şekilde öğüt vermelerinin gerekli olduğunu söyler.³⁰⁹

³⁰¹ Bakara, 2/269, "إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ" يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ"

³⁰² Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbah ve'n Nezair*, 111-113.

³⁰³ Taberi, V, 577-578.

³⁰⁴ Razi, VII, 57.

³⁰⁵ Kurtubi, III, 329-330.

³⁰⁶ Nahl, 16/125, "أَذِغْ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ" "بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ"

³⁰⁷ Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbah ve'n Nezair*, 111-113.

³⁰⁸ Taberi, V, 579.

³⁰⁹ Kurtubi, X, 200.

Hikmetin Allah'a ve insana bakan yönü olduğunu belirten İsfehani Allah için hikmetin eşyayı bilmesi ve onu sağlam bir şekilde yaratmasıdır, insan için ise hikmet varlıkları tanımak ve hayırlı işleri yapmaktır der.³¹⁰

Çağdaş müfessirlerden Mevdudi ise, bu kavrama farklı bir açıdan yaklaşmış ve hikmeti, “kişinin irşad sırasında dikkatli ve basiretli olması, bunu bilinçsizce, körü körüne yapmaması olarak yorumlamıştır. Buna göre hikmet, hitap edilen kişinin zihin, yetenek ve şartlarının göz önünde bulundurulmasını ve mesajın bunlara uygun bir şekilde iletilmesini gerektiren, herkese veya her gruba uygulanmaması gereken önce muhatapın hastalığının teşhis edilmesini gerekli kılan, hastalığına göre zihni ve kalbi uyarılarak tedavi edilmelidir.”³¹¹ şeklinde tarif etmiştir. Buradan yola çıkarak tebliğ faaliyetinde hikmet ile tebliğ denildiğinde; tebliğ eden ve tebliğe muhatap kitlenin özellikleri, tebliğ içeriğinin özellikleri ve ortamın özelliklerini de içine alacak şekilde kapsayıcı bir metodun söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

Dini irşadda bulunan kişinin özellikleri, irşadın hangi yöntemler kullanılarak yapıldığı, irşad görevi yürütülürken muhatap kitlenin psikolojik ve sosyolojik özelliklerinin bilinmesi ve irşad ortamının şartları göz önüne alınarak buna uygun bir eğitim verilmesi ve bu değerlerin hepsinin göz önünde bulundurulması ayette geçen “hikmet” ile çağır ifadesinin açılımı olarak görülebilir.

Hikmet ile yapılan tebliğde mübelliğ, muhatap, mesaj ve ortamın özelliklerinin sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için de din sosyolojisi, din psikolojisi, dinler tarihi, din eğitimi gibi bilim dalları çerçevesinde yapılan alan araştırmalarının sonuçlarını göz önünde bulunduran geniş çaplı tahlillere dayalı bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Toplumumuzda nasıl bir din anlayışı hâkimdir? Farklı gruplar ve kesimler İslam dinini nasıl anlamakta, yorumlamakta ve yaşamaktadır? Din alanında günümüzde ne

³¹⁰ İsfehani, 300-301.

³¹¹ Mevdudi, III, 63.

gibi sorunlarla karşılaşmaktadır? Aşırılığa varan dini davranışlar, sapma ve yabancılaşmaların, din düşmanlığı ya da karşıtlığının sebep ve kaynakları nelerdir? Bu ve benzeri soruların cevapları bilimsel yollarla araştırılıp bulunmadan gerçek bir tebliğ ve irşad hizmetinin yürütülmesi son derece zordur.³¹²

B. Güzel Öğüt İle Yapılan Tebliğ

Kur'an, sosyal bir varlık olan insanın ruh, psikoloji ve kalbine yönelik bir şifadır.³¹³ Bu sebeple Kur'an, muhtevasında bütün iyilikleri barındıran ve en güzel şekilde yaratılan insanın yine en güzel yapıya sahip olması için yön veren ilahi bir hitap ve apaçık bir delildir. Bu hitabın insanların gönlüne tesir edebilmesi, ilahi mesajın muhataplara en güzel bir üslupla ulaştırılması olan tebliğ ile olacaktır. İslam'ın ilan edilip yayılmasında en büyük esas olan tebliğ ise ancak ilim ve muhatapı ikna etmeye yönelik bir metot ile yapılabilir. Bu metot dahilinde samimiyetle yapılacak olan bir tebliğin muhatap üzerindeki etkisi de büyük olacaktır. Öyle ki mübelliğin muhatapta uyanmasını istediği fikir ve hislerin canlanmasına hatta adavet halindeki kalplerin yumuşamasına dahi vesile olabilir.

Nahl Suresi 125. ayetin bize bu metot ile ilgili genel bir çerçeve çizdiğini görmekteyiz. Ayette hikmet, güzel öğüt ve en güzel şekilde mücadele olarak sıralanan bu metotlardan güzel öğüt olarak "mevize-i hasene"nin, Kur'anî anlatım üslubunda birçok yöntemi kapsayacak mahiyette geniş bir alana sahip olduğunu söyleyebiliriz.

³¹² Hayati Hökekleli, "Tebliğde Yöntemle İlgili Sorunlar", *Hiz. Peygamberin Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, 1. Baskı, Ankara, Haziran, 2006, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 166-167.

³¹³ İsrâ 17/82 "Biz Kur'an'ı inananlara şifa ve rahmet olarak indiriyoruz. . . / وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا / . . . هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ"; Ra'd, 13/28. ". . . Dikkat edin!, Kalpler yalnız Allah'ı anmakla huzura kavuşur. / . . . أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ . . ."

Sözlükte “öğüt nasihat, hatırlatmak, uyarmak, önermek, ibret dersi ve sakındırmak” gibi anlamlara gelen v'az ve mev'ize³¹⁴ dini bir terim olarak amellerin ceza ve mükâfatlarını anlatarak uyarmak, insanların kalplerini yumuşatacak şekilde hayrı hatırlatmak, iyiliğe sevk etmek, kötülükten sakınmaya yöneltmek, Allah katındaki dünyevi ve uhrevi mükellefiyetleri bildirmek ve itaate sevk etmek,³¹⁵ Allah'a ümit ve korku ile dua etmek³¹⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

Tevrat³¹⁷ İncil³¹⁸ ve Kur'n'ın³¹⁹ öğüt olduğunun ve Kur'an'daki kıssaların da insanlar için öğüt olduğunun belirtilmesi³²⁰ mevize kavramının kapsam genişliğini ortaya koyması açısından değerlendirilebilir.

Üslup oluşturmada mübelliğe yön veren Nahl suresi 125.ayette mevize (öğüt) kelimesinin hasene (güzel) kelimesi ile nitelendirildiğini görmekteyiz. Ayette geçen mevize-i hasaneden kastedilenin ne olduğu ile ilgili müfessirler çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir.

Taberi güzel öğüdün, “Allah'ın bildirdiği deliller ve ibret alınması gereken hadiseler”³²¹ olduğunu; İbn Rüşd ise “hitabete³²² tekabül

³¹⁴ Halid b. Ahmed, VI, 79, 80; İsfehani, 1168; Cürçani, 246; Demirci, 192; Cirit, 404; Mutçalı, 995.

³¹⁵ İsfehani, 1168; Cürçani, 246; Cirit, 404.

³¹⁶ Begavi, *Tefsiri'ul Beğavi Mealimü't Tenzil*, 723.

³¹⁷ A'raf 7/145, "Biz, Musa'ya levhalarda her türlü öğüdü ve her şeyin ayrıntısını yazıp 'Bunlara sıkı sıkıya sarıl ve kavmine de bunlara sıkıca bağlanmalarını emret. O fasıkların yurdunu yakında size göstereceğim.' dedik. / وَكُتِبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ " / "فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ"

³¹⁸ Maide 5/46, "Onların ardından, kendisinden önce gelmiş olan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik. İçerisinde yol gösterici ve aydınlatıcı hükümler bulunduran İncil'i de, kendinden önceki Tevrat'ı doğrulayıcı, sakınanlar için tol gösterici ve öğüt olarak ona verdik. / وَقَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَأَتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَفَقَّيْنَا عَلَى آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ"

³¹⁹ Al-i İmran 3/138, "Bu insanlara bir açıklama, yol gösterme ve sakınanlar için bir öğüttür. / "هَذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ"

³²⁰ Hud 11/120 "Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini pekiştireceklerimizin tümünü sana anlattık. Sana Rabbin tarafından bütün gerçekler anlatıldı. İnananlara da öğüt verilip hatırlatma yapıldı. / وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نَنْبُتُ بِهِ فُؤَادَكَ فِي هَذِهِ الْحَقِّ وَمَوْعِظَةٌ / "وَذِكْرٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ"

³²¹ Taberi, XVII, 321.

ettiğini” söyler. İbn-ül Cevzi güzel öğütlerle ilgili iki görüşü zikreder, birincisi “Kur'an'ın öğütleridir, ikincisi ise, herkesin bildiği güzel edeptir.”³²³

Fahrettin Razi güzel öğüdün “zanni ipuçları” olduğunu söylerken;³²⁴ Kadı Beydavi ise öğüdü, “avama yönelik ikna edici ve faydalı öğütlerle anlatmak”³²⁵ şeklinde tanımlamaktadır. İbn Kayyim el-Cevziye; “Karşıdakinin anlayacağı şekilde ve iyilikle öğüt vermek ve anlatmak yöntemidir” der ve öğütlerle iki şeyin amaçlandığını söyler: Karşıdakine bir şeyi emretmek ya da onu bir şeyden sakındırmak.³²⁶ Demek ki güzel öğütten amaç sadece bilginin sunulduğu değil, muhatapta ma'rufun güzel tezahürlerinin görülebileceği bir hayat tarzını ona benimsetmektir de diyebiliriz.

İbn-i Kesir güzel öğütün, “Allah'ın baskınından sakınmak için geçmiş toplumların başlarına gelenleri hatırlatmak”³²⁷ olduğunu; Ömer Nasuhi Bilmen ise, “İslamiyeti kabulleri için terğib ve terhib, faydalı, tatmin edici, hayır tavsiye edici ve İslama özendirici güzel nasihatler”³²⁸ olduğunu söyler.

Mevdudi ise güzel öğüdü, “kötülüklerin sonucuyla muhatapı uyarmak”³²⁹ şeklinde yorumlamıştır.

Burada hasene sadece sözün kulağa hoş gelmesini ifade eden estetik yönü değil onun kolay anlaşılabilir, ikna ve etki gücü yüksek olma özelliklerini de içine alır.³³⁰

³²² Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2007, III, 453-454.

³²³ Cemaluddin Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi, *Zadü'l Mesir fî İlmi't-Tefsir*, thk. : Abdurrezzak Mehdi, Daru'l Kitâbu'l Arabî, Beyrut, 2001, II, 593.

³²⁴ Razi, XX, 287.

³²⁵ Beydavi, III, 245.

³²⁶ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziye, *Bedai'u't-Tefsir*, thk. : Yüsrî Seyyid Muhammed, Dâru'l-İbn Cevziye, yy. 1467, II, 130.

³²⁷ İbn Kesir, IV, 613.

³²⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Mealî Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1985, IV, 1842.

³²⁹ Mevdudi, III, 72.

Bütün bu görüşlerden mülhem olarak denilebilir ki mevize-i hasene (güzel öğüt), insanda potansiyel olarak var olan bütün güzelliği aksiyona dönüştürerek ortaya salih ameli çıkaracak etkileyici bir sözdür. Zaten hasen kelimesinin anlam alanının, insan hayatının dünyevi ve dini boyutta güzel olan her şeyi barındırıyor olmasından³³¹, bu kelimenin kapsam genişliği daha iyi mülâhaza edilebilir. Hasene kelimesinin mevize ile tamlama oluşturması, mevize-i hasene olarak tebliğde bu usulün, içinde çeşitli metotları barındırdığını göstermesi, öğüdün içeriği ile ilgili bir yol haritası oluşturulması ve bununla ilintili olarak da mübelliğe eğitsel bir takım işaretler vermesi yönünde değerlendirilebilir.

Kur'an'ın insanı eğitmesi ile ilgili metotlarda çeşitliliğe işaret eden ayetler³³², Yüce Allah'ın insanın farklı özelliklerine yönelik farklı yöntemleri kullandığını gösterebilir. Kur'an'da yer alan yöntemlerin tamamını ele almamız imkân dahilinde görünmemektedir. Ancak mevize-i hasene olarak değerlendirilebilecek tebliğ metotları olarak; kıssa metodu, mesel metodu, tasvir metodu, tekrar metodu, gözlem metodu, terğib-terhib metodu olarakaltı ana üslubu sayabiliriz.

1. Kıssa Metodu

“Bir kimsenin izini sürmek ardınca gitmek bir kimseye bir haber ya da sözü bildirmek”³³³ gibi manalara gelen kıssa, dini bir terim olarak; “Geçmişte olmuş bir olayın daha sonra gelecek insanlara ders alınacak kısmını aktarmak” şeklinde ifade edilebilir.³³⁴

Kur'an'ın tebliğ metotları arasında saydığı “mevize-i hasene”nin kapsamına en yakın üsluplardan biri de kıssadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de

³³⁰ Suat Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, 16.

³³¹ İzutsu, *Kavramlar*, 333.

³³² Ahkaf 46/27 ". . . Oysa belki dönerler diye ayetlerimizi farklı farklı üsluplarla anlatmıştık. وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا خَلَقْنَا مِنْ الْفَرَى وَصَرَّفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ 54/17,22,32,40;İsra 17/41.

³³³ İsfehâni, 847.

³³⁴ Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, XI, Sayı: 2, 33.

“(Ey Muhammed!) Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz. Bunlarda sana hak, müminlere de bir öğüt (mev'ize) ve hatırlatma vardır”³³⁵ ayetinde de kıssanın müminler için doğrudan doğruya mev'ize olarak nitelendirildiğini görmekteyiz. Yine Yusuf Suresinde, kıssaların özellik olarak “açıklayıcı ve güzel bir üsluba sahip olduğunun”³³⁶ belirtilmesi, herkesin anlayabileceği bir üsluba sahip olması açısından kıssaların mev'ize-i hasene kapsamında etkili bir yöntem olarak değerlendirilebileceğini gösterirken; “Onların kıssalarında, akıl sahipleri için ibretler vardır.”³³⁷ ayeti ise, Kur'an'da kıssalara, insanların ibret alması için yer verildiğini göstermektedir.

Kıssaları içeren ayetlerin çoğunluğunun Mekki oluşu, tebliğde kıssa metodunun öncelikli bir metot olduğu şeklinde değerlendirilebilir.³³⁸ Kıssaların daha çok, küfrün zirvede olduğu nübüvvetin Mekke döneminde inmiş olmasından hareketle, öyle bir ortamda tebliğe karşı oluşabilecek bir direncin önüne geçmek için kıssa üslubu olan dolaylı anlatımın daha uygun olduğu şeklinde bir çıkarımda bulunabiliriz. Bu anlamda ortamın özelliğine göre gerektiğinde mübelliğ de kıssa üslubunu kullanma yoluna gidebilir.

Anlayış ve kavrayış bakımından somut bir örneklik ifade eden kıssalar insan tabiatı için daha tesirli bir anlatım tarzıdır.³³⁹ Çünkü Kur'an kıssalarında gerçekleşmiş olan olaylar, isimler ve rakamlara boğulmamak kaydıyla dikkat uyandırıcı bir akışla anlatılır. Kur'an kıssalarının öznesi, olayın odağında bulunan isimler ya da olayın gerçekleştiği bölge değil, ibret

³³⁵ Hud 11/ 120, " وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُنَبِّئُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ "

³³⁶ Bkz. Yusuf 12/3 "Biz sana bu Kur'an'ı vahyetmek suretiyle kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Oysa sen bunu vahyetmeden önce bunlardan habersiz kimselerdendin. / نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنُ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الْغَافِلِينَ "

³³⁷ Yusuf 12/111, " لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ "

³³⁸ Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 160.

³³⁹ İdris Şengül, "Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri", IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu, Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 17-18 Ocak 1998, 170.

alınarak korunması hedeflenen evrensel değerlerdir. Bundan dolayıdır ki kıssalarda çok fazla ayrıntıya girilmez ve kendilerine has anlatım yöntemleri vardır. Kıssa anlatımında belli başlı iki yöntemden bahsedilebilir:

Birincisi; Kehf suresi örneğinde³⁴⁰ olduğu gibi kıssadan, alınması gereken hisse ile ilgili bölümden bir kesit alınarak anlatılır ki, duruma göre olayın bazen başı, bazen ortası, bazen sonu, bazen de tamamı anlatılır.

İkincisi ise; Kur'an, muhatabın olayın akışına tamamen kapılıp asıl mesajı unutmaması için aralarda kıssaya çeşitli öğütler yerleştirir.³⁴¹

Ayrıca bunların dışında kıssa anlatımında kıssaların çeşitli yerlerde tekrar edildiği, her tekrarın yeni bir bakış açısı kazandırdığı da görülmektedir. Psikolojik açıdan bakıldığında ölçülü bir şekilde yapılan tekrarın insanı etkileme açısından büyük öneme sahip olduğu görülür. Kur'an'da en çok tekrar edilen kıssa Hz. Musa'nın kıssasıdır ve daha çok Firavun'un ilahlık taslayarak köleleştirdiği halka olan eziyetlerine karşı mücadelesi ile anılmaktadır; Hz. İbrahim kıssasında, Hz. İbrahim tevhid mücadelesiyle ön plandadır ve Hz. Adem ile şeytan kıssası da yine çokça

³⁴⁰ Kehf 18/13-15, "Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Onlar Rablerine inanan gençlerden oluşan bir gruptu. Biz de onların hidayetlerini arttırmıştık. Biz onların kalplerini pekiştirdik. Onlar ayağa kalkıp şöyle demişlerdi: Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir. Ondan başka bir tanrıya asla yalvarmayacağız. Aksi takdirde inkarda aşırı bir söz söylemiş oluruz. Şu bizim toplumumuz, Allah'ı bırakıp başka tanrılar edindiler. Onların, gerçek tanrılar olduğuna dair apaçık bir delil getirseslerdi ya? Allah adına yalan uydurandan daha zalim kim vardır? / نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَرِذْنَاهُمْ هُدًى وَرَبَطْنَا عَلَىٰ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَرِذْنَاهُمْ هُدًى وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا هَؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ لَوْلَا يُنَادُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا

³⁴¹ Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 162-163; Örnek ayetler için bkz. Taha 20/49-56, "Firavun: 'Ey Musa! Sizin Rabbiniz de kim? dedi. Musa: 'Rabbimiz, her şeyi yaratan'dır. . . '. Firavun: 'Öyleyse önceki kuşakların durumu nedir?' dedi. Musa: 'Onların bilgisi Rabbinin katında. . . / قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَىٰ قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ حَلْفَهُ ثُمَّ هَدَىٰ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ قَالَ عَلَّمَهَا عَنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَّكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّىٰ كُلُوا وَارْزَعُوا أُنْعَمَ لَكُمْ إِنِّي فِي ذَلِكَ لِآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَىٰ مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَارُونَ وَآدَمَ كُلَّهُمَا فَكَذَّبَ وَابَىٰ

anılmaktadır. Demek ki tekrar edilen olaylar konunun öneminden dolayı tekrar edilmişleridir.³⁴²

Kıssalarda muhatabı ikna amaçlı, delilin muhalifler tarafından üstünlüğü kabul edilen bir şahsiyet üzerinden sunulması da söz konusudur. Örneğin Araplara Hz. İbrahim, Yahudilere Hz. Musa diliyle seslenilmesi, kıssanın etki gücünü arttıran bir fonksiyonel özellik olarak kıssalarda karşımıza çıkmaktadır.³⁴³

Kur'anî tebliğ açısından baktığımızda kıssaların amacı Kur'an'ın amacı ile paralellik arz etmektedir, yani amaç insanları hidayete ulaştırmaktır. Bunun yanında başka üç amacından daha söz edilebilir. Bunların ilki ilahi vahyi ve peygamberlerin peygamberliğini ispat etmektir. Vahiy mahsulü olduğu bildirilen kıssaları³⁴⁴ ümmi olarak bir insanın uyduramayacağı hakikati, Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispatlayan bir delil olmaktadır. İkincisi İbret ve öğüt vermek; Geçmiş toplumların küfürleri nedeniyle uğradıkları helaktan bahsederek insanların ibret almalarını sağlamak, bütün ilahi dinlerin temelde aynı olduğunu anlatmaktır.³⁴⁵ Üçüncüsü ise Hz. Peygamber'in gönlünü takviye etmektir; muarızlarından sadır olan sıkıntılara karşılık peygamberlerin dirayetlerini arttırmak, Allah'ın

³⁴² M. Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1993, 113-114.

³⁴³ Zahir b. Avvâd el-Elmâi, *Kur'an'da Tartışma Metotları*, Çev. Ercan Elbinsoy, 1. Baskı, Pınar Yayınları, Kasım 1984, 85; bkz. Elmâi, 85, "Araplar soylarının Hz. İbrahime dayandığını ve onun dinin izlediklerini idda ederek ona hürmet gösterirler, Yahudiler de Hz. Musaya hem de Hz. İbrahim'e saygı duyarlardı. . "

³⁴⁴ Al-i imran 3/44 "İşte bunlar, sana vahyettiğimiz bilmediğin haberlerindendir. Meryemin bakımını hangisi üstlenecek diye kura çektiklerinde sen onların yanında değildin. Bu konuda tartıştıklarında da sen yanlarında değildin. / ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَقُولُونَ / أَفَلَا مَعَهُمْ أَيْهَمُ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ" 28/44-46; benzer kıssalar için bkz. Yusuf 12/102; Kasas

³⁴⁵ Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 159; Örnek ayetler için bkz. A'la, 87/18-19, "Kuşkusuz bunlar önceki sayfalarda da vardır. İbrahim'in ve Musa'nın sayfalarında / إِنَّ هَٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ / صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ" Necm 53/36-38; Al-i İmran 3/67-68; Hac 22/78; Maide 5/46-48; A'raf 7/65-93.

nusretinin onlarla olduğunu bildirmekle birlikte sabretmeleri sonucunda zaferle müjdelenmeleri, dolayısıyla onları teskin etmektir.³⁴⁶

Kur'an-ı Kerimdeki kıssalar Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerde kendini bulması, onların yaşadıklarından ilhamla kendi yaşadıklarına çözüm modelleri oluşturması ve psikolojik olarak rahatlamasını sağlamıştır. Örneğin; ganimet paylaşırma esnasında kendisini adaletsizlikle itham eden bir kişinin haberini ona getirdiklerinde, "Hz. Musa'nın daha ağır sözlerle itham edildiğini fakat bunlara karşı sabrettiğini"³⁴⁷ söyleyerek kendini manevi olarak rahatlatması bunun güzel örneklerindendir.³⁴⁸ Mübelliğ de tebliğ yolunda yaşayacağı çeşitli sıkıntılar karşısında sabırla ve sarsılmadan, Kur'an'daki kıssalar ya da kendinden önce bu yolda çeşitli zorluklara sabretmiş yoldaşlarının yaşanmışlıklarından hareketle, kendisine psikolojik açıdan bir rahatlama sağlayabilir. Dolayısıyla kıssalar Kur'an'ın evrenselliğine binaen tebliğle vazifedar her mübelliği destekler niteliktedir diyebiliriz.

2. Temsil (Mesel) Metodu

Kur'an'ın tebliğ amacına yönelik olarak mevize-i hasene kapsamında değerlendirilebilecek ve Kur'an'da yaygın olarak kullanılan metotlardan biri de temsil metodudur.

Mesel, sözlükte "ayet, nazir, emsali, hüccet, örnek, bir şeyin benzeri bir nesnenin sureti ve niteliği, halk arasında kabul görüp yayılmış meşhur olan sözler, gibi anlamlara gelmektedir.³⁴⁹ Temsil ise tasvir etme, göz önüne

³⁴⁶ Şimşek, 73-74; Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 159.

³⁴⁷ Müslim, "Zekat", 140, (hadis no:1062), " . . . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أُودِيَ مُوسَى بِأَكْثَرِ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ ".

³⁴⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, " Kur'an'da Kıssa Terapisi-Hz. Peygamber'in Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması ", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/2, Aralık 2004, 73.

³⁴⁹ İsfehani, 987-988; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu (İlmu Usûlî't-Tefsir)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, 170; Okuyan, 757.

getirme, bir kıssa veya söz bildirmek, iki şey arasındaki benzerlikten dolayı birinde bulunan hükmü diğerine vermek gibi manalara gelmektedir.³⁵⁰

Meselin ibret, örnek ve ders anlamlarıyla kıssanın anlam alanına girdiği görülüyor olsa da, kıssada olayın gerçek hayatta vuku bulmuş olması söz konusuysa, mesel sunulan mesajın anlaşılıp teşvikini kuvvetlendirmek amacıyla ve gerçeklik şartı aranmayan bir örnek olarak tanımlanmaktadır. Mesellerin amacı da kıssalarla aynıdır fakat yapı olarak farklı olmaları³⁵¹ nedeniyle her kıssa bir mesel iken her mesel bir kıssa değildir.³⁵² Zemahşeri “emsal gizli manayı keşfetmek, tasarlanan manayı müşahhas hale getirmek için yapılır”³⁵³ der.

Kur'an-ı Kerim'in anlatım metodu olarak kullandığı meseller, muhatabın dikkatini çekme, duygularını etkileme niteliğiyle, mesajın netleşmesine, soyut meselelerin somut bir hal almasına katkı sağlayan bir anlatım türüdür. Bu yönüyle meseller tebliğ faaliyeti için önemli bir yere sahiptir. Hz. Peygamber de tebliğinde Kur'anî hakikatleri insanların kalplerine ve akıllarına hitap edecek kıvama getirme amacıyla mesellerden sıklıkla faydalanmıştır.³⁵⁴ İbn-i Rüşd'e göre insanın sadece duyularıyla somut olarak görünen dünyayı algılayabilmesi³⁵⁵, soyut olanın insanlara anlatılması söz konusu olduğunda onları somutlaştırarak anlatmayı zaruri kılar. Bu da temsili anlatımla mümkündür.³⁵⁶

³⁵⁰ Cürcani, 65.

³⁵¹ Abdullah Acar, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, 110-111; Şengül, 178.

³⁵² Kaya, 35.

³⁵³ İmam Cemaleddin es-Suyuti, *el-İtkan fî Ulumi'l Kur'an* (Kur'an İlimleri Ansiklopedisi), çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987 (el-İtkan), II, 338.

³⁵⁴ Veysel Güllüce, "Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi (İbn Fadl Örneğinde)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2006, Sayı: 25, 96-97.

³⁵⁵ İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Din-Felsefe Tartışması*, çev. Hüsen Portakal, Cem Yayınları, 2. Baskı, Haziran 2011, 44.

³⁵⁶ İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Felsefe-Din İlişkileri (Faslu'l Makâl el-Keşf an Minhâci'l-Edille)*, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985, 35.

Bu tür bir temsili anlatımın işlevini şöyle özetleyebiliriz: “Anlamaların zihinlere yerleşmesi için duyular dünyasında bir model oluşturmak suretiyle, uzağı yaklaştırır, soyut olanı somutlaştırarak kapalılığı giderir.”³⁵⁷

Kur'an-ı Kerim'de de sıklıkla başvurulanan temsil metotlarından bazı örnekler şöyledir:

*“Dünya hayatının örneği, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yerin bitkileri onunla yetişip birbirine karışır. Sonunda yeryüzü güzel örtüsüne bürünüp süslenince, orada yaşayanlar da bunları toplayıp yararlanmaya güçlerinin yettiğini sandıkları bir zamanda, o bitkilere Bizim emrimiz gece veya gündüzün ansızın gelir de onları sanki dün yokmuş gibi biçilmiş ekine çeviririz. İşte Biz düşünen bir toplum için ayetleri böyle detaylı bir şekilde açıklıyoruz.”*³⁵⁸ ayeti hayatın akışı içerisinde sıradan fiziksel bir olay olan yağmurun, gayb âlemiyle ilgili insan zihninde soyut bir olgu olan dirilmeyi nasıl müşahhaslaştırdığının güzel bir örneğidir. Bu da mesellerin insanların hayal dünyasını geliştirici bir işlevselliğe sahip olduğunu gösterebilir.

Bu ayette verilen temsilde başlıca üç özellik dikkat çekmektedir. Birincisi; aynı dünyayı paylaşımları bakımından aynı türden bir benzetme yapılmıştır. İkincisi; Bitkilerin yaşam sürelerinin insanlara göre kısa olması sebebiyle insana birçok bitki üzerinden gözlemleme, kendi hayatına kıyas yapma ve ders çıkarma imkânı sunmuştur. Üçüncüsü ise; Dünya hayatına benzetilen yağmurun gözlemlenebilir somut bir gerçeklik olması sebebiyle aklını kullanabilen herkes için kolayca algılayıp ibret alabileceği bir durum oluşturmaktadır.³⁵⁹

Bir başka örnekte; güzel söz kökü sağlam bir ağaca, çirkin söz ise kökü sakat bir ağaca benzetilmiştir. Ayette: “Allah'ın güzel bir sözü; kökü sağlam,

³⁵⁷ Özbek, 165.

³⁵⁸ Yunus 10/24, " إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَابِرُونَ عَلَيْهَا أَتَيْنَاهَا أُمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْن بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ "

³⁵⁹ Şanver, Eğitim Psikolojisi, 177-178.

dalları göğe doğru yükselen güzel bir ağaca nasıl benzettiğini görmedin mi? O ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyve verir. Allah bu örnekleri insanlara düşünüp ibret alsınlar diye veriyor. Kötü bir söz de, yerden koparılmış, köksüz ağaca benzer. Allah inananları, dünya hayatında ve ahirette sağlam sözlerle destekler. Allah haksızlık yapanları saptırır. Allah dilediğini yapar.”³⁶⁰ Ayette hoş sözden kasıt kelime-i tevhid, kötü sözden kasıt inkar sözüdür.³⁶¹ güzel ağaçtan kasıt güzel meyve veren her türlü ağaç, kötü ağaçtan maksat ise meyvesi iyi olmayan her türlü ağaçtır.³⁶²

Ayette herkesin idrak edebileceği bir üslupla, inanan ve bunun gereği olarak güzel amelde bulunanları, inanmayıp küfür içinde olanların dayanağının zayıf, mesnetsiz ve o istikametteki menfi yansımalarını ve bu her iki durumun Allah tarafından göreceği muamelenin zikredildiği görülmektedir. Temsilde kullanılan öğeler ise muhatap tarafından bilinen, idrak edilebilen, anlayış ve kavrayışını kolaylaştıran ve onu düşünmeye yönlendiren öğeler olarak muhatabın üzerindeki müspet tesirini göstermesi açısından önemlidir. Bu ise verilen örneklerin şekilsel ve içerik özellikleri ile ilgili mübelliğe yol gösterici olabilir.

Bir takım benzetmeler kullanılarak övme ya da yerme ile teşvik ya da sakındırma da mesellerin gayelerindendir. Örneğin Allah'a inanmayanlar sağır dilsiz ve kör³⁶³ olarak nitelendirilerek kötü davranışın yerilmesi;

³⁶⁰ İbrahim 14/24-27, " أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ " تَوَاتَرَتْ أَعْلَاهَا كُلُّ جَبِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ يُثْبِتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ " وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ "

³⁶¹ Kurtubi, IX, 359, 361.

³⁶² Zemahşeri, II, 553.

³⁶³ Bakara 2/171, "Bu gibi körü körüne inkar edenleri (çağıranın) örneği, sadece çağırma ve bağırmadan başka bir şey duymayan sürüye seslenen bir kişi gibidir. Onlar, sağır, dilsiz ve kördürler. Çünkü onlar akıllarını kullanmazlar. / وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا " دُعَاءٌ وَنِدَاءٌ صُمُّ بَكُمْ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ "

sevabın katlanarak verileceği şeklinde özendirme ile infakın³⁶⁴ teşvik edilmesi suretiyle muhataba tebliğ edilmektedir.

Mesellerin, Kur'an ilkelerinin muhatap tarafından en ideal şekilde anlaşılması konusunda rol oynamasından yola çıkarak, temsilin güzel öğütleri teşmil eden bir tebliğ üslubu olduğu aşikârdır. Bu da temsilin tebliğ zemininde bir mev'ize olduğu sonucuna arka çıkmaktadır. Temsilin sahip olduğu bu nasihat etkisinin gücü, onu tebliğ sürecinde vazgeçilemez bir öğe konumuna getirmektedir. Çünkü muhatabın vahyi anlaması, özümsemesi, tahayyülünün zenginleşmesi sonucunda olayların arkasındaki olumlu etkene kilitlenebilmesi ve tüm bunların sonucunda da iyi bir yaşam sürmesi ancak bu tarz bir tebliğ üslubu ile mümkün olabileceği kanaatindeyiz.

3. Tasvir Metodu

Mev'ize-i hasene kapsamında değerlendirilebilecek tasvir metodu Kur'an üslubunda üstün bir ifade aracı olarak olayları zihinde canlandırmak suretiyle somutlaştırarak hissedilir hale getirme ve vicdanlara hitap etme özelliğiyle³⁶⁵ Kur'an'da yaygın olarak kullanılan ve Kur'an'daki anlatım biçimlerinin geneline hâkim olan bir üslup niteliği taşımaktadır.³⁶⁶

Tasvir ve temsil fonksiyonel olarak benzeşmekle beraber temsilde Allah'ın bir olayı örneklendirerek insan zihnine yaklaştırması söz konusuysa, tasvirde mevcut durumun açıklanması ve resmedilmesi suretiyle insan zihnine yakınlştırılması söz konusudur. Bu yolla Kur'an insanların duygularını harekete geçirip ibret almalarını hedeflemektedir. Bundan dolayıdır ki Kur'an'da teşbih, mesel ve kıssaları içeren ayetlerde de

³⁶⁴ Bakara 2/261 " Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başağında yüz dane bulunan bir ekinin durumu gibidir. Allah dilediğine bunun kat kat fazlasını da verir. Allah'ın lutfu geniş, O her şeyi bilendir. / مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ / كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

³⁶⁵ Seyyid b. Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzîlî, *Kur'anda Edebi Tasvir*, çev. Süleyman Ateş, Hilal Yayınları, Ankara 1967, 51,52,344.

³⁶⁶ Süleyman Koçak, "Kur'an'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, IX, Sayı: 1, 191.

tasvirler kullanılmıştır.³⁶⁷ Kur'an akla hitap ederken hedefi, muhatabın kavrayışını kolaylaştırarak duyularını harekete geçirmek suretiyle vicdanına ulaşmaktır. Bundan dolayıdır ki Kur'an tasviri anlatımla çok hayati konuları insan zihnini yoran kelami tartışmalara girmeden akliselim sahibi herkesin anlayabileceği bir üslupla muhatabına sunmuştur.³⁶⁸ Bu yolla soyut zihinsel anlamları, tabiat sahnelerini, yaşanmış olayları ve kıssaları, meselleri, kıyamet sahnelerini, insan tipleri gibi birçok konunun anlatımında tasviri metodu görmekteyiz.³⁶⁹ Dolayısıyla tasvirler Kur'an'da önemli bir yere sahiptir. Kur'an'da insanları aciz bırakacak şekilde mücerred olayları müşahhaslaştırmak suretiyle gözler önüne seren tasvirleri içeren birçok ayet vardır.

*"Kuşkusuz ayetlerimizi yalanlayanlar ve onları kabul etmeye yanaşmayanlara gök kapıları açılmayacak ve onlar deve iğnenin deliğinden geçmedikçe cennete giremeyecekler. Biz suçluları böyle cezalandıracağız."*³⁷⁰

Ayetteki bu anlatımla devenin iğne deliğinden geçmesinin mümkün olmadığından mantıkla kâfirlerin cennete girmesinin de mümkün olmadığını³⁷¹ muhataplarına bu iki şekli tahayyül yolu ile hislere nüfuz ettirmeye çalışılmıştır. Böylelikle muhatap gök kapılarının yüzüne çarpıldığını ve devenin onca iriliği ile incecik bir iğne deliğinden geçmesini gözünde canlandırması suretiyle, kabulün muhal olmasını yalnız zihinsel değil, birçok yolla somutlaştırarak hissetmiş oluyor.³⁷²

³⁶⁷ Bakara2/171 "Bu gibi körü körüne inkar edenleri (çağırının) örneği, sadece çağırma ve bağırmandan başka bir şey duymayan sürüye seslenen bir kişi gibidir. Onlar, sağır, dilsiz ve kördürler. Çünkü onlar akıllarını kullanmazlar. / وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا / وَنِدَاءٌ صَمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يِعْقِلُونَ" Bu konuyla ilgili diğer örnekler için bkz, Kutub, 51-101.

³⁶⁸ Kutub, 327-328.

³⁶⁹ Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 175.

³⁷⁰ A'raf 7/40, " إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ " الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ"

³⁷¹ Taberi, XII, 427-429.

³⁷² Elmalılı, IV, 38-39.

Başka bir örnekte kâfirlerin taptıkları putların aciziyeti birçok ayette açık bir şekilde ifade edilirken, bu gerçekliğin zihne hitapta tasviri bir anlatımla nasıl somut bir gerçeklik kazandığı ayette açık şekilde gözler önüne serilmektedir.

*“Ey insanlar! Bir örnek verildi. Artık onu dikkatle dinleyin: Allah'tan başka taptıklarınız kesinlikle bir sinek bile yaratamayacaklardır, onu yaratmak için hepsi bir araya gelseler de. Sinek onlardan bir şey kapsa, onu ondan geri alamazlar. İsteyen de, istenen de ne zayıftır!”*³⁷³

Ayetteki tasvir müşriklerin cehaletini en belîğ şekilde ortaya koymakta, şirkin mantıksızlığı tasvirdeki tedricilikle muhatabın ruhunda iğneli bir alay ve müthiş bir küçümseme hissi uyandırarak aksettirilmektedir. Sineğin yaratılışındaki mucize ile devenin yaratılışındaki mucize aynıdır. Bu büyük küçük her şeyi içine alan “hayat mucizesi”dir ve gerçek mucize vücuda getirilen varlığın büyüklüğü değil küçücük hücrelerin yaratılmasıdır.³⁷⁴

Bir başka ayette kıyametin korku ve dehşet verici hali şu tasviri anlatımla resmediliyor. “...Onlar o davetçinin bilinmedik (korkunç) bir şeye çağırdığı gün, gözleri düşmüş bir halde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerinden çıkarlar. O çağırana koşarak, kâfirler: 'Bu çetin bir gündür' derler.”³⁷⁵ ayeti muhatabın zihninde haşır sahnesini jest ve mimiklerle somut bir tablo olarak sunmaktadır. Çekirge benzetmesi ile de ortam özelliğini muhatabın zihnine yaklaştırmış, his ve ruh dünyasında karşılık bulması sağlanmıştır.³⁷⁶

Kur'an'da tasviri anlatımla sadece soyut olanı somutlaştırmak değil, aynı zamanda gerçekleşmiş olayların tasviri de söz konusudur. Bu da olayı yaşamış olan faillerin ruhi ve psikolojik durumlarının muhataba yansıtılması

³⁷³ Hac 22/73, "يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِّثْلَ مَا اسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَفِيدُوا مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ"

³⁷⁴ Kutub, 346.

³⁷⁵ Kamer 54/6-8, "فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نَكْرًا خَشَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمٌ عَسِرٌ"

³⁷⁶ Kutub, 83.

ve muhatabın kendi dönemi ile kıyas yapabilmesini mümkün kılması açısından önemli görülebilir.

“Ey inananlar, size ordular saldırdığında, onların üzerine rüzgâr ve göremediğiniz ordular gönderen Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Allah, yaptığınız her şeyi görmektedir. O vakit onlar size yukarıdan ve aşağıdan saldırmışlar, gözler dehşetten yerlerinden oynamış, yürekleri ağızlarına gelmişti ve sizler de Allah hakkında yanlış düşüncelere dalıyordunuz. İşte o vakit, inananlar, sınavdan geçirilmişler ve şiddetle sarsılmışlardı. İkiyüzlüler ve kalplerinde inanç problemi olanlar ise; ‘Allah ve Peygamber'i bize boş vaatlerden başka bir şey de bulunmadı’ diyorlardı. Yine o vakit, içlerinden bir grup da: ‘Ey Medineliler, tutunacak bir yeriniz kalmadı, geri dönünüz’ demişti. Onlardan bir grup da Peygamber'den: ‘Evlerimiz korumasız kaldı’ diyerek izin istiyorlardı. Oysa evleri korumasız değildi. Sırf kaçmak istiyorlardı.”³⁷⁷ Hendek savaşı esnasında yaşanan hadiselerin anlatıldığı bu ayetlerde olaylar ne eksik ne de fazla aynen tespit edilirken, ruhi şekliyle ise her dönemde muhtemel iki grubun karşılaşması sonucu bir tarafın bozguna uğraması ile tekerrür edecek ebedi bir mahiyet kazanmaktadır.³⁷⁸

Kur'an, tasviri anlatımla yaşanmış ya da yaşanacak olayları canlı hareketli bir forma dönüştürürken aralara diyalogların da girmesiyle muhatap kendisini olayın içerisinde bulur, adeta sahneye gelip giden şahıslar görür ve olay dinleyeni o kadar etkisi altına alır ki olayın akışına göre muhatabın jest ve mimiklerine yansımaları tasviri anlatımın kişinin ruh dünyasına etkisini gösterir.³⁷⁹

³⁷⁷ Ahzab 33/9-13, "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظَّنَّ هَٰذَا الَّذِي يَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ وَزَلْزَلُوا زَلْزَالًا شَدِيدًا وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا

³⁷⁸ Kutub, 71-72.

³⁷⁹ Kutub, 51-52.

Hız. Peygamber'in ve enbiyanın da tebliğlerinde sıklıkla yer verdikleri tasviri anlatımın³⁸⁰ etkileri ve ayetlerdeki kullanım kapsamı genişliği düşünüldüğünde mübelliğin sıklıkla kullanması gereken bir anlatım şekli olduğu söylenebilir.

4. Tekrar Metodu

Kur'an-ı Kerim'de kullanılan ve mevize-i hasene başlığı altında değerlendirilebilecek diğer bir tebliğ metodu da tekrarlarla anlatım metodudur.

Öğrenme, kuvvetlendirme, saklama ve anımsamaya tesir etmesi bakımından verimli bir öğrenme metodu olan tekrar metodu³⁸¹ kalıcı etkisi yönüyle kişiye iyi ya da kötü alışkanlık kazandırmada da etkilidir.³⁸² Muhatapta öğrenme sonucunda beklenen etki ve eylem değişikliği oluşturabilmek için mümkün mertebe mesajın aynı kelimelerle tekrarlanmasına dikkat edilmesi gerekir. Böylelikle tekrarlanan mesaj bilinçaltına yerleşir ve artık tekrarlanan şeye inanma boyutuna geçilir. Reklamların sürükleyiciliği ve gücü de tekrarın insan psikolojisi üzerindeki tesiri ile açıklanabilir.³⁸³ Çünkü şuurlu bir şekilde sıklıkla tekrarlanan bir sloganın ara sıra tekrarlanan bir slogana göre muhataba etki etme ihtimali daha yüksektir.³⁸⁴

Tebliğe muhatap olanların farklı anlayış kapasitelerine sahip olması, iletilecek mesajın tesiri noktasında farklı anlatım yöntemlerini gerekli

³⁸⁰ Suyuti, *el-İtkan*, II, 338.

³⁸¹ Yaşar Fersahoğlu, "Kur'an'da Zihin Eğitimi", Marifet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998, 528; Tekrarın amaçlarıyla ilgili ayrıntı için ayıca bkz: Ayşegül Şen, "Kur'an-ı Kerim'de Tekrarlar, Yeminler ve Mesellerin İletişim Açısından Değerlendirilmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, 112-117.

³⁸² Beyza Bilgin, "Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara, 1980, Sayı: 4, 215.

³⁸³ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, Hazırlayan:Yunus Ender, Hayat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1997, 112-113.

³⁸⁴ David Krech, Richard Crutchfield, Egerton L. Ballachey, *Cemiyet İçinde Fert*, Çev. Mümtaz Turhan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, 30.

kılmaktadır. Bazı insanlar mesajı bir defada kavrayabilirken bazıları bir kaç tekrardan sonra kavrayabilirler.

“Biz, bu Kur'an'da öğüt almaları için her türlü ifadeyi kullandık. Buna rağmen bu anlatımlarımız, onların sadece gerçekten kaçmalarını arttırdı.”³⁸⁵, “...Oysa belki dönerler diye ayetlerimizi farklı üsluplarla anlatmıştık.”³⁸⁶ ayetleri bağlamında Kur'an-ı Kerim'deki tekrarların amaçlarından birinin de muhatabın ders almasını sağlamak suretiyle doğru yola yönelmesi olduğu belirtilmektedir.

Bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik Kur'an-ı Kerim'de bir kelime, bir ayet, bir hadise bazen birebir aynı, bazen de aynı içerik farklı kelimelerle ya da farklı yönleriyle tekrarlanmak suretiyle verilmek istenen mesaj güzel bir ahenk ve incelik içerisinde ana fikir aynı kalmak şartıyla muhataba tebliğ edilmiştir.³⁸⁷

Örneğin; Rahman suresinde 31 kere tekrarlanan “Öyle iken Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?”³⁸⁸ ayeti, bir sure içerisinde aynı ayetin tekrar edilmesiyle tekrar metodunun kullanıldığına örnek teşkil etmektedir.

Yunus Suresi'nde geçen “Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaat edilen azap ne zaman? diyorlar.”³⁸⁹ ifadesi altı farklı surede³⁹⁰ geçmesi aynı ifadenin farklı surelerde geçmesi şeklinde bir tekrara örnektir.³⁹¹

³⁸⁵ İsra 17/41, " صَرَفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذْكُرُوا وَمَا يُرِيدُهُمُ إِلَّا نُفُورًا "

³⁸⁶ Ahkaf 46/27, " وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَىٰ وَصَرَفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ "

³⁸⁷ Önkol, 160; Celal Kırca, "Kur'an'a Göre Din Eğitiminin Genel Metotları", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:5, Kayseri, 1988, 178.

³⁸⁸ Rahman 55/13, " فَيَأْتِي الْآءَ رَبُّكُمْ تَكْدِبَانِ ", ilg. diğer ayetler için bkz. Rahman 55/16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.

³⁸⁹ Yunus 10/48, " وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ "

³⁹⁰ Yunus 10/48, " وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ " ilg. diğer ayetler için bkz. Enbiya 21/38; Neml 27/71; Sebe 34/29; Yasin 36/48; Mülk 67/25.

³⁹¹ Kur'an'daki tekrar ve çelişki gibi görünen hususlar ile ilgili bilgi için bkz; Mustafa Öztürk, Meal Kültürümüz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, 12-15.

Yine peş peşe gelen ayetlerde de lâfzî tekrarlar yapılmaktadır.³⁹² Ra'd Suresi'nde “Eğer şaşıracaksan, onların: ‘Biz toprak olduktan sonra mı tekrar yeniden yaratılacağız!’ demelerine şaşır. İşte bu sözü söyleyenler, Rablerini inkâr edenlerdir. Onların boyunlarına demir halkalar geçirilecektir. Onlar cehennemliklerdir, orada sonsuza dek kalacaklardır.”³⁹³ ayetinde “وَأُولَٰئِكَ” lafzı aynı ayet içinde üç defa tekrar edilmiştir.

Hz. Peygamber'in de nübüvvet vazifesini ifa ederken muhataplarına iletceği mesajın zihinlere yaklaşmasını, gönüllere tesir emesini sağlamak gayesiyle sıklıkla tekrar metoduna başvurduğu görülmektedir. Örneğin Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadise göre: “Bir gün Hz. Peygamber üç kere peş peşe 'burnu sürtülsün!' 'burnu sürtülsün!' 'burnu sürtülsün!' dedikten sonra. Sahabe: Kimin Ya Resulallah diye sorunca Hz. Peygamber: Ana babasına, ikisinden birine yahut da ikisine birden ihtiyarlık sırasında erişip de cennete giremeyen kişinin”³⁹⁴ buyurdu. bu şekilde bir tekrar metoduyla Hz. Peygamber'in ilkin muhatabının dikkatini çekmiş olduğu ve muhatabın alıcılarını mesaja yönlendirdiği söylenebilir.

Mübelliğin de mesajının muhatabın zihninde belirginleşip onu ikna edebilmesi için tebliğ sürecinde tekrara dayalı bir ortamı tesis etmesi kaçınılmaz görünmektedir. Muhatap kitlenin çeşitlilik arz etmesi mübelliğ açısından da aynı konuyu Kur'an'ın gözettiği amaç çerçevesinde farklı

³⁹² Nisa 4/131-132, "Göklerde ve yerde olan her şey Allah'a aittir. Biz sizden önce kitap verilenlere de, size de Allah'tan korkmanızı emrettik. İnkâr ederseniz biliniz ki, göklerde ve yeryüzünde ne varsa hepsi Allah'a aittir. Allah zengindir ve övgüyle layıktır. Göklerde ve yerde bulunanlar her şey Allah'a attir. Vekil olarak Allah yeter. " ayetlerinde "Göklerde ve yeryüzünde olanlar Allah'ındır" lafzı ardarda iki ayette üç kere tekrar edilmektedir. وَٱللَّهُ مَا فِى السَّمَوَاتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا ٱلَّذِينَ أُوتُوا ٱلْكِتَآبَ مِن قَبْلِكُمْ وَأِيَّكُمْ أَنِ اتَّقُوا ٱللَّهَ وَٱن تَكْفُرُوا فَإِنَّ ٱللَّهَ مَا فِى السَّمَوَاتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَكَانَ ٱللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا وَٱللَّهُ مَا فِى السَّمَوَاتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا وَإِن تَعَجَّبَ فَعَجَّبَ قَوْلُهُمْ ءَإِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَإِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍ ؕ أُوْلَٰئِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُوْلَٰئِكَ " ³⁹³ Ra'd 13/5; "الْأَغْلَٰلُ فِى أَعْنَاقِهِمْ وَأُوْلَٰئِكَ أَصْحَابُ ٱلنَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

394 Müslim, "Birr ve' Sileti ve'l Adab", 9, (hadis no:2551) "... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "رَغِمَ أَنْفٌ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفٌ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفٌ قِيلَ: مَنْ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ "مَنْ أَدْرَكَ أَبَوَيْهِ عِنْدَ الْكِبَرِ، أَحَدَهُمَا أَوْ كِلَيْهِمَا فَلَمْ يَدْخُلِ الْحَنَةَ"

üsluplarla tekrarlaması ihtiyacını beraberinde getirecek ve ona hedefe ulaşmada önemli katkı sağlayacaktır.

5. Gözlem Yapmaya Teşvik Metodu

Bir nesnenin ya da olayın gerçek yaşam ortamında belirli bir plan çerçevesinde bir amaca yönelik incelenmesi olarak tanımlanan gözlem³⁹⁵ Kur'an'a göre önemli bilgi edinme yollarından biri olarak mevize-i hasene başlığı altında değerlendirilebilecek bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kâinattaki her şeyin insan için yaratılması ve onun hizmetine sunulması ve bununla ilgili insanın ibret alması gerekliliğinin vurgulanması³⁹⁶, insanı kendisi dışındaki tüm varlıkları araştırıp tefekkür etmeye sevk etmektedir. Böylelikle insanın gözlemleme sonucunda basiretinin açılması ve hidayet yolunu idraki hedeflenir.

Kur'an'ın insanı tabiat ve tabiat olayları, tarih, insan ve yaratılışı, olmak üzere üç alanda gözlemleme yapmaya yönelttiğini söyleyebiliriz.³⁹⁷ Evrendeki bir takım gezegenlere tapan kavmine karşı taassuba düşmeden selim bir akılla ve kâinatı gözlemleyerek hakikati idraklere sunan Hz. İbrahim'in, gözlem metodunu nasıl kullandığının güzel bir örneğini ayette şu şekilde görmekteyiz:

"İşte böylece, biz İbrahim'e, kalbinde hiçbir şüphe bulunmayanlardan olması için göklerin ve yerin egemenliğini gösteriyorduk. Gece karanlık basınca, bir yıldız gördü. 'Bu rabbimdir' dedi. Yıldız gözden kaybolunca: 'Ben kaybolanları sevmem' dedi. Doğarken ayı gördüğünde: 'Bu Rabbimdir' dedi. Ay batınca: 'Eğer Rabbim

³⁹⁵ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkilap ve Aka Kitapevleri, Ocak 1969, 18-19.

³⁹⁶ Bakara 2/29, "Yer yüzünde bulunanların tümünü sizin için yaratan odur. Sonra göklere yönelip onları yedi kat oalarak düzenleyen O'dur. / هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ / "اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيْنَهَا سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ"; Casiye 45/13 "Göklere ve yerde bulunan her şeyi kendi lütfundan sizin emrinize vermiştir. Kuşkusuz bütün bunlarda, düşünen toplum için ibretler vardır. / وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ "

³⁹⁷ Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 172.

bana doğruyu göstermeseydi, kesinlikle yanlış yola sapmış olan bu toplumdan olurum' dedi. Güneşi doğarken gördüğünde: 'İşte Rabbim budur ve bu daha büyüktür' dedi. Güneş de batınca: 'Ey kavmim, ben sizin ortak koştuklarınızdan kesinlikle uzağım' dedi. Kuşkusuz ben yönümü gökleri ve yeri yaratana dosdoğru bir şekilde çevirdim. Ben ortak koşanlardan değilim. Kavmi onunla tartıştı. İbrahim: 'Bana doğru yolu göstermişken, benimle Allah hakkında tartışıyor musunuz?! Ben sizin ortak koştuklarınızdan da korkmam Ancak Rabbimin dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hala düşünmüyor musunuz?!'"³⁹⁸

Fahreddin Razi ayette geçen görme eyleminin maddi göz ve zahiri hislerle değil basiret ve akıl gözüyle olduğu şeklindeki görüşleri iletirken, bu görüşe itiraz mahiyetinde maddi olarak görme eyleminin gerçekleştiği ile ilgili görüşleri de belirterek; bazen bu gösterme işinin "Andolsun biz ona (Firavun'a) bütün mucizelerimizi gösterdik de o bunları yalanladı ve reddetti."³⁹⁹ ayetine isnatla Fiavun'da olduğu gibi dalaletin artmasına; bazen de hidayetin artmasına sebep olacağından bu ayetteki mananın "Hz. İbrahim'in inkâr edenlerden değil de kesin ilme ulaşanlardan olsun diye ayetlerimizi ona gösteriyoruz" şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁰ Bu manadan hareketle de hidayete erişmede gözlemlemenin etkin bir metot olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'an'da gözlem yapılması istenen konulardan biri olan insan ve yaratılışı ile ilgili ayetlere baktığımızda⁴⁰¹, Kur'an'ın iç gözlem yoluyla

³⁹⁸ En'am 6/75-80, " وَكَذَلِكَ يُرَىٰ إِبْرَاهِيمَ مُلْكُوتَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلَيَكُوْنُ مِنَ الْمُوقِنِيْنَ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ قَالَ لَوْ كُنَّا قَالِ هٰذَا رَبِّيْ فَلَمَّا اَقْلَ قَالَ لَا اُحِبُّ الْاَفْلِيْنَ فَلَمَّا رَا الْقَمَرَ بَارِغًا قَالَ هٰذَا رَبِّيْ فَلَمَّا اَقْلَ قَالَ لَنْ لَمْ يَهْدِنِيْ رَبِّيْ لَآكُوْنَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّيْنَ فَلَمَّا رَا الشَّمْسَ بَارِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّيْ هٰذَا اَكْبَرُ فَلَمَّا اَقْلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ اِنِّيْ بَرِيْءٌ مِّمَّا تُشْرِكُوْنَ اِنِّيْ وَجْهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِيْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ خَافِيًا وَمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ وَحَاجَّةُ قَوْمُهُ قَالَ اَتُحَاجُّوْنِيْ فِيْ اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰىنِ وَلَا اَخَافُ مَا تُشْرِكُوْنَ بِهٖ اِلَّا اَنْ يَّسْأَلَ رَبِّيْ شَيْئًا وَسِعَ رَبِّيْ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا اَفَلَا تَتَذَكَّرُوْنَ .

³⁹⁹ Ta-Ha 20/56, " وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا اَيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاٰبٰى .

⁴⁰⁰ Razi, XIII, 36-37.

⁴⁰¹ Tarık 86/5 "Artık insan neden yaratıldığını bir düşünsün. / ilgili diğer ayetler için bkz. Alak 96/2; Furkan 25/54; Nahl 16/4; Yasin 36/77; Rum 30/20-21; Necm/53/45; Rahman 55/14; Fatır 35/11; Mümin 40/67; Hicr 15/26; İnsan 76/2; Hac 22/5; Müminun 23/12.

insanın düşünmesini ibret almasını ve sonuç olarak doğru yola girmesini amaçladığı görülmektedir.⁴⁰²

Gözlem yapılması istenen konulardan bir diğeri olarak da tabiat ve tabiat olayları ile ilgili ayetleri görmekteyiz. *"Tabiat olayı dediğimiz şeyler: yağmur, rüzgâr, göğün ve yerin yaratılışı, gecenin ve gündüzün değişmesi vs. bütün bunlar basit birer tabiat olayı olarak düşünülmemelidir. Bunlar, Tanrının, insanın işlerini yönetmesinin işaretleri, şu dünyada insanın rahat yaşayabilmesi için gösterdiği hikmet ve özenin delilleridir. Nasıl ki yola dikilen işaretler yolcunun gözlerini kendilerine değil, gideceği istikamete yöneltirse her tabiat olayı da bizim dikkatimizi kendi üzerine değil, kendilerinin ötesinde olan bir istikamete yöneltmeye çalışır. Bu derin anlayışa göre bir tabiat olayı artık bir tabiat olayı değildir; bir işarettir, bir semboldür. Kur'an buna ayet diyor. Kur'an'a göre birer ayet olan bütün tabiat olayları, Allah'ın zatını, yahut da onun şu veya bu sıfatını ve iyiliğini, saltanat ve adaletini gösterir."*⁴⁰³ Bunların gözlemlenmesi aynı zamanda dış gözlem olarak da nitelendirilmektedir. Yani Kur'an'ın insanı eğitmek için dış ve iç gözlem metotlarını kullandığı görülmektedir.⁴⁰⁴ Dış gözlem yoluyla algılanan tabiat olayları aynı zamanda Allah ile kul arasındaki sözsüz iletişimidir ve akıl sahibi olan bütün insanlar bu iletişimin muhatabıdır, çünkü bu iletişim türünde herhangi bir aracıya gerek yoktur. Herkes aklı oranında mesajı anlayabilir.⁴⁰⁵

Allah'ın insanla iletişim yollarından sözsüz iletişim⁴⁰⁶ içinde değerlendirilen gecedен sonra gündüzün, kuraklıktan sonra bolluğun gelmesi, bunlardaki düzen gibi birçok tabiat olayı Kur'an'da insanı düşündürmeye yönlendirmek için işlenmiştir.⁴⁰⁷ *"Görmediniz mi, Allah yedi*

⁴⁰² Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 172; Kur'an'da iç gözlemle ilgili ayrıntı için bkz: Fersahoğlu, 415-416.

⁴⁰³ İzutsu, *Allah ve İnsan*, 128.

⁴⁰⁴ Fersahoğlu, 415.

⁴⁰⁵ İzutsu, *Allah ve İnsan*, 129

⁴⁰⁶ İzutsu, *Allah ve İnsan*, 9-10

⁴⁰⁷ Fazlur Rahman, 119.

göğü birbiriyle uyumlu olarak nasıl yaratmış!"⁴⁰⁸ "Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve nasıl donatmışız! Onda hiçbir çatlak da yok. Yeryüzünü de döşedik ve ona sabit dağlar koyduk. Orada gönül açan her türden (bitkiler) yetiştirdik. Allah'a yönelen her kula gönül gözünü açmak ve ibret vermek için."⁴⁰⁹ "Allah'ın gökleri ve yeri hak ile yarattığını görmediniz mi?..."⁴¹⁰; "Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak. Yeryüzünü ölümünün ardından nasıl diriltiyor! Şüphesiz O, ölüleri de mutlaka diriltecektir. O, her şeye kadirdir."⁴¹¹; "Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı?..."⁴¹² gibi ayetlerde gözlem yapılması suretiyle tefekkür edilmesi istenmekte ve bütün bunların boş bir eğlence için insanlığın hizmetine verilmediği, aksine "Yeri, göğü ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık; bu, inkâr edenlerin zannıdır."⁴¹³ ayetinde belirtildiği üzere bir gaye için var edilmiş olduğu bildirilmektedir.⁴¹⁴

⁴⁰⁸ Nuh 71/15, "Görmez misiniz, Allah'ın,yedi göğü birbiri ile nasıl uyumlu yarattığını?"/ " أَلَمْ تَرَ أَنَّا كَيْفَ خَلَقْنَا اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا

⁴⁰⁹ Kaf 50/6-8, "Üstlerindeki göğü nasıl yaptığımıza, süslediğimize ve onda hiçbir çatlağın olmadığına bakmazlar mı? Ve yine yeryüzü nasıl yaydığımıza, oraya sabit dağlar yerleştirdiğimize ve orada her tür güzel bitkileri bitirdiğimize de bakmazlar mı?! Bunları, yönelen her kul için bir aydınlatma ve hatırlatma yaptık. / أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ وَالْأَرْضِ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ مُنِيبٍ

⁴¹⁰ İbrahim 14/9, "Sizden öncekilerin; Nuh, Ad, Semud toplumlarının ve onlardan sonra gelenlerin haberleri size gelmedi mi! Onları Allah'tan başka kimse bilmez. Peygamberleri onlara apaçık deliller getirdiler de onlar ellerini şaşkınlıktan ağızlarına götürüp: ' Biz sizin getirdiklerinizi inkar ettik. Kuşkusuz biz sizin bizi inanmaya çağırdıklarınızdan dolayı şüphe içindeyiz. " dediler. / أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا " / " dediler. / " الله جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ

⁴¹¹ Rum 30/50"Allah'ın rahmetinin belirtilerine bak. Nasıl ölümünden sonra toprağa hayat veriyor? Kuşkusuz O ölüleri de böyle diriltecektir. O'nun her şeye gücü yeter. / فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

⁴¹² A'raf,7/185, "Göklerin ve yerin harika düzenine, Allah'ın yarattığı şeylere ve onların ecellerinin yasaklanmış olabileceğine hiç bakmazlar mı? Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar?! / أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ قِيَايَ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ

⁴¹³ Sad 38/27, "Biz, göğü, yeri ve ikisinin arasında bulunanları boşuna yaratmadık. Böyle düşünmek inkar edenlerin kuruntusudur. Kendilerini ateşe atacaklarından dolayı yazıklar

Üçüncü olarak gözlem yapılması istenen konu ise tarihi olayların somut izlerinin incelenmesi üzerinden, insanların ibret almaya çağırılmasıyla tebliğ edilmesidir ki bu da “insanı, kıssaların soyut anlatımından tarihin somut kalıntılarına geçiş yaptırma yoludur.”⁴¹⁵ Bugün kıssalarda anlatılan olayların gerçekleştiği mekânlardaki kalıntıların incelenmesi bu amaca hizmet edebilir. Çünkü insan, kalbinin tatmin olması ve ibret alması için, söylenen şeyi somut olarak görmek ister.⁴¹⁶ “Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar ama ibret almadılar) Çünkü gerçekte gözler değil, lakin göğüsler içindeki kalpler kör olur.”⁴¹⁷ ayetinde yeryüzünde gezip tefekkür etmeyle ilintili bir şekilde, kalple düşünerek yani basiretli bir bakışla ibret alınabileceği ifade edilirken, bu bakıştan uzak olanlar kör ve sağır olarak nitelendirilmiştir. Fahrettin Razi ibret almanın ne ile mümkün olacağını: “Tarihi bir takım olayları dinlemenin ibret almada tesiri vardır, fakat ibret almada bizzat görmek daha önemlidir.”⁴¹⁸ sözleriyle ifade etmektedir.

Kur'an'da birçok ayette geçmiş toplulukların başlarına gelen musibetlerden ibret alınması gerekliliği vurgulanır. Örneğin; “De ki

olsun o inkarcılara! / وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا / "مِنْ النَّارِ", ayrıca bkzn. Al-i İmran 3/191; Müminun 23/115.

⁴¹⁴ Fazlur Rahman, 129.

⁴¹⁵ Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 174.

⁴¹⁶ Bakara2/260, "İbrahim de bir vakit: 'Ey Rabbim ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster' demişti. Rabbi de ona: 'Ölüleri dirilttiğime inanmadın mı?' diye sormuş, İbrahim de: 'Evet inandım, ama kalbimin iyice emin olması için istiyorum.' demişti. Bunun üzerine Allah buyurdu ki: 'Dört kuş al. Onları kendine alıştır. Sonra her dağın üzerine onlardan bir parça koy. Sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler. Bil ki, Allah'ın her şeye gücü yeter ve her işinde hikmet vardır.' / وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ / "أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ".

⁴¹⁷ Hac 22/46, "Onlar yeryüzünden hiç dolaşmıyorlar mı ki düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olsun. Dikkat edin gözler kör olmaz. Fakat asıl göğüslerdeki kalpler kör olur. / أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ".

⁴¹⁸ Razi, II3, 233.

yeryüzünde gezip dolaşın, sonra (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın.”⁴¹⁹ “Kâfirler yeryüzünde hiç gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler.”⁴²⁰ Ayetlerde Hakkı ve Hakka inanları yalanlayanlara, kendilerinden önce de kendileri gibi yalanlayanların akıbetlerinin ne olduğunu görmeleri ve ibret almaları için gözlem yapmalarının öğütlendiği görülmektedir.

Ayetlerden hareketle gözlem metodu insanların öğrenme sürecinde kazandırılması hedeflenen bilgiyi anlayış, kalp ve inanç gibi dinamik ve sağlam bir zeminde muhatapın zihin ve ruh dünyasına hitap edip içselleştirilmesini sağlayan bir tebliğ yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gözlem, muhataba öğrenme alanında ayetleri farklı perspektiflerden muhakeme etme olanağı sunması sebebiyle tebliğde etkin bir şekilde kullanılabilir bir metot olarak görülebilir.

6. Terğib-Terhib Metodu

Terğib muhatapı tebliğe esas mesajı kabul etmeye teşvik etmek ve onda sebat etmeyi sağlamak; terhib ise mesajın zıttını kabulden ya da mesajı kabul etmemekten muhatapı (tüm kötülüklerden) alıkoyacak her şeydir.⁴²¹ Yani Kur'an-ı Kerim'de iyiliği teşvik, kötülükten sakındırma ile ilgili tüm ayetler bu metot dâhilinde değerlendirilebilir ve bu ayetlerin çokluğu bu metodun önemini ortaya koymasından mübelliğ için de önem arz etmelidir.

⁴¹⁹ En'am 6/11, De ki: 'Yeryüzünde dolaşın, sonra yalanlayanların sonlarının nasıl olduklarına ibretle bakın. / قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ /

⁴²⁰ Yusuf 12/109, "Senden önce de kent halklarından yalnız kendilerine vahyettiğimiz bir takım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Yer yüzünde dolaşmıyorlar mı ki, kendilerinden önce geçenlerini sonlarının nasıl olduğuna bir baksınlar? Ahiret yurdu korunanlar için kesinlikle daha iyidir. Bunu düşünüp anlamıyor musunuz. / وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ / أَهْلِ الْقُرَى أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ /

⁴²¹ Zeydan, 499; Mehmet Görmez, "Terğib ve Terhib", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IV0, 508.

Kur'an, farklı kapasitede farklı anlayış özelliklerine sahip bir muhatap kitlesine hitap etmesi dolayısıyla, muhatabının anlayışına uygun çeşitli yöntemler kullanmıştır. Yaratılış itibariyle insan kendisine haz veren şeyleri severken, acı veren şeylerden de korkar. Bundan dolayıdır ki Kur'an sadece mantağa hitap etmekle kalmamış, aynı zamanda duygu ve vicdana da hitap etmiş ve insanın bu temel özelliğinden faydalanarak onu tebliğde bulunmuştur. Terğib ve terhib de hislere tesir etmek adına Kur'an'ın insanı eğitmede kullandığı metotlardan biridir.⁴²² Terğib ve terhible ilgili ayetlere baktığımızda mükâfat-ceza, benimsetme-soğutma, tebşir-nezir, teşvik-sakındırma, gibi isimlerle de karşılık bulduğu görülmektedir. Terğib ve terhib bütün peygamberlerin tebliğlerinde kullandıkları bir metottur.⁴²³ Peygamberlerin "beşir"⁴²⁴ ve "nezir"⁴²⁵ olarak nitelendirilmeleri de bu metodu kullanımlarının yansıması olarak düşünülebilir.

Kur'an ayetlerinde, inzar ve tebşirin genellikle bir arada zikredilmesinden dolayı bir muvazene söz konusudur. Dolayısıyla sadece birinin kullanılması yerine, her ikisinin de kullanılmasının gerekliliği sonucu ortaya çıkar.⁴²⁶ Fakat nezir kökünden kelimelerin daha fazla kullanılması (ki inkârcı muhatapların çokluğunun ve davranışlarının terğibden çok terhib dilini gerekli kıldığı düşünülürse inzarın daha fazla kullanıldığı daha net anlaşılabilir)⁴²⁷ Kur'an'ın terhibi daha fazla kullandığını göstermektedir. Bir başka perspektiften bakılacak olunursa, Kur'an'da ceza ve cezalandırmak

⁴²² Özbek, 233,235.

⁴²³ Hayati Hökelekli, "Inzar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, II2, 358.

⁴²⁴ Bakara 2/119 "Şüphesiz Biz seni Hak ile, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. . . / إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسَلِّ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ".

⁴²⁵ Hud 11/2; "Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye. Ben size, O'nun tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeciyim. / وَتَبَشِّرْهُ بِمَا كُنْتَ لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ". Bakara2/119; Maide 5/19; Araf 7/188; Sebe 34/28; Fatır 35/24.

⁴²⁶ Muhammed Çelik, *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, Akademi Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 2006, 284-285.

⁴²⁷ Hökelekli, "Inzar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, II2, 358.

anlamlarına gelen “ceza” ve “ikab”⁴²⁸ kelimelerinin toplamda 72 ayette kullanılması, mükâfatın ise 160 yerde geçmesi;⁴²⁹ ayrıca cennet kavramının cehennem kavramından daha fazla kullanılmasından⁴³⁰ hareketle Kur'an'ın mükâfatı öngören bir tebliğ prensibini benimsediği söylenebilir.⁴³¹ Nitekim “...Rahmetim her şeyi kuşatır...”⁴³² ayeti de buna dayanak niteliğinde görülebilir.

Terğibde iyiye yöneltme ve sonuç olarak cennetle müjdeleme söz konusudur. Terğip ve terhibin nihai ve ebedi karşılığı ahirette olmakla birlikte, davete uyanların hayatlarında huzura kavuşmaları yönüyle bu dünyayı da etkilemektedir.⁴³³

Kur'an'da birçok ayette mesellerle, kıssalarla, kevnî ayetlerle, kinaye yoluyla, emir ve nehiy yoluyla terğib şekilleri görülmektedir.

Kur'an'da terğible ilgili verilen misallerde; teşvik edilen şeyi muhatabın zihnine yakınlaştırmak ve güzel yönünü ortaya çıkarmak gibi hedeflerin gözetildiği görülmektedir.⁴³⁴

Örneğin cennette inanıp iyilikte bulunanlara verilecek “vildan” denilen nedimler saçılmış incilere benzetilmiştir.⁴³⁵ Burada insanın tahayyülünden uzak olan vildanlar, insan idrakinin bilip anlayabileceği bir temsille inciye benzetilerek insanların zihinlerine yaklaştırılmıştır.

⁴²⁸ "Azap ve ceza anlamındadır. "(İsfehani, 713)

⁴²⁹ Mehmet Emin Ay, "Kur'an-ı Kerim'de Disiplin, Mükafat ve Ceza Kavramları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, Sayı: 4, IV, 254.

⁴³⁰ Hökekleli, "İnzar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, II2, 358.

⁴³¹ Ay, 254.

⁴³² A'raf 7/156, "Bize bu dünyada da ahirette de iyilik yaz. Kuşkusuz biz sana yöneldik. dedi. Allah buyurdu ki: 'Azabımla dilediğimi cezalandırırım. Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Rahmetimi; sakınanlara, zekatı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım. ' / وَكَتَبْنَا لَهُ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُنَا إِلَيْكَ قَالِ عَذَابِي أَصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَاكُنْهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ"

⁴³³ Zeydan, 501; Çelik, 284,285,499.

⁴³⁴ Ethem Karabulut, *Terğib Hadisleri Bağlamında Hz. Peygamberin Tebşiri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2014, 23.

⁴³⁵ İnsan, 76/19, "Çevrelerinde sürekli hizmetçiler dolaşacaklarıdır. Onları gördüğünde saçılmış inciler sanırsın. / وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنثورًا /

*"Allah'ın rızasını kazanmayı arzulayarak ve kalben de güven içinde olarak mallarını harcayanların örneği ise, tarıma uygun bir alanda bulunan, bol yağmur yağınca iki kat meyve veren, yağmur yağmasa da meyve vermesi için çisenti yeterli olan bahçe gibidir. Allah sizin yaptıklarınızı görmektedir."*⁴³⁶ Allah'ın rızasını umarak infak edenlerin durumunun anlatıldığı bu ayette ihlâs zemininde yapılan infak, sağanak yağmurla gelen berekete benzetilmesiyle süslenerek cazip bir misalle muhatabın gönlüne hitabı sağlanmıştır.⁴³⁷

Bir başka amaç misal verilen konuya teşvik içindir. *"Allah yolunda infak edenlerin durumu, bir tanenin durumuna benzer ki, o taneden, yedi başak çıkmaktadır. Her başakta da yüz tane bulunmaktadır. Allah işte böylece dilediğini kat kat arttırmaktadır. Allah her şeyi kuşatmakta ve her şeyi bilmektedir."*⁴³⁸ Allah yolunda harcanan her şeyin kat kat karşılığının verileceğinin bildirildiği bu ayet infak etmeye teşviki açısından terğibe örnek verilebilir.

Hayatın içinden, insanların bizzat mütalaa ettikleri gerçekler üzerinden verilen misallerle yapılan bu terğiblerde çoğu kez mücerred manaların müşahhaslaştırılması sağlanmakta, dolayısıyla muhatabın ikna olma, karar verme ve harekete geçme temayülü artmaktadır.

Kıssaların zaman ve mekandan azade olarak insanlara sunduğu ibret verici mesajlar ile her dönemde muhatabına tesir etmesi ve onu doğru yola teşvik etmesi terğibin kıssalarda kullanımının önemini gösteren bir beyyine niteliğindedir diyebiliriz. Örneğin Hz. Nuh, *"Dedi ki: Rabbinizden bağışlanma dileyin. Çünkü O çok bağışlayıcıdır. Size gökten bol bol yağmur yağdırsın. Sizi mallar ve çocuklarla desteklesin. Size bağlar ve bahçeler oluştursun ve nehirler*

⁴³⁶ Bakara 2/265, "وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَنْبِيئًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَاتَتْ أَكْثُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطُلَّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ"

⁴³⁷ Mevdudi, I, 211.

⁴³⁸ Bakara 2/261, "مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ"

akıtsın."⁴³⁹ diyerek dünya hayatının cezbedici birtakım nimetleriyle kavmini Allah'a iman etmeye çağırmıştır. Yine Hz. Süleyman'a verilen nimet karşılığında şükürünü anlatan başka bir ayette; "...Süleyman, tahtı yanına yerleşivermiş görünce: 'Bu, şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan Rabbimin lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur; fakat nankörlük eden bilsin ki Rabbim müstağnidir, kerem sahibidir' dedi." ⁴⁴⁰ Hz. Süleyman'a böyle bir mucize verilmesi karşısında, bu mucizenin ona Allah'ı unutturmayıp onu şükretmeye yönelttiğinin anlatıldığı bu kıssa da terğibe örnek niteliğindedir.

Kur'an-ı Kerim'de kevni ayetlerle ilgili göklerin ve yerin yaratılışı ve insanların bu yaratılışı tefekkür etmek suretiyle Allah'ın kudretini idrake ve sonuç olarak doğru yolu bulmaya teşviki ile yapılan bir terğib ile ilgili olarak, "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler): Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, seni tesbih ederiz, bizi cehennem azabından koru."⁴⁴¹ ayetini zikredebiliriz.

Kinaye⁴⁴² yoluyla yapılan terğibe örnek olarak ise Yahudilerin Allah'ın fakir olduğunu söylemeleri ile ilgili⁴⁴³, "Bir de Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlıdır'

⁴³⁹ Nuh 7/10,11,12, " وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ

⁴⁴⁰ Neml 27/40, " قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ " هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي ءَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ

⁴⁴¹ Al-i İmran 3/190-191, " إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

⁴⁴² Kinaye terim olarak; birşeyin kastedilen manalarından birinin lafzen veya manen, sarih olmayan bir lafızla ifade etmektir. bkz; Cürçani, 190; Mustafa Öztürk, "Kur'an Dilinde Kinaye ve Ta'riz", *İslami İlimler Dergisi*, VIII, Sayı:1, Ankara, Bahar 2013, 119.

⁴⁴³ Kurtubi, VI, 238; "Peygamberin fakir ve malı az olduğunu diğer taraftan Yüce Allah'ın:'Allah'ın güzel bir ödünç verecek olan kimdir?' (Bakara 2/245) ,/ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ buyruğunu da işitip, Peygamberin de diyetler hususunda kendilerinden yardım istediğini görünce, (Yahudiler)

dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lanete uğrasınlar! Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir..."⁴⁴⁴ ayetini zikredebiliriz. Ayette "O'nun (Allah'ın) iki eli de açıktır, dilediği gibi verir" ifadesi Allah'ın sonsuz inayet sahibi ve cömert olmasından⁴⁴⁵ kinaye ile insanların tevbe etmeye yönlendirilmesi şeklinde bir terğib yapıldığı görülmektedir.

Kur'an'daki emir ve nehiy bildiren ayetlerde emredilen şeylerin iyi, dolayısıyla emre itaat sonunda tebşir yolu ile bir terğib ve nehyedilen şeylerin de kötü olduğu düşünüldüğünde, şer'i emirlerin hayra yöneltmek anlamından hareketle terğib metodu içerisinde değerlendirildiği söylenebilir.⁴⁴⁶ "Ey iman edenler! Size açıklanırsa (açıklanması halinde) hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın..."⁴⁴⁷ ayetinde muhataba, cevabını aldığı şeyler konusunda gereksiz detay sormaması ile ilgili bir terğibde bulunulmuştur.⁴⁴⁸

Terhib ise, ahiret gününde Allah'ın gazap ve cezasına çarptılmaktan, sonuç olarak da cehennemden sakındırmakla yapılır.⁴⁴⁹ Kur'an'da kulların terhible kötülükten sakındırılmasına ilişkin birçok örnek müşahade etmekteyiz.

"Rablerini inkâr edenler için de cehennem azabı vardır. Orası ne kötü bir varış yeridir! Oraya atıldıklar zaman, onun kaynarken çıkardığı şiddetli uğultusunu duyarlar. Nerede ise öfkesinden parçalanacak durumdadır. Her bir grup cehenneme

muhakkak Muhammed'in İlahı fakirdir dediler, cimridir dedikleri de olmuştur. İşte onların Allah'ın eli bağlıdır şeklindeki sözlerinin anlamı budur. "

⁴⁴⁴ Maide 5/64, " وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ " ⁴⁴⁵ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ .

⁴⁴⁶ Kurtubi, VI, 238.

⁴⁴⁷ Ethem Karabulut, *Terğib Hadisleri Bağlamında Hz. Peygamberin Tebşiri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2014. 29.

⁴⁴⁸ Maide 5/101, " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ " ⁴⁴⁹ "تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ".

⁴⁴⁸ Hasan Ali Görgülü, "Nehyin Delaleti Konusunda Usulcülerin Görüşleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:25, 2010/2, 83.

⁴⁴⁹ Zeydan, 499.

atıldığında oranın bekçileri onlara: 'Size bir uyarıcı gelmedi mi?' diye sorarlar."⁴⁵⁰ ayeti cehennemi bütün dehşetiyle tasvir eder niteliğiyle muhatabını dalaletten ya da dalalete sapmaktan sakındırıp hidayete sevk etmektedir. Cehennemde yaşanacakların kalpleri titretir tarzda anlatıldığı başka bir ayet de şu şekildedir: "İnkâr eden ve inanalar birbirleriyle Rableri hakkında tartışan karşıt iki grupturlar. İnkâr edenlerin, ateşten elbiseleri biçilmiştir. Başlarından kaynar su dökülecektir. Onunla içlerinde bulunan organları ve derileri eriyecektir. Onlar için demirden topuzlar da vardır. Çektikleri acıdan dolayı oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri döndürülecek ve 'yakıcı azabı tadın' denilecektir."⁴⁵¹

Ayetlerde maddi elem ve ızdıraplara değinilirken, aynı zamanda korku, panik, Allah tarafından yüzüstü bırakılma gibi manevi ızdıraba değinen ayetler de görülmektedir.⁴⁵² Örneğin; "Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini, basit bir dünyalık karşılığında satanlar var ya, işte onların ahirette hiçbir nasipleri olmayacak; Allah onlarla konuşmayacak, kıyamet günü onların yüzüne bakmayacak ve onları arındırmayacaktır. Onlar için acıklı bir azap vardır."⁴⁵³, "... Onların yüzlerini aşağılık belirtisi kaplayacaktır. Onları Allah'a karşı koruyacak hiçbir kimse olmayacaktır. Sanki onların yüzleri karanlık gecenin parçaları ile örtülmüş gibi olacaktır. İşte onlar da ateş halkıdır. Onlar orada sonsuza dek kalacaklardır."⁴⁵⁴, "Korkudan gözleri önlerine eğik, kendilerini zillet bürümüş halde. Oysa onlar sapasağlamken secdeye çağırılmışlardı."⁴⁵⁵, "O gün sanki bir hedefe doğru koşuyorlarmış gibi kabirlerinden hızla çıkarlar. Gözleri önlerine eğik,

⁴⁵⁰ Mülk, 67/6-8, "وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ "تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ

⁴⁵¹ Hac 22/19-22, "هَٰذَا خِصْمَانِ اتَّخَصَّمُوا فِي رَبِّهِمْ فَاذْبَيْنَ كَفَرُوا فُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ "رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ"; ilgili diğer bazı ayetler için bkz; İbrahim 14/44; Mü'min 40/18.

⁴⁵² Hökekleli, "inzar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, II, 359; Şanver, Eğitim Psikolojisi, 170.

⁴⁵³ Al-i İmran, 3/77, "إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

⁴⁵⁴ Yunus 10/27, "وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذُلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا "أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

⁴⁵⁵ Kalem 68/43, "خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذُلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ "

kendilerini zillet kaplamış bir halde. İşte uyarıldıkları gün bugündür.”⁴⁵⁶, “O gün bazı yüzler de vardır ki toza bulanmıştır. Onları bir siyahlık kaplayacaktır.”⁴⁵⁷ gibi ayetler Allah'a muarız kulların yaşayacakları gerçekleri ve psikolojik olarak hislerini göstermesi yönüyle, bu muameleye tabi tutulmamaları için daha fırsatları varken Allah tarafından terhib yoluyla uyarılmaları ve terğible de Allah'a itaate özendirilmelerini anlatmaktadır.

Yukarıdaki terhib ve terğib ayetleri, muhatabın ahirette ruhsal ve hissi yönden ahvalinin ne olacağını net olarak göstermesi, muhatabın tebliğ karşısında takınacağı tavır ve duyguları etkileyebilmektedir. Mübelliğin de tebliğ vazifesini ifa ederken muhatabının durumuna göre terğib ve terhibi dengeli bir şekilde kullanması icap eder. Öyle ki muhatap Allah'tan büsbütün ümidini kesmeyecek şekilde ümit var olmalı, fakat Allah'ın rahmetinin verdiği bir rahatlıkla rehavete de kapılmamalıdır.

C. Mücadele İle Yapılan Tebliğ

Kur'an'ın muhataplarıyla kurduğu iletişimde muhataplarının farklılıklarını göz ardı etmemesi, dolayısıyla “muhataba görelilik” ilkesinin en güzel yansıması olarak farklı metotları da beraberinde getirmiştir. Kur'an, insanın kemale ulaşması noktasında bu farklılıklara göre bazen hikmet ile, bazen güzel öğüt ile, bazen de en güzel şekilde mücadele ile hedefe ulaşmayı amaçlamıştır. Kur'an'da mücadele ile ilgili örnekler, “en güzel bir şekilde mücadele” nin nasıl olması gerektiği ile ilgili mübelliğe bir bilinç kazandırmayı hedefler niteliktedir.

Nahl suresi 125. ayette geçen ve hikmet, güzel öğüt ve son olarak tebliğin farklı bir yöntemini gösteren “en güzel şekilde mücadele etmek” ten ne kastedildiği ile ilgili müfessirler çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır.

⁴⁵⁶ Mearic 70/43-44, "يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَانَهُمْ إِلَى نُصْبٍ يُؤْفِصُونَ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهُفُهُمْ" "ذَلِكَ النَّوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَثُونَ"

⁴⁵⁷ Abese 80/40-41, "وَوُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ تَرْهُفُهَا قَنَرَةٌ"

Taberi en güzel şekilde mücadele etmenin “muhataplar için en uygun yolu seçmek ve bu yolda usanmadan çalışmak”⁴⁵⁸ olduğunu ifade eder. Zemahşeri bunun şiddet ve kabalık olmaksızın tatlı dil ve yumuşaklıkla olacağını söylerken⁴⁵⁹ Fahrettin Razi “Hasmı ilzam edip susturmak olan delillerdir”⁴⁶⁰ der. Kadı Beydavi, rıfk ve yumuşaklıkla birlikte, kolay olanı göstermek ve en bilinen mukaddemeleri kullanmak olduğunu söyler ve bu şekilde delil sunmanın muhatabın muhalefetini zayıflatmakla beraber hem de bu muhalefetin gerçek sebebini ortaya koyduğu⁴⁶¹ şeklinde bir yorumda bulunur. İbn Kayyim el-Cevziyye; “Diyalektik ve mantıksal verilerle hareket ederek anlatmak ve mücadele etme yöntemidir” der ve böylelikle de mücadele edilen muhatapla yapılan fikir tartışmalarında muhatabın fikirlerini çürütecek tarzda yapılan münazaralar sonucunda, muhatabı doğru yola sevk etme, hakka karşı muhalefette direten kişilerin düşmanlıklarını ilga etme ve bu kimselerin yanılgılarını diğer insanların nazarına sunma sağlanacaktır⁴⁶² der. İbn Kesir: “Hakka davette eziyetlere aldırış etmeksizin münazara ve mücadele şeklinde yapılacak olan tartışmanın rıfk, yumuşaklık ve güzel bir hitap ile olması gerekliliği”⁴⁶³ olarak tanımlarken, Ömer Nasuhi Bilmen ise; hiddet ve gaflet göstermeksizin yumuşaklıkla, çoğunluğun inkâr edemeyeceği delillerle ve kabiliyetlerine göre hitapla ikna edip susturmak olduğunu söyler.⁴⁶⁴ Mevdudi, akli fikirler öne sürmekle birlikte polemiğe girmemesi, kendini üstün çıkarmak için suçlamalara ve iğneleyici sözlerle başvurmaması demektir der. Çünkü bu tür davranışlar muhatap açısından inatçılığa sebep

⁴⁵⁸ Taberi, XVII, 321.

⁴⁵⁹ Zemahşeri, II, 644.

⁴⁶⁰ Razi, XX, 287.

⁴⁶¹ Beydavi, III, 245; Mukaddeme: "Maksada hazırlık olarak önden bazı temel esasları nazara vermektir. Bu şekilde yapan kimse, hedefine daha kolay ulaşır, muhatabını ikna eder. Muhatabı inatçı ise ikna edemese bile onu ilzam eder, susturur. (bkz, aynı eser, 619 dipnot).

⁴⁶² İbn Kayyim el-Cevziyye, II, 129-130; "Mantık ve diyalektik yöntemi kendisine karşı mantıksal bir savaş verilmedikçe her hangi bir tezi ya da fikri kabullenmek taraftarı olmadığı gibi, sürekli saldırı durumunda olmayı tercih eden muhalefet özellikli kişilere karşı geçerli olan bir yöntemdir. "

⁴⁶³ İbn Kesir, IV, 613.

⁴⁶⁴ Bilmen, IV, 1842.

olur ki bu da tebliğin amacına ulaşmasına engel teşkil eder.⁴⁶⁵ Tabatabai mevizenin güzel ve güzel olmayan şeklinde ikiye ayrıldığını fakat sadece güzel olan mevizeye izin verildiğini belirtirken, mücadelenin aynı şekilde güzel olan ve olmayan şeklinde ikiye ayrıldığını ve yapılan mücadelenin de en güzel şekilde yapılması gerektiğini belirtir⁴⁶⁶ Zaten mücadele kavramının da, Kur'an-ı Kerim'de toplumsal ilişkilerde ideal ilişki şeklini ortaya koymak için kullanılan "ahsen" kavramıyla⁴⁶⁷ nitelendirilmesi ve yine ahsen kavramının konuşmayla ilgili kelimelerle (mav'ize, mücadele, kavı) kalıp oluşturacak şekilde kullanılması, tebliğde hitaba esas üslupta takip edilmesi gereken yol açısından yönlendirici görülebilir.

Zuhayli ise bu mücadelenin, muhatabının kötülüklerine karşı sabırla ve güzellikle, onun kutsalına hakaret etmeksizin, muhataba karşı sesi yükseltmeksizin hakka vasıl olmakla olacağını belirtir.⁴⁶⁸

Kur'an, mücadelede muhatabının dikkatini deliller üzerine yoğunlaştırır böylelikle muhatabını gerekli çıkarımlarda bulunmaya yönlendirir.⁴⁶⁹ "En güzel mücadele"nin kapsam alanı ve ayetteki kullanım gayesine bakarak, "En Güzel Şekilde Mücadele Metodu" olarak adlandırdığımız bölüm başlığı altında Kur'an'da, "Mücadele Metodu", "Diyalog Metodu", "Soru-Cevap Metodu" ve "Mukayese Metodu" olmak üzere bu dört üslubun kullanıldığı ifade edilebilir.

⁴⁶⁵ Mevdudi, III, 73.

⁴⁶⁶ Muhammed Hüseyin Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsir-il Kur'an*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1973, XII, 372-373.

⁴⁶⁷ İzutsu, *Kavramlar*, 334; İsrâ 17/53; "Kullarıma de ki:'en güzel sözü(ahsen) söylesinler', Kuşkusuz şeytan onların aralarını bozar, Çünkü Şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır. / وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا"

⁴⁶⁸ Vehbe b. Mustafa ez- Zuhayli, *Tefsirü'l Münir fi'l Akideti ve Şeriati ve'l Menhec*, Darü'l Fikrî'l Muasır, Dimeşk, 1997, XIV, 269-270.

⁴⁶⁹ Çelik, 248; Ayrıca Mücadele ve diyalog kurma vasıtaları için aynı eser bkz. 247-259.

1. Mücadele Metodu

Sözlükte “ipi sağlamca bükmek, düğümllemek; birini sert bir yere düşürmek, tartışmada karşı tarafı alt etmek”⁴⁷⁰, “sürtüşme ve çaba bağlamında üstün gelmek”⁴⁷¹, “Düşmanlık ya da tartışmada çetin olmak, cephe almak” gibi anlamlara gelen “جَدَل” kökünden isim olup Latincedeki “dialectica” kelimesinin Arapça karşılığıdır.⁴⁷² Terim olarak ise, çekişme yoluyla fikir alışverişi yapmak ve hasmı iddiayı kabule mecbur bırakmak için üstün gelmeye çalışmaktır.⁴⁷³

İnsan yaratılış itibariyle tartışmaya meyilli bir varlıktır.⁴⁷⁴ Dolayısıyla mücadele metodu insanın bu psikolojik yönelimine cevap verir niteliktedir. Onun bu fitri özelliğine uygun olarak mücadele yöntemi ve konuları Kur'an'da geniş bir yer tutar.⁴⁷⁵ Genel olarak bu tartışmalar Allah'ın varlığı ve birliğini kanıt ve peygamberlerin kavimleri ile mücadeleleri konularında yapılmıştır.⁴⁷⁶ “...Onlarla en güzel şekilde tartış (mücadele et)...”⁴⁷⁷, “Zulmedenler hariç, kitap sahipleri ile en güzel bir şekilde tartışın...”⁴⁷⁸ ayetleri Hz. Peygamber ve İslam'ı tebliğle mesul her bir mümine gerektiğinde bir yöntem olarak tartışma yöntemini kullanmasını emreder. Bu yöntemin nasıl kullanılması gerektiği ile ilgili⁴⁷⁹ Nüzul sürecinde Hz. Peygamber'in uygulamaları örnek

⁴⁷⁰ Halid b. Ahmed, VI, 79,80.

⁴⁷¹ İsfehani, 226.

⁴⁷² Yusuf Şevki Yavuz, "Cedel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VII, 208; İzutsu, Kavramlar, 245.

⁴⁷³ Elmâî, 26.

⁴⁷⁴ Kehf 18/54; "Biz bu Kur'an'da her türlü örneği farklı farklı şekilde verdik. İnsan tartışmaya her şeyden daha düşkündür. / وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا"

⁴⁷⁵ Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 187.

⁴⁷⁶ Elmâî, 6.

⁴⁷⁷ Nahl 16/125, "أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ" (İmân ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ).

⁴⁷⁸ Ankebut 29/46, "وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ" (إِنَّا وَأَنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَالْهَذَا وَالْهَذَا وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ).

⁴⁷⁹ "Tartışma yönteminin nasıl kullanılması gerektiği ile ilgili riayet edilmesi gereken adap ve kuralların bilinmesi, bu kurallarla bir görüşün korunması ya da çürütülmesini konu alan ilme cedel ilmi denir. Cedelde iki metod vardır. Birincisi Pezdevi'nin metodu olup, (Kur'an ve

teşkil ederken, bununla ilgili Kur'an da bir takım esasların gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu esaslara riayet mücadelenin “en güzel şekilde” tezahürü adına elzemdir denilebilir.

Örneğin Kur'an tartışmada kesin delil ve tartışılan konuda bilgi sahibi olmayı⁴⁸⁰ şart koşar. Kurtubi ve İbn Kesir bu ayette bilgi sahibi olmamanın tartışmaya engel olduğunu ve bu ayetin bilgisiz tartışmayı yasakladığına delil olduğunu öne sürmektedirler.⁴⁸¹

Bir başka esas tartışma konusunda kişinin taassup sahibi olmaması gerekliliğidir ve “...Kuşkusuz biz babalarımızı bir yol üzerinde bulduk, biz de onların izlerini takip ediyoruz... Kuşkusuz biz sizinle gönderileni kesinlikle inkâr ediyoruz...”⁴⁸² ayeti bunu ifade etmektedir. Yani kişinin kendi görüşünün yanlış olabileceği, karşı görüşün doğru olabileceği düşüncesiyle, önyargısız ve samimiyetle hakikate ulaşma gayesi içerisinde tartışmaya girmesi durumunda ancak asıl amaç hâsıl olabilir.

Bir başka esas tartışılan kişiyle insaniyet ölçüleri içinde edeple tartışmaktır. “Onların Allah'tan başka taptıklarına sövmeyin. Aksi takdirde onlar da aşırı gidip, bilmeden Allah'a hakaret ederler. Biz her toplumun yaptığı işi kendilerine güzel gösterdik. Sonra hepsinin dönüşü Rablerine olacaktır. Rableri onlara ne yaptıklarını haber verecektir.”⁴⁸³ Düşmanın nefretini arttırıp küfürde

sünnet nassları), icma ve istidlal gibi şer'i kaynaklardan deilil getirmeye dayanır. "Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun Hadrami, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İmaj Basım, Ankara, Eylül 2004, II, 638.

⁴⁸⁰ Al-i imran 3/66, "Siz hadi bilginiz olan şeyler üzerinde tartışanlarsınız. Ama bilginiz olmayan şeyler üzerinde niçin tartışsınız. . . / هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا / "أَنْتُمْ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ" ilgili diğer ayetler için bkz. Hac 22/3; Enbiya 21/24; Duhan 44/19.

⁴⁸¹ Kurtubi, IV, 108; İbn Kesir, II, 57-58.

⁴⁸² Zuhruf 43/23-24, "وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ"

⁴⁸³ En'am 6/108, "وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَلِمْنَاهُمْ ثُمَّ "إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ"

derinleşmelerini sağlayacağından⁴⁸⁴ Fahrettin Razi de bu görüşü destekler nitelikte ayetin yorumu ile ilgili düşmanın menfi tavrı karşılığında aynı şekilde mukabelede bulunmanın caiz olmadığını⁴⁸⁵ görüşünü öne sürer.

Kur'an bazen delil sunarken muhatabın reddettiği ya da algılamakta güçlük çektiği bir takım hakikatleri, muhatabın inkâr edemeyeceği başka somut hakikatler üzerinden ilişkilendirerek anlatır.⁴⁸⁶ “O, kendi yaratılışını unutup Bize bir örnek vererek: ‘Bu çürümüş kemikleri kim diriltecek!’ dedi. De ki: ‘Bunları ilk defa yoktan yaratan diriltecek. O her türlü yaratılışı bilendir.’ Size, yemyeşil ağaçtan ateş çıkaran O'dur. Siz ondan ateş yakarsınız. Gökleri ve yeri yaratanın, bunların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Evet (yeter). Çünkü O, her şeyi yaratan ve her şeyi bilendir.”⁴⁸⁷ Böylece bu ayeti kerimede yaratmanın başlamasıyla yeniden diriltmeye, ilk yaratılışla ikincisine delil getirilmiştir. Çünkü her akıl sahibi kesin olarak bilmektedir ki, bu yaratılışlardan birine güç yetiren diğerine de güç yetirebilir.⁴⁸⁸

Kur'an'da tartışmayı emreden ayetler olduğu gibi yasaklayan ayetler de vardır. Kur'an batıl ve de zanna dayalı tartışmayı, tartışmada ifrata kaçmayı, akli tamamıyla hatalardan korunmuş olarak kabul edip şer'i delilleri yok saymayı yasaklar.⁴⁸⁹

Örneğin; “Ayetlerimizle alay edenlerle karşılaştığında onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzaklaş. Eğer şeytan unutturur da onlarla otursan, hatırladıktan sonra o zalim toplumla artık oturma.”⁴⁹⁰ ayeti tartışma zemininin mümkün olmadığı durumda tartışmanın sonlandırılması gerekliliğini emrederken, öyle bir ortamda bulunmayı ise nehyettiği görülmektedir.

⁴⁸⁴ Kurtubi, VII, 60-61.

⁴⁸⁵ Razi, XIII, 109-110.

⁴⁸⁶ Özbek, 176.

⁴⁸⁷ Yasin 36/78-81, “ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنتُم مِّنْهُ تُوقَدُونَ أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ”

⁴⁸⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, II, 362-363.

⁴⁸⁹ Elmâi, 53.

⁴⁹⁰ En'am 6/68, “ وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَبِيبٍ غَيْرِهَا وَإِنَّمَا ”
“يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ”

Çünkü bu tür ortamlarda bulunmaya devam edildiği takdirde “onlar gibi olacakları”⁴⁹¹ uyarısının yapılması tartışmaya belirli bir sınırlandırma getirdiğinin göstergesidir.

Genel görünümlüyle Kur'anî tartışma hasımlara ilmi seviyelerine ve inanç durumlarına uygun düşen bir muameleden ibarettir. Müşriklerle yapılan tartışmaların çoğu hidayet ve irşad amacı güderler.⁴⁹² Örneğin, "De ki: 'Göklerden ve yerden sizi rızıklandıran kimdir?! Ya da size duyma ve görme özelliğini veren kimdir?! Cansızdan canlı, canlıdan da cansız çıkaran kimdir?! Ve bütün işleri idare eden kimdir?!' 'Allah' diyecekler. De ki: 'Öyle ise korkmuyor musunuz? İşte gördünüz ya Allah sizin gerçek Rabbinizdir. Bu gerçeğin dışında sapıklıktan başka ne vardır?! Artık bu gerçekten nasıl döndürülüyorsunuz?!' Böylece yoldan çıkanların inanmayacaklarına dair Rabbinin hükmü gerçekleşmiş oldu. De ki: 'Ortak koştuklarınızdan, ilk defa yaratıp, sonra bunu tekrara gücü yeten var mıdır?' De ki: 'Allah ilk defa yaratır, sonra bunu tekrar eder. İmandan nasıl yüz çeviriyorsunuz!' De ki: 'Ortak koştuklarınızdan gerçeğe eriştirebilecek olan var mıdır?!' De ki: 'Gerçeğe eriştiren yalnız Allah'tır. Gerçeğe eriştiren mi uyulmağa daha layıktır, yoksa gerçeğe götürülmedikçe gidemeyen mi? Neyiniz var, nasıl böyle hüküm veriyorsunuz?!'"⁴⁹³ ayetinde sema ve arzdan rızıklandırılma, duyu organları, hayat ve ölüm ve son olarak da kâinatın nizamı hakkında müşriklere sual edilmek suretiyle onlardan cevap istenmiş ve bu yolla Allah'ın varlığı ispat edilmeye çalışılmıştır.

⁴⁹¹ Nisa 4/140; "Allah'ın ayetlerinin inkar edilip, onlarla alay edildiğini duyduğunuzda, bunu yapanlar başka bir konuya geçinceye kadar onlarla birlikte oturmamanızı Allah Kitapta size indirmiştir. Aksi takdirde siz de onlar gibi olursunuz. . . / وَفَدَّرَلَّ عَلَیْكُمْ فِی الْکِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ / اَیَاتِ اللّٰهِ یُكْفَرُ بِهَا وَیُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى یُخَوِّضُوا فِی حَدِیْثٍ غَیْرِہُ اِنَّكُمْ اِذَا مَثَلْتُمْ اِنَّ اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِیْنَ وَالْكَافِرِیْنَ فِی جَهَنَّمَ جَمِیْعًا ⁴⁹¹ ."

492 Elmâi, 12.

[illegible]

Diğer yandan kitap ehli ile yapılan tartışmalar, onları ilzam etmek ve hatalarını ortaya çıkarmak için yapılmışlardır. Zira onlar bilgi sahibi kişilerdir.⁴⁹⁴ Örneğin; *“Ey kitap sahipleri, İbrahim hakkında birbirinizle niçin tartışıyorsunuz? Hâlbuki Tevrat da İncil de ondan sonra indirilmiştir. Hiç düşünmüyor musunuz? Haydi diyelim ki siz, bildiğiniz konuda tartıştınız, peki bilmediğiniz konuda ne diye tartışıyorsunuz. Oysa Allah bilir, siz bilemezsiniz. İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyan'dı. Fakat o, Allah'ın birliğine inanan dosdoğru bir müslümandı. Asla ortak koşanlardan olmadı.”*⁴⁹⁵

Münafıklarla yapılan tartışmalarda ise, tehditlerle birlikte sertlik ve şiddet damgası görülür.⁴⁹⁶ Örneğin; *“İnsanlardan, inanmadıkları halde; ‘Allah'a, ahiret gününe inandık’ diyenler de vardır. Onlar, Allah'ı ve inananları aldattıklarını sanırlar. Hâlbuki, onlar farkında olmadan sadece kendilerini aldatırlar. Onların kalplerinde inanç problemi vardır. Bu yüzden Allah da onların bu hastalıklarını arttırmıştır. Yalan söylemeleri sebebiyle onlar için acı bir azap vardır. Onlara ‘yeryüzünde bozgunculuk yapmayın’ dendiğinde: ‘Biz sadece düzelticileriz’ derler. Dikkat edin, asıl bozguncular onların ta kendileridir, fakat farkında değildirler. Onlara: ‘bu insanların inandıkları gibi inanın’ dendiğinde, ‘O beyinsizlerin (!) inandığı gibi mi inanalım!’ derler. Dikkat edin! Asıl beyinsizler, kesinlikle onlardır. Fakat bunu bilmezler. Onlar, inananlarla karşılaştıklarında: ‘Biz de inandık’ derler. Şeytanlarla baş başa kalınca da: ‘Biz sizinle birlikteyiz, onlarla sadece alay ediyoruz’ derler. Allah da onlarla alay eder ve onları azgınlıklarıyla baş başa bırakır, bocalayıp dururlar. Onlar, doğru yolu bırakıp yanlış yolu seçmişlerdir. Dolayısıyla bu seçimlerinde hiç de karlı çıkmamışlardır. Onlar, bu gidişle doğruyu da bulamayacaklardır.”*⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Elmâî, 12.

⁴⁹⁵ Al-i imran 3/65-67, " يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا " تَعْقِلُونَ هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ مَا (كَانَ) إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

⁴⁹⁶ Elmâî, 12.

"وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنْتُمُ الْمُؤْمِنُونَ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا

Peygamberlerin kendi kavimleri ile yaptıkları mücadelede de tartışma örnekleri mevcuttur. Örneğin; “Musa şöyle dedi: ‘Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir elçiyim. Bana Allah hakkında gerçeği söylemekten başkası yaraşmaz. Size Rabbinizden apaçık bir mucize getirdim. İsrailoğullarını benimle birlikte salver!’ Firavun dedi ki: ‘Eğer bir mucize getirdiysen, doğru söyleyenlerdensen haydi onu göster.’ Bunun üzerine Musa asasını hemen yere attı. Bir de ne görsünler, o basbayağı bir yılan. Elini cebinden çıkardı, birden bire (eli) olayı izleyenlere bembeyaz göründü.”⁴⁹⁸ Kur'an'da bu ve bunun gibi daha birçok peygamberin, kavimlerini ilahi hakikate çağırmada mücadele yöntemini kullandıklarını görmekteyiz. Bu yöntemde, ilahlık iddiasında bulunacak kadar⁴⁹⁹ ileri giden Firavun'a karşı bile; “Firavun'a gidin, kuşkusuz o azdı. Öğüt alması veya korkması ümidiyle tatlı dille tebliğ edin.”⁵⁰⁰ şeklinde güzel hitapta bulunulması gerektiğinin emredilmesi, “en güzel şekilde mücadele”nin en azılı düşman karşısında dahi korunması gerektiğini göstermektedir.⁵⁰¹

Görüldüğü gibi tebliğde Kur'an ve peygamberlerin kullanmış oldukları bir metot olarak mücadele metodunun “en güzel” vasfı ile vasıflandırılabilmesi için tartışmanın gelişigüzel değil, Kur'an'ın tartışma ile ilgili belirlediği kriterler olan; delile dayalı, önyargısız, ifrat ve tefrite kaçmama, gerektiğinde mücadeleyi bırakmak gibi şartlar çerçevesinde yapılması gereklilik arz eder. Mübelliğin de gerektiğinde tebliğ metotlarından mücadele metodunu kullanması durumunda bu genel

وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شُيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَوْنَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ أُولَئِكَ الَّذِينَ اسْتَرَوْا الصَّالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبَحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ.

⁴⁹⁸ A'raf 7/104-108, " لَا أَقُولُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا " ,
الْحَقُّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَءِيلَ قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ
"فَأَلْفَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْتُاءٌ لِلنَّاطِرِينَ
" فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْإِلَهِ " .

⁴⁹⁹ Naziat 79/24, " إِيَّاكَ أَتَى الْكُفْرُ " .
⁵⁰⁰ Taha 20/43-44, " إِيَّاكَ أَتَى الْكُفْرُ " .

⁵⁰¹ Şanver, Eğitim Psikolojisi, 190.

prensiplerden yola çıkarak hareket etmesi mücadelede “en güzel” kaydını gerçekleştirmesi noktasında mübelliğe yol gösterici olacaktır.

2. Karşılaştırma Metodu

Kur'an'da “en güzel mücadele” kapsamında değerlendirilebilecek aynı zamanda bilgi edinme ve ispat yöntemlerinden biri de karşılaştırma (mukayese) metodudur.⁵⁰² Bu metotla muhatabın iki şey arasında mukayese yapması sonucunda kendi çıkarımlarıyla doğruya ulaşması amaçlanır.⁵⁰³ Ayrıca tahayyül gücü ve idrak kabiliyeti zayıf insanların olayları idrak etmeleri ve ikna edilmelerinde etkili bir yöntem olması yönüyle de mücadele metodu içerisinde değerlendirilebilir.

Sözlükte; “bir şeyi kendi benzeri olan şeyle ölçmek, takdir etmek, karşılaştırmak, eşitlemek, bir şeyin başka şeyle ölçülmesi ve ona eşitlenmesi” gibi anlamalara gelen kıyasla aynı kökten türeyen mukayese kelimesi sözlükte; “iki şeyin miktarının birbirine göre değerlendirilmesi”⁵⁰⁴ anlamında kullanılmaktadır. Bu da “birbirine zıt olan iki görüşün mukayesesi sonucu aynı hükmü alamayacaklarının belirtilmesi” ile olur. Kıyasla mukayese arasındaki fark ise; kıyasta benzer iki şeyin aynı sonuca ulaşması zorunluluk iken, mukayesede ise karşıt iki şeyin özelliklerinin karşılaştırılması sonucu aynı hükmü almalarının imkânsızlığı ortaya koyulur.⁵⁰⁵ Kur'an'ın karşılaştırma metodunda “Bilgi, işlem ve sonuç”⁵⁰⁶ olmak üzere üç öge mevcuttur. Muhatabın mukayese yapabilmesi iki şey hakkında bilgi sahibi olmasına bağlıdır, dolayısıyla Kur'an karşılaştırma yapılabilmesi için karşılaştırma yapılacak şeylerle ilgili önce bilgi verir.⁵⁰⁷ Genellikle Allah ile müşriklerin ilah olarak nitelendirdikleri putları

⁵⁰² Fersahoğlu, 480.

⁵⁰³ Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1983 (Tartışma Metodu), 156.

⁵⁰⁴ İbn Manzur, VI, 187; Zekiyyüddin Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulu'l Fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18. Baskı, Ankara, Eylül 2013, 126.

⁵⁰⁵ Yavuz, *Tartışma Metodu*, 156.

⁵⁰⁶ Ayrıntı için bkz. Fersahoğlu, 480,481.

⁵⁰⁷ Fersahoğlu, 480.

hakkında bilgi verildikten sonra, muhatap bunlar arasında bir mukayese yapmaya yönlendirilir. Allah ile ilgili bilgi verilen ayetlerde Allah'ın vasıfları şöyle anlatılır; "Allah diriltir ve öldürür"⁵⁰⁸, "Geceyi ve gündüzü yaratan"⁵⁰⁹ ve "bunları birbirine katandır"⁵¹⁰, "şimşeği gösteren ve yağmur dolu bulutları yaratan ve yıldırımlar gönderip dilediği kimseleri çarpan ve azabı çok şiddetli olandır"⁵¹¹, "gökleri ve yeri yaratan ve dilerse insanların yerine başka bir yaratık getirecek olandır."⁵¹² "Güneşi, ayı, geceyi ve gündüzü yaratıp insanın hizmetine verendir."⁵¹³ Müşriklerin "ilah" olarak nitelendirdikleri şeylerle ilgili ise ayetlerde şöyle bilgi verilir; "onların ne kendilerine, ne de kendilerine tapanlara yardım edecek güçleri yoktur."⁵¹⁴ "Hiçbir şey yaratamazlar"⁵¹⁵, "hatta sinek bile yaratamazlar"⁵¹⁶, "öldüremez ve diriltemezler"⁵¹⁷

⁵⁰⁸ A'raf 7/158, ". . . Dirilten ve öldüren Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. . . / . . . قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ"

⁵⁰⁹ Yunus 10/67, "Sizin için, dinlenesiniz diye geceyi e aydınlık olarak gündüzü yaratan O'dur. . . هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا / ."

⁵¹⁰ Hadid 57/6, "Geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar. . . / . . . يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ فِي اللَّيْلِ"

⁵¹¹ Ra'd 13/12,13, "Size şimşeği korku ve ümit olarak gösteren ve yağmur yüklü bulutları meydana getiren O'dur. . . . Yıldırımları gönderir onlarla dilediğini çarpar. Onlar pek kuvvetli olan Allah hakkında tartışıyorlar. Oysa Allah'ın cezası şiddetlidir. / هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ".

⁵¹² İbrahim 14/19, "Allah'ın gökleri ve yeri gerçek olarak yarattığını görmedin mi? O dilerse sizi yok edip yerine yeni bir yaratık getirir. / أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ / وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ"

⁵¹³ İbrahim 14/33, "Güneşi ve ayı daimi bir seyir halinde sizin hizmetinize veren, geceyi ve gündüzü size tahsis edendir. / وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَلِيلَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ / Allahın filleriyle tanıtılması ile ilgili diğer ayetler için bkz. ; İbrahim 14/32; Nahl 16/4,5; Taha 20/50,52,53,54; Nur 24/45; Furkan25/1,2; Şuara26/218,219,220; Sebe;34/1; Mümin 40/64,65.

⁵¹⁴ Enbiya 21/43 "Yoksa onların bize karşı kendilerini koruyacak tanrıları mı var? tanrıları kendilerine bile yardım edemezler. . . / أَمْ لَهُمُ إِلَهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنَّْا يُصْحَبُونَ"

⁵¹⁵ A'raf 7/191, "Hiçbir şey yaratmayan ve yaratılmış olanları Allah'a ortak mı koşuyorlar?! / أَتَشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ"

Karşılaştırma zihinlerin kolaylıkla idrak edebilecekleri bir fonksiyona sahip olması yönüyle Kur'an-ı Kerim'de de sıklıkla başvurulmuş bir yöntem olmuştur.⁵¹⁸

Örneğin Allah ile putların mukayesesinin yapıldığı bir ayet şöyledir: *"Allah, geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katar. Güneşi ve ayı insanların menfaatine vermiştir. Her birisi belirlenmiş bir süreye kadar yörüngesinde akar gider. İşte Rabbiniz olan Allah budur. Mülk O'nundur. O'ndan başka taptıklarınız, bir çekirdek zarına bile sahip değillerdir. Onlara dua etseniz duanızı duymazlar. Duysalar dahi cevap veremezler. Kıyamet günü de sizin kendilerini ortak koşmanızı inkâr edeceklerdir. Sana her şeyden haberdar olan Allah'ın haber verdiği gibi hiçbir kimse haber veremez.*⁵¹⁹ Ayette Allah'ın kudreti ile ilgili örneklendirmelerden sonra putların yetersizliğinden bahsedilmek suretiyle muhatap bir mukayeseye sevk edilmektedir.

Cennet ve cehennem mukayese edildiği bir diğer ayet; *"Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınanlara vaat edilen cennetin niteliği şöyledir: Orada bozulmamış tatlı su ırmakları, tadı değişmemiş süt ırmakları, içenlere zeok veren şarap ırmakları, süzme bal ırmakları vardır. Onlara orada her türlü meyvelerden de vardır. Rableri tarafından başıslanacaklardır. Bu durumda olanlar, ateşte sonsuza dek kalıp bağışsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilenlerle bir midirler?*⁵²⁰ Cennetin nimetlerinin sayıldığı ve buna karşılık cehennemdeki azabın

⁵¹⁶ Hac 22/73 " . . . Allah'tan başka taptıklarınız kesinlikle bir sinek bile yaratamayacaklardır. . . / يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِّثْلَ فَاغْتَمَعُوا لَهُ إِنَّ الدِّينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْنَهُمْ "الدُّنْيَا شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ".

⁵¹⁷ Furkan 25/3 " . . . Yaşatmaya ve diriltmeye gücü yetmeyen putları tanrılar edindiler. / وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا "نشورا"; İlah olarak nitelendirilen putların vasıfları ile ilgili diğer ayetler için bkz. ; Sebe 34/22; Rum 30/40; A'raf 7/193,194,195; İsra 17/67; Yasin 36/23.

⁵¹⁸ Yavuz, *Tartışma Metodu*, 156.

⁵¹⁹ Fatır 35/13,14, " بُولِجِ اللَّيْلِ فِي النَّهَارِ وَيُؤَلِّجِ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى " دَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ "سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بَشْرِكَكُمْ وَلَا يَنْتَفِكُمْ مِثْلُ حَبِيرٍ

⁵²⁰ Muhammed 47/15, " مِثْلُ الْحَنَةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ " طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءُهُمْ

anlatıldığı ayette son olarak sorulan soru ile muhatap bir anlamda bunlar arasında karşılaştırma yaparak bir tercih yapmaya yönlendirilmektedir.

İnananlarla inanmayanların mukayese edildiği başka bir ayet: “Gerçeği görmeyenle gören bir değildir. İnanıp yararlı iş yapanla kötülük yapan da bir değildir. Ne az öğüt alıyorsunuz?”⁵²¹ Yani ayette hakkı tanımayan kalbi körelmiş biri ile basireti açık Hakka yönelmiş feraset sahibi bir kişi denk olmayacaktır. İlmi ile amel etmeyen ya da bilip de bilmezden gelen kişiler de bu anlamda kör hükmündedirler.⁵²²

Kur'an'da teşbih yoluyla yapılan mukayeseler de yer alır; “Yüz üstü kapanarak sürünen mi daha doğru gidebilir, yoksa dosdoğru yolda düzgün bir şekilde yürüyen mi?!”⁵²³ Müşrik ve muvahhidin misallerinin verildiği ayette muhatabın kıyas yapmaya sevk edilerek bilincinin harekete geçirilmesinin hedeflendiği görülmektedir.

Gündelik hayatta karşılığı olan fıkhi meselelerde de mukayese yapıldığı görülmektedir. “De ki: Kötünün çokluğu hoşuna gitse bile, iyi ile kötü bir değildir. Ey akıl sahipleri kurtuluşa ermeniz için Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının.”⁵²⁴ Burada kötü olan şeyden kastedilenin müşrikler, iyi olan şeyden kastedilenin ise müminler olduğu şeklinde rivayetler olduğu gibi, bunlardan kastedilen şeylerin haram ve helal olan şeyler, salih amel ile işe yaramaz amel, doğru gidişat ile yanlış gidişat olduğu şeklinde rivayetler de vardır.⁵²⁵ Bu şekilde bir mukayese ise muhatabın zihnini daha kapsamlı bir perspektiften bakmaya sevk etmesi ve zihni işlevselliği aktif hale getirmesi açısından önemlidir.

⁵²¹ Mümin 40/58, " وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءَ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ "

⁵²² Elmalılı, VI, 534.

⁵²³ Mülk 67/22, " أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ . "

⁵²⁴ Maide 5/100, " قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ "

⁵²⁵ Taberi, XI, 97.

Ayetlerde karşıt iki düşünce veya iddianın özelliklerinin sayıldıktan sonra muhataba hangisinin daha mantıklı olduğunun sorulmasıyla bir mukayese yapması ve sonucu kendisinin bulması ve ikrar etmesi istenir. Şayet muarız samimiyetle hakikati arayış içinde ise doğruyu söyleyecektir. Bu niyet içerisinde değılse zaten hangi delil sunulsa da inanmamaya ve yanlış tercihte ısrara devam edecektir.⁵²⁶

3. Soru-Cevap Metodu

İnsanın fıtrî olarak mütecessis bir yapıya sahip olması onu soru sormaya yöneltmiş, dolayısıyla soru cevap metodu insanlık tarihinin başından beri kullanılan bir metot olmuştur.⁵²⁷ Kur'an'da sual kökünden birçok fiilin geçmesi soru sormanın insanı eğitmede bir öğrenme ve öğretme metodu olarak kullanıldığını gösterir. Felsefede Sokrat'a dayatılan soru sorma yolu ile öğrenme ve öğretme metodu günümüzde üzerinde çalışılarak daha da geliştirilmiş bir metot olarak görölmektedir.⁵²⁸

Sözlükte, “Bütün öğeleri tam olarak verilmeyen bir fikri tamamlatmaya ve eksiksiz bir ifade halinde belirtmeye yardım eden söz; bir arada verilen bir kaç fikirden en doğru olanını seçmek için insanı zihin faaliyetine yönelten araç”⁵²⁹ anlamlarına gelen soru, insan zihnini anlatılmak istenen konuya dâhil ettiğı ve muhatabın konu üzerinde düşünmesi ve yoğunlaşmasını sağladığından dolayı sürekli kullanılmıştır.⁵³⁰

Eğitim tarihinde en çok kullanılan⁵³¹ ve de tebliğde kullanılan ilk metot olarak nitelendirebileceğimiz⁵³² soru-cevap (isticvap) metodunda,

⁵²⁶ Yavuz, *Tartışma Metodu*, 157.

⁵²⁷ Fersahoğlu, 501.

⁵²⁸ Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiğı Değeler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim İle İlgili Ayetlerinin Tahlili*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, 58.

⁵²⁹ Ruşen Alaylıoğlu, Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, Arif Bolat Yayınları, İstanbul 1968, 286; Ayrıntı için bkz. Paul Foulque, *Pedagoji Sözlüğü*, çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, 1. Baskı, Haziran 1994, 454-456.

⁵³⁰ Fersahoğlu, 501.

⁵³¹ Özbek, 147.

⁵³² Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim*, Anda Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 1983, 218; A'raf 7/172; "Hani Rabbin, Adem oğullarının bellerinden soylarını almış ve onları kendilerine karşı şahit

uygun şekilde sorulan sorulardan amaç, fikirleri ve bilgileri meydana çıkarmak, muhatabın dikkatini verilmek istenen mesaja çekerek düşünmeye sevk etmek suretiyle gerçekleri muhatabın kendisine buldurmak ya da hatırlatmak, düşünmeye özel yön verme, muhatabı güdüleme ve kendisini değerlendirmesini sağlamaktır.⁵³³ Böylelikle soru cevap yöntemi zihni canlandıran bir işlevsellikle muhatabın hakikati bulmasını kolaylaştırmaktadır.

Kur'an'ın "eğer bilmiyorsanız, ilim ehline sorunuz"⁵³⁴ hitabında da soru sormaya teşvik vardır⁵³⁵ ve Kur'an-ı Kerim'de soru cevap metodunun değişik formlarda sıklıkla kullandığı görülmektedir. Bir tartışma metodu olarak sorunun⁵³⁶ geçtiği ayetlerde soru soran ve cevaplayanların değişkenlik gösterdiğini görmekteyiz.

Bazen birinin sorduğu soruya direk Kur'an cevap verir: "...Sana Allah için neyi harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyacınızdan fazlasını'..."⁵³⁷ Bezzar İbn-u Abbas'tan rivayetle "Hz. Peygamber'in ashabından daha hayırlı bir ümmet görmediğini" belirterek, sahabenin bu formda sorduğu on iki meselenin Kur'an'da⁵³⁸ yer aldığını ifade etmiştir. Fahreddin Razi bu sayıyı on dörde çıkarmış fakat bunlara ilaveten ruh ve Zülkarneyn'in sorulduğu diğer iki ayetin⁵³⁹ sebebi nüzulüne bakıldığında bu soruların sahabe

tutarak:'Sizin rabbiniz değil miyim?!' demişti. Onlar da:'Evet, Rabbimizsin,biz şahidiz. 'demişlerdi. Bunu kıyamet günü: 'Biz bundan habersizdik(!)'dememeniz için yapmıştır. / وَأَذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

⁵³³ Leyla Küçükahmet, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Nobel Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2001, 74-75.

⁵³⁴ Nahl 16/43, "وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِيَ إِلَيْهِمُ فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ"

⁵³⁵ Özbek,s. 148.

⁵³⁶ Yavuz, 176.

⁵³⁷ Bakara 2/219, "يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَاعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا" "وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ"

⁵³⁸ Bakara 2/186, "وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي" "لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ" 189,215,217, 219,220,219,222; Maide 5/4; Enfal8/1; Naziat 79/42; Taha 20/105.

⁵³⁹ İsra 17/85, "وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا", Kehf 83.

tarafından değil, Yahudiler ya da Mekkeli Müşrikler tarafından sorulduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴⁰

Bazı ayetlerdeki soru formlarında ise Kur'an'ın, muhataplarına soru yöneltip cevabını yine muhatabının vermesini istediği de olur. Örneğin; “Yoksa yaratıkları ilk defa yaratan, sonra da tekrar yeniden yaratacak olan ve size gökten rızık veren mi daha iyidir? Allah'la beraber başka tanrı mı var!? De ki: ‘Eğer doğru söylüyorsanız delilinizi getirin’”⁵⁴¹ ayetinde ilkin kulluk edilmeye layık olma yönüyle Yaratıcının özellikleri, yaptıkları ve yapacakları hatırlatılırken, muhataba Yaratıcı karşısında takınacağı tutum telkin edilir.⁵⁴² Kur'an'da, peygamberlerin dilinden de bu yöntemin kullanıldığını görmekteyiz. “Ey hapishane arkadaşlarım, ayrı ayrı bir takım rabler edinmek mi daha iyidir, yoksa tek ve her şeye gücü yeten Allah'a inanmak mı?!”⁵⁴³ Yöneltilen bu sorularla zihin dünyası harekete geçirilen muhatap, bir daha düşünmeye, mukayese yapmaya, zihnindeki bilgileri açığa çıkarmaya sevk edilmektedirler.

Bazen de Kur'an soruyu Hz. Peygamber'e sordurur ve cevabını da Hz. Peygamber'in vermesini ister. “De ki:Göklerden ve yerden size rızınızı veren kimdir? De ki: Allah, öyle ise ya biz ya siz bir doğruluk veya apaçık bir yanlışlık üzerindeyiz.”⁵⁴⁴

Bazen ise Kur'an hem soruyu sorar hem de cevabını verir. “Ceza (dini) günü nedir bilir misin? Nedir acaba o ceza (din) günü? O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün Allah'ındır.”⁵⁴⁵ Kurtubi ayette “din günü”nün tekrarlanarak vurgulanmasının Allah'ın şanının büyüklüğünü gösterdiğini

⁵⁴⁰ Suyuti, el-İtkan, I, 549-550.

⁵⁴¹ Neml 27/64, " أَمْ يَبْدُوُا الْخَلْقُ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ءَالِهَةٌ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَٰؤُلَاءِ يَرَوْنَكَمْ إِنْ " كُنْتُمْ صَادِقِينَ .

⁵⁴² Şanver, Eğitim Psikolojisi, s,182.

⁵⁴³ Yusuf 12/39, " يَا صَاحِبِي السَّجْنِ ءَأَرْبَابٌ مُّتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ "

⁵⁴⁴ Sebe 34/24, " وَلَا تَنْتَفِعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ " وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ .

⁵⁴⁵ İnfitar 82/17-19, " وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ " لِلَّهِ يُرْمَذُ لِلَّهِ .

söylemektedir.⁵⁴⁶ “Ceza günü, Kadir gecesı, Hutame, Siccın, Haviye”⁵⁴⁷ gibi insanların bilmedikleri bazı kavramları Kur'an sorar ve sorulan bu sorularla muhatabın ilgisi bilgi verilecek şey üzerine yoğunlaştırılarak zihinsel yönden hazır hale gelmesi sağlanır.

Kur'an'da soru-cevabın başka bir formunda muhatabın sorduğu soruya cevap yine bir soru şeklinde gelebilmektedir. “Onlar şöyle demişlerdi: ‘Biz ölüp toprak ve kemik olunca mı tekrar yeniden diriltileceğiz?’ De ki:Eğer biliyorsanız söyleyin, yer ve onda bulunanlar kimindir? De ki:Yedi göğün ve yüce arşın sahibi kimdir?”⁵⁴⁸ İlk sorudan sonraki sorular muhatabı az düşünse cevabını bulabilecekleri ilk sorunun cevabına yöneltmektedir. Aslında ilk sorunun cevabı yöneltilen diğer sorularda gizlenmiştir. Nitekim bir sonraki ayette; “Allah'tır diyecekler...”⁵⁴⁹ şeklinde cevap verecekleri belirtilirken aslında mantıken yeniden diriltilmenin imkânı konusunda kendi sorularının cevabı açığa çıkarttırılmış oluyor denilebilir. Bunun yerine “evet, yeniden diriltileceksiniz” şeklinde bir cevap verilseydi, cevap idraklere tam olarak sunulamayacak, zihinsel aktiviteden yoksun bir cevap ve sonuç olarak vahyin sıklıkla vurguladığı “düşünme” etkinliğini gerçekleştirmeyecekti.⁵⁵⁰ Günümüzde de bu yöntem, muhatabın zihninde cevaba giden yolları uyandıracak başka bir soru sorulması suretiyle, mübelliğin tebliğ vazifesinde aktif olarak kullanılabileceği bir yöntem olarak görülebilir.

⁵⁴⁶ Kurtubi, XIX, 249.

⁵⁴⁷ Kadir 97/1-5, “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ تَنْزِيلُ الْمَلَكَةِ ”; Hümeze 104/1-9; Beled 90/11-18; Karia 101/1-5; Muttaffin 83/ 7-10.

⁵⁴⁸ Müminun 23/82,84,86, “ قَالُوا إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنْآ لَمَبْعُوثُونَ لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا مِنْ قَبْلُ إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ قُلْ مَنْ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ”; Benzer bir örnek için bkz. Secde 32/28,29.

⁵⁴⁹ Müminun 23/82-87, “ قَالُوا إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنْآ لَمَبْعُوثُونَ لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا مِنْ قَبْلُ إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ”.

⁵⁵⁰ Şanver, Eğitim Psikolojisi, 183.

Soru soran kişi bazen de cevabını bildiği soruları muhatabına yöneltebilir. Örneğin Hz. İbrahim'in, kavminin ve babasının putlara taptıklarını bildiği halde onlara yönelttiği sorular karşısında aldığı cevapları mesajını iletmede bir basamak olarak kullandığı görülmektedir. “*Hani İbrahim, bir vakitler babasına ve kavmine: ‘Neye tapıyorsunuz?’ demişti. Onlar: ‘Putlara tapıyoruz, onlara bağlılığımızı aralıksız sürdüreceğiz’ demişlerdi.*”⁵⁵¹ Hz. İbrahim bu cevap akabinde, yanlış bir inanç girdabında olduklarını onlara fark ettirmek için bir takım yeni sorular yönletmeye devam ederek taptıkları putların aciziyetini onlara söyletmek istemiştir. “*İbrahim: ‘Yalvardığınızda sizi duyuyorlar mı? Ya da size bir fayda sağlayıp veya zarar veriyorlar mı?’ demişti. Onlar: ‘Hayır, babalarımızın böyle yaptıklarını gördük’ dediler.*”⁵⁵² bu cevap onların atalarının inanışına sorgulamadan körü körüne sıkıca bağlı olduklarını, dolayısıyla işe atalarının inanışının sorgulanmasından başlanması gerekliliğini ifade amacıyla; İbrahim: ‘Neye taptığınızı hiç düşündünüz mü siz ve eski atalarınız?’”⁵⁵³ diyerek muhatabını davranışları üzerinde düşünmeye ve zihni işlevselliği sağlamaya yöneltmiştir.

Bazen Kur'an'da muhatabını psikolojik olarak olağandışı bir olaya hazırlamak gayesiyle de sorular yer aldığı görülür. Hz. Musa'ya elindeki asa sorularak, “*Musa, sağ elindeki nedir?*” Hz. Musa: ‘*Bu benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkerim, benim için onda birçok faydalar da vardır.*”⁵⁵⁴ cevabını vermiştir. Hz. Musa'nın cevabı uzatması Allah-u Teala'nın hitabından zevk almasındandır.⁵⁵⁵ Burada Allah'ın Hz. Musa'yı, esasını “hareket eden bir yılan”a dönüştürerek⁵⁵⁶ göstereceği bir mucizeye hazırlamak için dikkatini asaya yönelttiği söylenebilir.

⁵⁵¹ Şuara 26/70,71, " إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَّلُ لَهَا عَافِيَةً "

⁵⁵² Şuara 26/74, " قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ "

⁵⁵³ Şuara 26/75-76, " قَالَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ الْأَقْنَمُونَ "

⁵⁵⁴ Taha 20/17,18, " وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى "

⁵⁵⁵ Suyuti, el-İtkan, I, 547.

⁵⁵⁶ Taha 20/19,20: "Allah ey Musa onu at dedi, Musa onu atınca bir de ne görsün hareket eden bir yılan!./ قَالَ أَلْقَاهَا يَا مُوسَى فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى "

Kur'an'da soruyu soranların öğrenme istekleri ve ciddiyetlerine göre verilmiş cevaplar da mevcuttur. Müşriklerin Hz. Peygamber'e cevabını öğrenmekten ziyade alay etmek için yönelttikleri⁵⁵⁷ kıyametin zamanı ile ilgili sorulara verilen cevaplar da kısa net ve kıyametin zamanı ile ilgili değil de onların lakaytlıklarına karşılık olabilecek bir üslupla verilmiştir. Örneğin *"Yargı günü ne zaman diye sorarlar. O gün, kendilerinin ateşte yakıldıkları gündür. Onlara: 'Acele gelmesini istediğiniz bu azabınızı tadınız! denir."*⁵⁵⁸

Kur'an'da soru cevabın yer aldığı değişik formlarda muhataba sorulan sorular ya da muhatabın sorduğu sorulara verilen cevaplar dolayısıyla, Allah'ın muhatabıyla diyaloga girdiğini görmekteyiz. Sorularla kurulan bu diyalogla muhatabının kişiliğine saygı gösterdiğini ona hissettirerek muhatabın güvenini kazanmaya çalışmıştır. Böylelikle muhatabı zihni tefekküre yönelterek muhatabın kanaatini yine muhatabın itirafı ile ortaya koymayı hedeflemiştir.⁵⁵⁹ Dolayısıyla soru-cevap yöntemini, bir tür diyalog metodu olarak değerlendirmek de mümkündür.⁵⁶⁰

Mübelliğ de tebliğ sürecinde uygun zaman ve zeminde muhatabına çeşitli sualler yöneltebilir. Böylelikle dinleyicinin dikkati verilmek istenen mesaja çekilerek sunulan mesajın muhatap zihninde netleşmesi ve daha algılanabilir hale gelmesi sağlanmış olur ve bu sualler sonucunda muhatapların hemen hepsi aynı cevabı verir.⁵⁶¹ Ayrıca soru cevap metodu; zihin yeteneklerinin faaliyete geçirilmesiyle insanların bilgi edinmeleri, analiz-sentez kabiliyetlerinin gelişmesi, düşüncelerine yön verilmesi, sonuçların nedenlerini açıklama imkânı, dinleyiciyi canlı tutma, bilgilerin kontrol edilmesine yardımcı olması, tekrar ve pekiştirmeye imkân

⁵⁵⁷ Mevdudi, VII, 34,35.

⁵⁵⁸ Zariyat 51/12,13. 14, " *يَسْأَلُونَ آيَانَ الَّذِي يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ دُفُؤًا فَنُتَنَكَّمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ* " *تَسْتَعْجِلُونَ*.

⁵⁵⁹ Şevki Yavuz, 175 176.

⁵⁶⁰ Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 187.

⁵⁶¹ Nejat Muallimoğlu, *Bütün Yönleri ile Hitabet*, 4. Baskı, Avcıol Matbaası, İstanbul, Haziran 1994, 137,367,368.

sağlaması, seviyeye göre anlatmaya yardımcı olması, düşüncelerin rahatça açıklanmasına yardımcı olması⁵⁶² gibi açılardan geniş bir fonksiyonelliğe sahip olması yönüyle de mübelliğin bu tebliğ metodunu etkin bir şekilde kullanması yerinde olacaktır.

II. Tebliğci Muhatabları ve Tebliğ Ortamı

A. Tebliğ Görevini Yürüten Kişinin Özellikleri

Tebliğde başarıyı etkileyen etkenlerin başında mübelliğin özellikleri gelmektedir. Tebliğde başarılı olunabilmesi için mübelliğe birçok ahlaki vasfın bulunması gerekirken, asgari bulunması gereken vasıfları örnek olmak, sabırlı ve ümit var olmak, merhametli olmak ve fizyonomik yapı olarak sıralayabiliriz.

1. Örnek Olmak

Mübelliğin tebliğe esas olan konularda muhatap kitle üzerinde tesirli olabilmesi, sözleri ile davranışları arasındaki uyuma bağlıdır. Böylelikle tebliğde o, sözlerinden çok fiilleriyle insanlara örneklik oluşturacaktır. Yüce Allah da bu konunun önemine binaen *“Ey inanalar! Niçin yapmadığınız şeyi söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyi söylemeniz, Allah katında büyük günahtır.”*⁵⁶³ ayetiyle söylediklerini yapmayan, iyiliği emredip kötülüğü yasaklarken, bu emir ve yasakların gereğini yerine getirmeyen kimseleri kınamıştır. Hz. Peygamber ise sözü fiiline uygun olmayan kişinin ahiretteki durumunu şöyle tasvir etmiştir. *“Kıyamet gününde bir kişi getirilip cehenneme atılır da...cehennem halkı bu kimsenin etrafında toplanır ve: Ey filan, nedir bu halin? Sen bize iyiliği emreden ve kötülükten nehyeden bir öğütçü değil miydin? derler. O da:*

⁵⁶² Saadettin Özdemir, "Din Eğitiminde Soru-Cevap Metoduyla Öğretimde Hz. Peygamber Örneği", IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler), Isparta 2002, 399-412.

⁵⁶³ Saff 61/2-3, "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ".

Evet öyle idim: Ben size iyiliği emrederdim fakat kendim iyilik yapmazdım. Sizleri kötülükten nehyederdim ama kendim kötülük ederdim"⁵⁶⁴ diye cevap verir.

*"Kuşkusuz sizden Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman ve Allah'ı çok ananlar için Allah'ın Elçisi'nde güzel bir örnek vardır."*⁵⁶⁵ ayeti, Allah'ın mesajını insanlara aktarırken, vahyin hayata geçirilmesi noktasında Hz. Peygamber'i insanlara rol model olarak göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in siretinde de peygamberlikten önceki ve sonraki eylemlerinin söylemleri ile örtüştüğünü görmekteyiz.

Hz. Peygamber'in nübüvvetten önceki hayatında söylemleri ile eylemlerinin birbiriyle örtüşmesi, o dönem insanları tarafından "el-emin" olarak nitelendirilmesine vesile olmuş, şahsiyyetine karşı en ufak bir itirazları olmamıştır. Nübüvvetten sonra ise O'nun şahsiyeti, Kur'an'da "*Sen kesinlikle çok yüce bir ahlak üzeresin.*"⁵⁶⁶ ayetiyle "yüce bir ahlak" olarak nitelendirilmiş ve bu vasfı Hz. Peygamber'in tebliğinde muhataplar üzerinde tesirli olmasını sağlamıştır. Nitekim İslama davet için kendisine mektup yazdığı Umman Meliki el-Cülendi Hz. Peygamber'in hayatı hakkında bilgi edindikten sonra: "*Allah beni bu ümmi peygambere delalet etmiştir. O Peygamber, hiçbir iyiliği kendisi ilk tatbik eden olmaksızın emretmiyor, hiçbir kötülüğü de kendisi ilk terk eden olmaksızın nehyetmiyor. O, mutlaka galip gelecektir, engellenmeyecektir; mutlaka üstün çıkacak, darda bırakılmayacaktır. O, ahde vefa gösterir, vaadi yerine getirir. Ben kesinlikle kabul ediyorum ki O, bir peygamberdir.*"⁵⁶⁷ demesi, bu vasfın amaca ulaşma bakımından muhataba tesirinin açık bir göstergesidir.

⁵⁶⁴ Müslim, "Zühd ve'r-Rekaik", 51, (hadis no:2989), " . . . يُوتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. فَيُلَقَّ فِي النَّارِ. . . . فَيَجْتَمِعُ إِلَيْهِ أَهْلُ النَّارِ. فَيَقُولُونَ: يَا فُلَانُ! مَا لَكَ؟ أَلَمْ تَكُنْ فَتَنْذِلُنَا أَقْتَابَ بَطْنِهِ. فَيَدُورُ بِهَا كَمَا يَدُورُ الْجَمَارُ بِالرَّحَى. فَيَقُولُ: بَلَى. قَدْ كُنْتُ أَمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا آتِيهِ، وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَتِيهِ "

⁵⁶⁵ Ahzab 33/21, "لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا"

⁵⁶⁶ Kalem 68/4, "وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ"

⁵⁶⁷ Önköl, 178.

Bu yolun yolcusu olarak mübelliğin de “*Ey inananlar, niçin yapmadığınız şeyi söylüyorsunuz?*”⁵⁶⁸ ayeti ve Hz. Peygamber'in söz konusu yaşantısından hareketle tebliğde izlemesi gereken ilk yolun, kendisinin rol model olması gerekliliğini idrak etmesidir diyebiliriz. Ayet ve hadislerin birçok kişi tarafından bilinmesi, çokça anlatılması, fakat uygulama noktasında çok az insanın hayatına etki edebilmesinin belki de en büyük sebebi, mübelliğin eylem ve söyleminin örtüşmemesi, dolayısıyla muhatap kitlenin söyleyene karşı güveninin azalmasıdır denilebilir.

Hülasa tebliğde gayeye ulaşabilmek için mübelliğin Hz. Peygamber'in ahlakı ile boyanması, tebliğe esas emir ve yasakları bilmesi ve hayatına tatbik etmesi örneklik açısından zaruri bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca mübelliğ “hepsine ulaşamayan, tamamen de terk edilmez” kaidesinden yola çıkarak bu görevi yerine getirmek için örnek ahlakı tamamlamayı bekleyerek tebliğden uzak kalmamalıdır.⁵⁶⁹

2. Güvenilir Olmak

Tebliğe esas konunun muhatap üzerinde kabul görmesi, muhatabın mübelliğin güvenilirliği noktasındaki düşüncesine bağlıdır. Şayet muhatabın güvenilirlik noktasındaki görüşü menfi yönde ise, doğal olarak tereddütleri de olacaktır. Güvenilirlik noktasında müspet yönde bir etkinin oluşturulabilmesinin ve dinleyende beklenen tutum değişikliğinin oluşabilmesinin ise, mübelliğin menfaat beklememesi ve samimiyeti, tebliğe esas konuya hâkim olması, hitap yeteneği gibi faktörlere bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

Yüce Allah'ın üzerinde titizlikle durduğu temel prensiplerden olan mübelliğin herhangi bir menfaat gözetmemesi ve samimi olması konusunda “*Ey kavmim, ben tebliğime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım yalnız beni yoktan yaratana aittir. Düşünüp anlamıyor musunuz?*”⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ Saff 61/2, "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ".

⁵⁶⁹ Önköl, 180.

⁵⁷⁰ Hud, 11/51, "يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ".

ve "Onlar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: 'Ben tebliğime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Bu, âlemlere yalnız bir hatırlatmadır.'"⁵⁷¹ ayetleri bu konudaki ilahi emri açıkça ifade etmektedir. Ayetlerden anlaşılacağı üzere tebliğde esas olan Allah'ın rızasını kazanmak olmalıdır. Mübelliğ ancak tebliğini herhangi bir çıkarının olmadığı izlenimini verecek samimiyetle yaptığında muhataba etki edecektir. Bir araştırmada, "mahkemelerde suçlulara karşı daha sert karar alınmasının gerektiğini savunan bir görüş, iki ayrı kaynağa atfedilmiştir. Bu kaynaklardan biri devamlı hapse girip çıkan bir sabıkalı, diğeri ise bir savcıdır. Savcı sabıkalıya göre daha güvenilir görünmektedir. Dolayısıyla, ona atfedildiği zaman iletişimin dinleyicilerde daha fazla tutum değişimi oluşturması beklenebilir. Fakat sabıkalıya atfedildiğinde iletişim daha etkili olmuştur, çünkü sert kanunlar sabıkalının çıkarına ters düşer. Demek ki, bu konuşmadan bir çıkarı yoktur. Böylece sabıkalı, bir art niyetle konuşmadığı için saygıdeğer savcıdan daha etkili olabilmektedir."⁵⁷² Örnekte de görüldüğü üzere kaynağının menfaat beklentisi oluşturmaması, dinleyicide iletişimin etkisini pozitif yönde etkilemiştir.

Modern iletişim biliminde de güvenilirliğin şartı, "kaynağın propaganda aracılığı ile çıkar peşinde olmamasıdır."⁵⁷³ Mübelliğ de çıkarları doğrultusunda hareket etmez hatta belki çıkarlarına biraz da ters düşecek olursa çok daha güvenilir ve etkili olabilir. Aksine herhangi bir menfaat güdülür ve muhatap da bunu sezerse güven duygusu zedelenecek ve böyle bir durumda tebliğden beklenen etki meydana gelmeyecektir. Bu durumda gözetilen menfaat ne ile ilgili ise, hitaba esas konu o menfaat doğrultusunda asıl amacından saptırılarak muhatap kitleye aktarılabilir. Bu da mübelliği

⁵⁷¹ En'am 6/90, "أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَىٰ اللَّهُ فَبِهِدْيِهِمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ"; ilgili diğer ayetler için bkz; Şuara 26/109,127,145,164,180; Furkan25/57; Yunus 10/72; Hud11/29,51; Sebe 34/47; Yusuf 12/104.

⁵⁷² Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 1999, 186-187.

⁵⁷³ Abdurrahman Kasapoğlu, "Hz. Peygamber'in Karakteri: Güvenilirlik" *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı:316, Nisan 2017, 20.

Allah'ın: "...Ayetlerimi az bir pahaya satmayın. Kimler Allah'ın indirdiği ile hüküm vermezse, işte onlar, inkâr edenlerdir."⁵⁷⁴ ikazına muhatap kılabilir.

Güven ve güvenilirlik kapsamında Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde muhatap olduğu insanların kendisine son derce itimat ettiklerini görmekteyiz. Zaten güvenilir olmak bütün peygamberlerin değişmez vasıflarındandır. Hz. Peygamber'in Safa Tepesi'nde aralarında müşriklerin ileri gelenlerinin de olduğu bir topluluğa hitaben; "...Ben size şu vadide düşman süvarileri vardır desem bana inanır mısınız demesi üzerine oradakilerin, evet inanırız, sen asla yalan söylemedin⁵⁷⁵ demeleri ve peygamberliğinden önce dahi onu "el emin" olarak nitelendirmeleri O'nun güvenilirliğini açıkça ortaya koyan bir örnektir.

Müşrikler Hz. Peygamber'e bu davadan vazgeçmesi koşuluyla çok defa çeşitli tekliflerde de bulunmuşlardır. Bir defasında Utbe b. Rebia Hz. Peygamber'e gelerek "mal istiyorsa mal, saltanat istiyorsa kendisini başkan yapmayı, hasta ise tedavi ettirmeyi önerdiler. Fakat Hz. Muhammed'in gayesinin bunlar olmadığını Allah tarafından kendisine verilen peygamberlik görevini yerine getirdiğini ve bu uğurda her şeye katlanacağını"⁵⁷⁶ söylemesi tebliğ vazifesinde dünyevi menfaatlara itibar etmediğinin, davası konusundaki samimiyetinin ve bütün gayretinin ilahi rızayı elde etmek olduğunun göstergesidir.

Güvenilirliğin mübelliğin ikna etkisini arttırdığı bir hakikattir. Fakat her zaman yüksek güvenilirliğin muhataba gereken etkiyi oluşturmadığı da bir gerçektir. Tebliğe esas konu hakkındaki bilgi yetersizliği, yanlış hitap, tutarsız ifadeler, zihin dağınıklığı gibi sebeplerle kişi güvenilirliğini

⁵⁷⁴ Maide 5/44, " نَا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ آسَلُوا لِلَّذِينَ هَانُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَنْبِيَاءُ بِمَا اسْتَحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوْنَ النَّاسَ وَاحْشَوْا اللَّهَ وَلَا تَشْتَرُوا بِإِيَاتِي ثَمَنًا وَقَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ"; Bakara 2/174.

⁵⁷⁵ Buhârî, "Kitabü't-Tefsir", (Şuretü's-Suara), 42, " قَلَّ أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا بِالْوَادِي تُرِيدُ أَنْ تُغِيرَ " , " . عَلَيْنَكُمْ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِي قَالُوا نَعَمْ مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ إِلَّا صِدْقًا " ; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, Ankara 2003, I, 90-91.

⁵⁷⁶ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, 5. Baskı, 95.

kaybedebilir ya da güvenilirlik düzeyi düşük olan bir kişi hitaba esas konuya çok iyi hazırlanarak ve iletişimin tüm gereklerini yerine getirerek muhatabın güvenilirlik noktasında teveccühünü kazanabilir.⁵⁷⁷

Güvenilirlik sadece peygamberlere münhasır bir özellik de değildir. Bu yolun yolcusu olacak bütün müslümanların içselleştirmesi gereken bir özelliktir. Günümüz mübelliği de Allah'ın emir ve yasaklarını imkânı oranında insanlara tebliğ etmekten sorumludur. Burada modern iletişim biliminin de gelmiş olduğu noktanın Kur'an ile aynı çizgide olması güvenilirlik ilkesinin evrensel olduğu, dolayısıyla güvenilirliğin dikkat edilecek hususlar arasında başlarda yer aldığı sonucunu göstermektedir.

3. Sabırlı ve Ümitvar Olmak

Tebliğ, birçok menfi duruma karşı sabır ve tahammülü gerektiren meşakkatli bir vazifedir. Peygamberlerin hayatlarına baktığımızda bütün peygamberlerin, yalanlandıkları, işkenceye maruz kaldıkları ve bütün bunlara rağmen ümitlerini kaybetmeden tebliğ vazifelerini aktif bir şekilde yerine getirerek sabır ve tahammülde zirveye ulaştıkları aşikârdır. Bununla ilgili olarak Kur'an'da Hz. Peygamber'e "*Senden önce de nice peygamberler yalanlandı. Onlar yardımımız gelinceye kadar bu yalanlamalara ve yapılan eziyetlere karşı sabrettiler...*"⁵⁷⁸ buyurulması, tebliğin amacına ulaşmasında ümitle birlikte sabretmenin de önemli bir faktör olduğunun açık bir göstergesidir. Bu yolda peygamberlerin ve onlara inanan insanların da sabır ve ümitle dolu hayat örneklerini müşahade etmekteyiz.

Hz. Peygamber'in risaletini insanlara ilan ettikten sonra kabilesinin eziyetleri⁵⁷⁹, Kafirun Suresi'nin nüzul sebebi olan, kâfirlerin Hz. Peygamber'e

⁵⁷⁷ Suat Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, 163.

⁵⁷⁸ En'am 6/34, " وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأَوْتُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ ۚ " "اللَّهُ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْأُرْسَلِينَ".

⁵⁷⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Siret'ün-Nebeviyye* (Hz. Muhammedi'nin Hayatı), çev. İzzet Hasan, Neşet Çağatay Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, 169,180,183,231-239.

kendi ilahlarına tapmasını teklif etmeleri karşılığında bu tekliflerinin Hz. Peygamber tarafından kabul görmemesi neticesinde peygambere hakaretleri ve Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in dişini kırmalarına rağmen kavminin helakı için değil de hidayeti için dua etmesi⁵⁸⁰, Hz. Peygamber'e deli demeleri⁵⁸¹, büyücü demeleri⁵⁸², tarihte "ifk hadisesi"⁵⁸³ olarak bilinen Hz. Peygamber'in namusuna yönelik iftiralar⁵⁸⁴, Hz. Peygamber ve müslümanlara karşı uygulanan boykot ve Taif'te taşlanması⁵⁸⁵ gibi daha birçok olayda Hz. Peygamber ve müminlerin güzel sabrını görmekteyiz. Hz. Peygamber'in bütün bu tebliğ faaliyetleri sonucunda çoğunlukla aldığı cevap, "Bizden ümidini kesme vaktin gelmedi mi" şeklinde oluyordu.⁵⁸⁶ Fakat Hz. Peygamber "...Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz..."⁵⁸⁷ emriyle tebliğ vazifesine ümidini kaybetmeden devam etmiştir. Çünkü "... inanıyorsanız siz daha üstünsünüz"⁵⁸⁸ müjdesi onu dinamik tutmaktaydı.

Nübüvvetin Mekke döneminde de yapılan onca zulme karşı müslümanlara sabır tavsiye eden Hz. Peygamber, önceki kavimlerin bu uğurda çektikleri işkenceler karşısında dinlerinden dönmediklerini, sabretmeleri neticesinde zaferin kendilerinin olacağını söyleyerek onlara

⁵⁸⁰ Razi, III2, 330-332.

⁵⁸¹ Hicr 15/6 "Onlar şöyle dediler: 'Ey kendisine Kitap indirilen, kuşkusuz sen mecnunsun. / وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نَزَّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ

⁵⁸² Hud 11/7 " . . . İnkâr edenler: 'Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir. / وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ

⁵⁸³ İfk hadisesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es- Siret-i Nebevviyetü li'ibn-i Hişâm*, (İslam Tarihi Siret-i İbn Hişâm Tercümesi), çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 2006 (Siret'ün-Nebeviyye), III, 409-412; Sarıçam, ss 193-195.

⁵⁸⁴ Nur 24/11 "O iftirayı atanlar kuşkusuz içinizden bir gruptur. Bu olayın, hakkınızda bir kötülük olduğunu sanmayınız. Tam aksine sizin için daha hayırlı olmuştur. Onlardan her biri işlediği suçun cezasını çekecektir. içlerinden önderlik yapıp suçun büyüğünü üstlenen kişiye ise, büyük bir azap vardır. / إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكَلِّ أَنْ الْدِّينَ كُفِّرُوا بِلِئَالٍ أَكْثَرُ مِنْ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ

⁵⁸⁵ Sarıçam, 106-107.

⁵⁸⁶ Önkâl, 171.

⁵⁸⁷ Zümer 39/53, " . . . لَا تَقْطُوعُوا مِنَ رَحْمَةِ اللَّهِ . . . "

⁵⁸⁸ Al-i imran 3/139, " وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ . . . "

ümit bahşetmiştir. Kureyşlilerin ve müşrik arapların birleşerek Medine İslam Devleti üzerine yürüdüğü haberi üzerine korkuya kapılan bazı kalpleri teskin etmek için Kisra ve Kayser'in saraylarının İslam topraklarına dahil olacağını müjdelemiştir. Yine Hendek savaşı'nda müşrikler gelip hendek önünde karargah kurdukları vakit Yahudilerin ihanet ederek müslümanları zor durumda bırakmaları üzerine Hz. Peygamber ahabını, Allah'ın kendilerini bu güç durumdan mutlaka kurtaracağını, emniyetle Kabe'yi tavaf edeceklerini müjdeleyerek onları teskin etmiştir.⁵⁸⁹ Bu güzel ümit ve sabır sonunda karanlıklar içerisinde bulunup da sonrasında Hz. Peygamber'in tebliğine tabi olanların İlahi Nurla şereflendiklerini ve “...Benden size bir yol gösterici geldiğinde, kimler benim bu yol göstericime uyarsa artık onlar için ne bir korku ne de bir keder vardır...”⁵⁹⁰, ayetine muhatap olarak helak olmaktan kurtulup ebedi kurtuluşa erdiklerini söyleyebiliriz.

Şüphesiz sabır her insan için gereklidir. Günümüz mübelliği ise sabra herkesten daha çok muhtaçtır. Çünkü onun hem kendi nefsi ile mücadelede sabretmeye, hem de insanları kötülüklerden nehyedip ve iyiliklere davet ederken sabretmeye ihtiyacı vardır.⁵⁹¹ Dolayısıyla mübelliğ “...Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz...”⁵⁹² ayetinden ilhamla emir ve yasakları uygulama noktasında öncelikle kendi hayatına istikamet kazandıracak ve tebliğ vazifesini ifa ederken de birtakım provokasyonlar, engellemeler, cezalar ve tehditlerle karşı karşıya gelebileceğini, defaatle reddedilebileceği gerçeğini önceden kabullenenecektir. Bu durumda mübelliğin yılmadan metanet ve güzel bir sabırla ve ye'se düşmeden istikametten sapmaması ve ilahi nusrete nail olacağı bilinciyle hareket etmesi gerekir. Mümin bu

⁵⁸⁹ Önköl, 171-172.

⁵⁹⁰ Bakara 2/38, " قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبَعَ هَذَايَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ .

⁵⁹¹ Zeydan, 402.

⁵⁹² Zümer 39/53, " قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا . إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ .

noktada Kur'an-ı Kerim'de geçen sabrını güçlendirecek ayetlerden⁵⁹³ ilham alabilir. Şöyle ki; *"Ey iman edenler! Sabırla ve namazla Allah'tan yardım dileyin. Gerçekten Allah sabredenlerle beraberdir"* ⁵⁹⁴ ayetiyle Allah'ın birlikteliğinden; *"...Biz O'nu sabırlı bulduk. O, ne iyi bir kuldu. O, daima Allah'a yönelirdi."*⁵⁹⁵ ayetiyle güzel bir kul olarak övülen Eyyüb as. 'dan;⁵⁹⁶ *"Çok sayıda içten inananlarıyla birlikte savaşan nice peygamberler vardır. Onlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı asla gevşeklik göstermemiş, acze düşmemiş düşmanlarına boyun eğmemişlerdir. Allah sabredenleri sever."*⁵⁹⁷ ayetine isnatla Allah'ın sevgisine nail olmaktan ve daha birçok ayette bahsedilen, bu yolda çekeceği cefalara karşı sabretmesiyle elde edeceği mükâfatlardan ilham alabilir.

4. Merhametli Olmak

Merhamet Allah'ın rahman ve rahim sıfatlarının insanlarda bulunan küçük bir yansımasıdır.⁵⁹⁸ Rahman Allah'ın kâinattaki tüm varlıklara gösterilen şefkatini, rahim ise ahirette müslümanlara göstereceği merhametini ifade ederken⁵⁹⁹, bu sıfatların yansıması olarak merhametin katı kalpleri yumuşatan, insanları birbirine yaklaştıran, nefreti yok edip muhabbeti ikame eden bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Dini tebliğde Hz. Peygamber'in risalet hayatı boyunca şefkat ve merhamet abidesi olması onun tebliğ vazifesinin kemale ulaşmasında büyük

⁵⁹³ Kur'an-ı Kerim de sabır kavramı yüz küsur ayette geçmektedir: bkz. Abdülbaki, 399-401.

⁵⁹⁴ Bakara 2/153, "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ".

⁵⁹⁵ Sad 38/44, "وَحُذِّبْتُ ضِعْفًا فَاصْطِرْبْ بِهِ وَلَا تَحْنُتْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ".

⁵⁹⁶ Salih b. Muhammed, *Başarılı Davetçilerin Vastıfları*, Çev. Mehmet Ali Kara, Karınca Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2004, 49.

⁵⁹⁷ Al-i İmran 3/146, "وَكَايْنُ مِنْ نَبِيِّ قَاتِلٍ مَعَهُ رِيبُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ".

⁵⁹⁸ Müslim, "Tevbe", 19, (hadis no:2752), "Allah rahmeti yüz parçaya bölmüş, bunun doksan dokuz parçasını yanında alıkoymuş, bir tek parçasını da yeryüzüne indirmiştir. İşte atın yavrusuna isabet eder korkusuyla ayağını kaldırmamasına varıncaya kadar bütün yaratılmışlar kendi aralarında bu parça dolayısıyla merhametleşirler. /... جَعَلَ اللَّهُ الرَّحْمَتَ مِائَةً جُزْءٍ فَأَمْسَكَ عَنْهُ تِسْعَةً وَ تِسْعِينَ جُزْءًا وَأَنْزَلَ فِي الْأَرْضِ جُزْءًا وَاحِدًا فَمِنْ ذَلِكَ الْجُزْءِ يَنْتَرِخُ الْخَلْقُ حَتَّى تَرْفَعَ الْقَرْسُ خَافِرًا عَنْ وَلَدِمَا خَشْيَةً أَنْ تُصِيبَهُ".

⁵⁹⁹ İsfehani, 421.

öneme sahiptir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; "Allah'ın rahmeti sayesinde onlara karşı yumuşak davrandın. Şayet sen kaba, katı kalpli birisi olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi."⁶⁰⁰ ayetinde onun bu yoldaki başarısının, insanlara karşı olan merhametine bağlanmasından yola çıkarak şefkat ve merhametin tebliğin olmasa olmaz bir unsuru olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü merhametten yoksun bir tebliğ her ne kadar doğru ve hak olsa da katı tabiatlı davetçinin söyledikleri muhataba etki etmeyecektir. Merhametin genelde müslümanın, özelde ise mübelliğin sahip olması gereken bir vasıf olduğunu anlamak için Yüce Allah'ın kullarına hidayet yolunu gösterici olarak gönderdiği peygamberleri "rahmet olarak"⁶⁰¹ nitelendirmesine bakmak yeterlidir.⁶⁰²

"Bir gün Hz. Peygamber'in yanına bir bedevi gelmiş ve peygamberin torunlarını öpüp okşadığını görünce, hayretle; siz çocukları öpüyor musunuz, benim on çocuğum var ve hiçbirini öpmüş değilim der. Resulullah'ın bedeviye cevaben; senin kalbinden Allah merhameti söküp almışsa ne yapayım"⁶⁰³ şeklinde karşılık vermesi, kişinin tüm kullara karşı öfke ve kinle değil şefkat ve merhametle muamelede bulunması gerekliliğini göstermektedir. Merhamete mazhar olmak ancak merhametli olmakla mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber bununla ilgili olarak "Merhamet etmeyene merhamet edilmez"⁶⁰⁴ buyurmaktadır.

Hz. Peygamber'in risaletinde de onun şefkat ve merhamet ikliminden geçen cahiliye insanı adeta adaletin simgesi Hz. Ömer'lere, "ilmin kapısı"

⁶⁰⁰ Al-i imran 3/159, "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ " . . . "وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

⁶⁰¹ Enbiya 21/107, "Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik. / وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

⁶⁰² Önköl, 172-173.

⁶⁰³ Müslim, "Fedail, 64, (hadis no:2317) " . . . "جَاءَ أَغْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ تَقْبَلُونَ . . . "الصَّبِيَّانِ فَمَا نَقَبْلُهُمْ فَقَالَ النَّبِيُّ أَوْ أَمْلِكْ لَكَ أَنْ نَزَعَ اللَّهُ مِنْ قَلْبِكَ الرَّحْمَتَ

⁶⁰⁴ Müslim, "Fedail", 66, (hadis no:2319) " . . . "لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ

Hiz. Ali'lere, dürüstlüğün simgesi Hiz. Ebubekir'lere, hayânın simgesi Hiz. Osman'lara dönüşmüştür.

Netice olarak diyebiliriz ki mübelliğ “*Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı emret, bilgisizlere aldırış etme*”⁶⁰⁵ ilahi emrine binaen nefsi için, belki kendisine yapılan kötülükler karşısında kin beslemeyecek af ve merhamet yolunu tutacak, vazifenin nihayete ermesi adına bütün zorlukları göğüsleyecek iradeyi göstermelidir.

5. Fizyonomik Yapı (Kaynağın Çekiciliği)

İslam, mana ve içeriğe önem verdiği gibi dış görünüşe de önem vermektedir. Mübelliğın sevilen saygı gören güzel niteliklerde bir şahsiyete sahip olması iletişimi olumlu yönde etkileyecek bir faktördür. Dış görünüş bir bakıma insanın iç dünyasının bir yansıması olarak ortaya çıkar da diyebiliriz. “...Onların belirtileri yüzlerindeki secde izidir...”⁶⁰⁶ ayeti gösteriyor ki, secde iman edenlerin yüzünde bir işaret bir nur olarak teşekkül etmektedir. Tam tersi kişinin ruhundaki kasvet de yüz hatları, hal ve hareketleri şeklinde dışa yansıyacaktır.⁶⁰⁷ Bu yansıma kişinin, duruşuna, tebessümüne, tavırlarına etki edeceği gibi muhataba da müspet veya menfi yönde tesir edecektir. Buradan hareketle diyebiliriz ki kişinin kılık kıyafeti vb. fizyonomik yapısı muhatap üzerinde etkilidir. Ayrıca bu alandaki araştırmalar da fiziksel güzelliğın, özellikle de güzel bir simanın birçok olumlu beklentiyi beraberinde getirdiğini göstermiştir.⁶⁰⁸ Hiz. Peygamber'in hayatında da bunun örneklerini çokça müşahade etmekteyiz.

Medine'ye hicret eden ve Hiz. Peygamber'i ilk kez gören bir Yahudi'nin, “...Onun yüzünü gördüğüm an onun yalancı olmadığını

⁶⁰⁵ A'raf 7/199

⁶⁰⁶ Feth 48/29, " مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سَوْفِهِ يُغْجِبُ الزَّرَّاعَ لِيُخِيطَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا.

⁶⁰⁷ Önköl, 180.

⁶⁰⁸ Kağıtçıbaşı, 220.

anladım..."⁶⁰⁹ demesi dış görünüşün muhatap üzerindeki etkisini ortaya koyan örneklerdendir.

Hız. Peygamber de İslam'a davet için yolladığı elçilerin şekilsel olarak karşıdaki insanların sempati duyacağı tarzda olmasına özen göstermiştir. Nitekim Bizans İmparatoruna iki defa gönderdiği Dihye'nin hem fiziki görünüşü hem de mütevazılığı bakımından gayet üstün olması, (ki Cebrail'in as. dahi bazen Dihye'nin kılığında geldiğinin rivayet edildiği düşünülürse) Rasulullah'ın bu konudaki titizliğini göstermektedir. Ayrıca Hız. Peygamber'in valilerine, bana bir haberci yollayacaksanız, siması ve adı güzel olsun, talimatı da ayrıca bu konunun önemini desteklemektedir.⁶¹⁰ Fakat burada fiziksel güzellik kişinin kendi inisiyatifinde olan bir tercih olmadığı için fiziki güzelliği asıl unsurları tamamlayıcı bir yan unsur olarak değerlendirebiliriz. Ancak yaratılıştan bağımsız olarak fiziki görünüşe özen göstermek her mübelliğin dikkat etmesi gereken hususlardan sayılabilir.

Şu halde mübelliğin özensiz bir görünüşe sahip olması muhatap açısından en başta itici bir etki oluşturacağından, muhataba tutum değişikliği noktasında etki edebilmek için onun dikkatini dağıtabilecek, onda rahatsızlık meydana getirebilecek nitelikte bir kılık-kıyafet tercih edilmemesi; muntazam, sade, gösteriştan uzak bir giyim tarzı, saç sakal ve yüz bakımına özen gösterilmesi tebliğin hedef kitle üzerindeki etkisi açısından önemlidir diyebiliriz.

B. Tebliğe Muhatap Kişilerin Özellikleri

Kur'an-ı Kerim'de tebliğe muhatap kitleye baktığımızda sadece bir ırk, bir grup ya da bir toplumu değil bütün insanlara hitap edildiğini

⁶⁰⁹ İbn Mace, "Et'ime", 1, ". . . . وَجْهَهُ لَيْسَ بِوَجْهِ . كَذَّابٍ ."

⁶¹⁰ Önköl, 180-181.

görmekteyiz. Nitekim bazı ayetlerde hitaba “insanlar” lafzıyla başlanması⁶¹¹ hitaba bütün beşeriyeti muhatap kılındığını göstermektedir. Yine “Biz seni bütün insanlara sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik...”⁶¹² ayeti de muhatap kitleyi açıkça ortaya koyması açısından önemlidir.

Tebliğin başarıya ulaşabilmesi için muhatabın geniş bir perspektiften bakılarak tanınması ve duruma göre konum alınması elzemdir diyebiliriz. Bu da mübelliğin tebliği sunuş metodunu belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in insanlara kendi derecelerine göre konuşunuz⁶¹³ anlamındaki hadisi bu noktada bize ışık tutmaktadır. Muhatap kitlenin geniş bir yelpazeye sahip olması, her bir muhatabın ayrı ayrı düşünce yapısının, bilgi seviyesinin, ruh halinin ve içinde yaşadığı sosyal yapının tespit edilip, metodun muhatabın bu özelliklerine göre düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır.. Bu özellikleri, muhatabın eğitim seviyesi ve idraki, muhatabın taahhüt ve bağlılığı ve muhatabın saygınlığı şeklinde özetleyebiliriz.

1. Muhatabın Seviyesi ve İdraki

İnsanın fıtri kabiliyetleri, psikolojik özellikleri, ilim ve amel gibi yönlerden bireysel farklılıklara sahip olması, Kur'an'ın da işaret ettiği ve tebliğde dikkate aldığı bir husustur.⁶¹⁴ Bu bakımdan iletinin muhatabın idrakine uygun seviyede olması önemlidir. Çünkü bireylerde idrak yeteneği ve öğrenme formları farklılıklar gösterebilmektedir. Bununla ilgili bir deneyde aynı konuşmayı dinleyen iki kişinin farklı yorumlamalarda bulundukları görülmüştür.⁶¹⁵ Bu farklılıklar da mübelliğin öğretme etkinliklerinde yöntemsel çeşitliliğe gitmesini zorunlu kılmaktadır. Peygamberlerin tebliğ mücadelelerinde bu çeşitliliğe ziyadesiyle yer

⁶¹¹ Bakara2 /21"Ey İnsanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin. . . / يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

⁶¹² Sebe 34/28, "وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ".

⁶¹³ Müslim, "Mukaddime", Cilt:1, 2, " لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ. "

⁶¹⁴ Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 150.

⁶¹⁵ Kağıtçıbaşı, 185, 212.

verdiklerini görmekteyiz. Bu bağlamda mübelliğin de sürekli kendisini yenileyen dinamik bir yapıya sahip olması gerekliliğinden bahsedilebilir.

Hız. İbrahim'in müşriklere putların bir kudreti olmadığını göstermek için putları kırdığı baltayı en büyük putun boynuna asması⁶¹⁶ muhataba anlayacağı dilden konuşmanın en güzel örneklerindendir. Mesela Hız. Peygamber'in kabile başkanlarına kullandığı dil ile çarşıda karşılaştığı insanlar için kullandığı dil aynı olmamıştır. Kabile reislerine diplomatik bir üslupla hitap ederken, diğerlerine daha sade ve anlayacakları bir tarzda hitap etmiştir.⁶¹⁷ Yine Hız. Peygamber'e farklı kabilelerden farklı seviyelerde gelen kişilerin sorularına onların anlayacağı bir dille karakterlerini ve ihtiyaçlarını dikkate alarak değişik cevaplar vermesiyle ilgili birçok örnek vardır. Örneğin, "Amellerin en faziletlisi hangisidir?" sorusuna karşılık; "Zikrullah⁶¹⁸, "Allah'a iman, Allah yolunda cihat ve haccı mebrur"⁶¹⁹, "yemek yedirmek ve tanıdığın tanımadığın herkese selam vermektir."⁶²⁰ şeklinde farklı cevaplar vermiştir. "Allah, hiçbir kişiyi, gücünün yetmediği bir şeyle sorumlu tutmaz..."⁶²¹ ayetini bir noktada Hız. Peygamber'in verdiği farklı cevapların bir dayanağı olarak görebiliriz. Aynı zamanda yapılan teklifin insanların gücünü aştığı noktada hafifletmelerin yapıldığını gösteren ayetler de mevcuttur. "Ey inananlar, Peygamber'le özel olarak konuşmak istediğinizde,

⁶¹⁶ Enbiya 21/58, "İbrahim, bütün putları paramparça etti. Yalnız, kendisine başvursunlar diye en büyüklerine dokunmadı. / فَجَعَلَهُمْ جُودًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ. ", ilgili diğer ayetler için bkz: Enbiya 21/51-67.

⁶¹⁷ Muhammed Hamidullah, Hız. Peygamberin Altı Orjinal Diplomatik Mektubu, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, Eylül 2007 (Diplomatik Mektubu), İstanbul, 128,154.

⁶¹⁸ Tirmizi, "Deavât", 6, " . أَلَا أَخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ. " .

" قَالُوا: بَلَى. قَالَ: زَكَّرُ اللَّهُ تَعَالَى. . "

⁶¹⁹ Buhârî, "Hac", 4, " سَأَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ قَالَ إِمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا " " قَلَّ جِهَادٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ حَجٌّ مَبْرُورٌ. |

⁶²⁰ Buhârî, "İman", 6, " أَنْ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ تَطْعِمُ الطَّعَامَ وَتَقْرَأُ " " . السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَ مَنْ لَمْ تَعْرِفْ

⁶²¹ Bakara2/286, " لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ " " أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفُ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

*özel konuşmanızdan önce sadaka veriniz. Bu, sizin için daha iyi ve daha uygundur. Eğer verecek sadaka bulamazsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. Özel konuşmanızdan önce sadaka vermek sizi tasalandırdı mı ki sadaka vermediniz? Allah, sizin günahlarınızı bağışladı. Artık namazınızı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Peygamber'ine itaat edin. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."*⁶²² ayeti, gücün yetmeyeceği durumda hafifletmenin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki mübelliğ de gerek bireysel gerek toplumsal farklılıklar dolayısıyla farklı algı düzeylerine sahip bir muhatap kitle ile karşı karşıya olabileceğinden, tebliğ esas konuyu ancak ve ancak muhatapın anlayış seviyesine indirgeyerek, muhatapı tebliğ esas konuyu anlama seviyesine çekebilir. Aksi mevzubahis olduğu durumda, muhatap kendi algı düzeyinde bir mesaj almadığından verilmek istenen mesajdan etkilenmeyecek, üzerinde herhangi bir tutum değişikliği oluşturmayacak, belki mübelliğ için sadece bir vakit kaybı olacaktır.

2. Taahhüt -Bağlılık

Muhatabın seviyesi kadar sabit fikirli olup olmadığı, yani tebliğ esas olan konu ile ilgili eski fikrine olan bağlılığı da tebliğin sonucu açısından önemli bir etkidir. Bu bağlanış ne kadar kuvvetli ve sesli olursa tutum değişikliği de o oranda zor olacaktır. Örneğin belli bir partinin propagandasını açıktan yapan bir kişi ile bu konudaki fikrini dışa vurmayan bir kişinin tutumlarını karşıt bir fikirle değiştirmeleri bir olmayacak, birincisi ikincisine göre daha zor olacaktır.⁶²³ Hz. Peygamber'in, amcası Ebu Talib'in iman etmesi için yaptığı bütün telkinlere rağmen, "...ölürken kalbi yufkalaştı, ısrara dayanamayıp söyledi"⁶²⁴ şeklinde arkasından konuşulabilme ihtimalinden imtina etmesi, toplumsal etkiyle ve bu etkinin

⁶²² Mücadele 58/12-13; Taberi ayetin tefsiri ile ilgili şunu rivayet eder: ". . Hz. Ali: Resulluah bu ayet inince bana dedi ki bu sadakanın miktarı bir dirhem olsun mu, ben de insanların buna gücü yetmez dedim. . . Bunun üzerine bundan sonra gelen ayet nazil oldu ve ümetten bunun yükü hafifletildi" ayrıntı için bkz: Taberi, VIII, 217-218.

⁶²³ Kağıtçıbaşı, 203.

⁶²⁴ Razi, Cilt:25, 5.

sonucu olarak tebliğin olumlu sonuçlanmamasına örnek verilebilir. Bu da iradenin tam olarak yansıyamaması anlamına gelir ki söz konusu karar çevre etkisiyle perçinlenmiştir.

İslam'ın zorlu mücadelesi süresince bu bağlılığın örneklerini sıklıkla görüyoruz. Hz. Peygamber'in Hakkı, hakikati tebliğ etmesi karşısında sabit fikirli olanlar: "...Biz babalarımızdan gördüklerimize uyarız..."⁶²⁵ cevabıyla mukabele etmişler Hz. Peygamber'e ve bu da beraberinde küfrü getirmiştir. Çünkü Kur'an, 51 ayette nübüvvet kurumunu geleneğe karşı bir kurum olarak göstermektedir.⁶²⁶ Bu geleneksel küfür yaklaşımının akli devre dışı bırakarak kendisini iletişime kapatması ve hakikate karşı akıllalmaz bir tavır sergilemesi sonucu bu zihniyete sahip olanlar, "...Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler, kulakları vardır, onlarla işitmezler..."⁶²⁷ ayetlerinde mecazi bir nitelendirmeyle tasvir edilmişlerdir.

Mübelliğin böyle bir muhatap için belki de yapacağı çok fazla bir şey kalmamıştır, zira hakkı gördükleri halde görmemek için direnen Hz. Peygamber dönemi müşriklerinin bu tutumları karşısında üzülen Hz. Peygamber'e Allah'ın: "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırlardı. Sen mi insanları inansınlar diye zorlayacaksın?"⁶²⁸ şeklindeki tesellisine ayetin evrenselliği açısından günümüz mübelliği de muhatap durumundadır. Artık küfürde inat edenlere enerji harcamak yerine, hidayete ermeyi bekleyen, buna meyilli olan, diğer adaylar için enerji harcamak daha yerinde bir strateji olacaktır ve artık taassupta direnen için de mübelliğ üzerinde bir sorumluluk kalmayacaktır⁶²⁹ diyebiliriz.

⁶²⁵ Bakara 2/170, "وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ".

⁶²⁶ Şanver, *Eğitim Psikolojisi*, 72.

⁶²⁷ A'raf 7/179, "وَلَقَدْ دَرَأْنَا لِحِثَمٍ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا" "وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْإِطْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ".

⁶²⁸ Yunus 10/99, "وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي الْأَرْضِ كُلُّهُم جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ".

⁶²⁹ Bununla ilgili Abese 80/ 1-10 delil olabilir. "Surat astı ve yüzünü çevirdi. Görme özürülü geldi diye. Ne biliyorsun, belki de o arınacak. Ya da öğüt alacak da bu öğüt, kendisine yarar

3. Saygınlık

Tebliğ sürecinde kişinin saygınlığı ve statüsü de onun başkaları tarafından etkilenme oranını belirleyici bir faktördür. Örneğin, saygınlığı yüksek olanlara oranla saygınlığı düşük olanların daha çabuk etkilenebildikleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda propaganda kaynağının saygınlığı da hitaba esas kitleye etki oranını yükseltmektedir.⁶³⁰

“Mele” kavramı Kur'an'da, saygınlığı yüksek, gözleri, görüş ve duruşlarıyla; kalpleri ise saygınlık ve heybet yönünden dolduran ileri gelenler⁶³¹ anlamında kullanılır. Fahreddin Razi “mele” kavramının anlamını, “bir kavmin büyükleri, ileri gelenleri”⁶³² şeklinde belirtmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber'in Fars, Rum ve Mısır Hükümdarlarına göndermiş olduğu davet mektuplarını zikredebiliriz.⁶³³

Hz. Peygamber Rum hükümdarına yazdığı mektupta “Rum'un büyüğüne” ifadesini kullanmıştır. Bu tabiri kullanma sebebi onun hükümdarlığa ehil olduğunu kabulden değil, Rumlar nazarında saygın bir mevkide saygın bir şahsiyet olarak görülmesinden dolayıdır ki⁶³⁴, izzet ve azamet Allah, Hz. Peygamber ve müslümanlara ait olmasına rağmen Hz. Peygamber'in onlara değer verildiğini göstermek suretiyle kalplerini kazanma doğrultusunda bir yol izlediği görülmektedir.⁶³⁵ Allah da ayetlerde Hristiyan ve Yahudilerden ehl-i kitap şeklinde bahsederek kendilerine değer

sağlayacaktır. Kendisinin öğüt almaya ihtiyacı olmadığını sana gelince, sen ona dönüp onunla ilgileniyorsun. Öğüt almaması seni ne ilgilendirir?! Koşarak sende öğüt almaya gelen ise, O Allah'tan korkan birisiyken sen onunla ilgilenmiyorsun. / عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهٗ يَرْكَبُ أَوْ يَذْكُرُ فِتْنَتَهُ الذِّكْرُ أَمَّا مَنْ اسْتَعْزَى فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَرْكَبُ وَآمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى وَهُوَ يَحْشَى فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى

⁶³⁰ Kağıtçıbaşı, 205.

⁶³¹ İsfehani, 1012.

⁶³² Razi, XIV, 296.

⁶³³ Mektuplarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Hamidullah, *Diplomatik Mektubu*, 83-171.

⁶³⁴ Zeydan, 435-436.

⁶³⁵ Önköl, 153.

verildiğini göstermekte, insandaki “değer verilme” duygusuna hitap ederek onların kalbini kazanma metodunu uygulamaktadır.⁶³⁶

Mübelliğin bugün muhatabının sosyal statüsünü dikkate almadan tebliğ sürecini yürütmesi ve muhataba etki etmeyi beklemesi mümkün görünmemektedir.

C. Tebliğ Ortamının Özellikleri

Mübelliğ her zaman ve her ortamda tebliğ vazifesini icra edebilir. Fakat burada mübelliğ, tebliğde iletişimin gerçekleştiği ortam özelliklerinin, tebliğ sürecinin etkinliğinde rol oynayan unsurlardan olduğu⁶³⁷ bilinci içerisinde olup zaman ve zemine münasip bir yol kullanmasını bilmelidir.

Bu unsurları, muhatabın içinde bulunduğu grubun büyüklüğü-küçüklüğü, grubun söz birliği, muhatabın bireysel ya da toplumsal olması ve muhatap ile yüz yüze ya da muhataptan uzak olma şeklinde sıralayabiliriz.⁶³⁸ Burada konumuz açısından bireysel ya da toplumsal olma ve muhatap ile yüz yüze ya da muhataptan uzak olma başlıklarını ele almamız yeterli olacaktır kanaatimizce.

1. Bireysel ya da Toplumsal Olma

Tebliğde toplumun sosyal psikolojik yapısına bakıldığında cemiyet hali, birey haline nazaran idrak gücünü arttıran ve tebliğe tepki bakımından daha dinamik ve olumlu bir istemin oluşmasına etki eden bir yapıya sahiptir.⁶³⁹ Bazen grup içerisinde yüksek birey olma gereksinimi içinde olan şahısların daha az uyum gösterdikleri, çoğunluğa uymadıkları,

⁶³⁶ Önkal, 152.

⁶³⁷ Kağıtçıbaşı, 210.

⁶³⁸ Hayati Hökelekli, Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar, *Diyanet İlmi Dergisi*, Ocak Şubat Mart, 1983 (Psikolojik Esaslar), XIX, Sayı:1, 38.

⁶³⁹ Hayati Hökelekli, "Günümüz İletişim Teknikleri ve Dini İletişim", *Diyanet İlmi Dergisi*, IV2, Sayı:1, Ocak-Şubat-Mart 2006, (Dini İletişim), 58.

aykırılıklarda bulundukları da deneysel olarak tespit edilmiştir.⁶⁴⁰ Bu noktada mübelliğin muhatabının kişisel özelliklerini tanıması ve ona göre bir üslup belirlemesi hedefe ulaşma ve ona uygun ortam belirleyebilmesi açısından kolaylık sağlayacaktır.

Bazen ortam bireysel hitaba bazen de toplu hitaba elverişli konumda olabilir.

Kaynaklarda "Hz. Peygamber'in kendisine peygamberlik görevi verilmesinden itibaren üç yıl boyunca İslam'ı gizlice yaymaya çalıştığı ve açıkça davet yapılması emredilene kadar gizli davetin devam ettiğinin"⁶⁴¹ kaydedilmesi tebliğde bireysel ortamın müsaitliğine; Mekke döneminde müşriklerin zulmünün hat safhada olduğu zamanlarda bile hac mevsiminde kurulan panayırlara gelen ziyaretçilerle tebliğ ortamı oluşturmaya çalışması,⁶⁴² tebliğ ortamında uygun zamanı yakalama çabasına; "...Artık sana emredileni çekinmeden tebliğ et ve ortak koşanlara aldırma",⁶⁴³ emriyle tebliğin toplumsal düzeyde uygulandığına örnek verilebilir. Toplumsal düzeyde yapılan tebliğde cemiyet içinde konu ile ilgili görüş ayrılığı olup, topluluğun kendi arasında konuyu tartışmasına uygun bir ortam da var ise, tebliğe başkaldırı daha kolay olabilecektir. Şayet mübelliğ ile görüş birlikteliği varsa cemaat halinde dinleme daha etkili olacaktır.⁶⁴⁴

Tebliğin başlangıcında Hz. Peygamber'in karşılaştığı zorluklarla karşılaşan bir mübelliğin de hedefe ulaşması tebliğini gizliden yapması ile mümkün olacaksa, aynı inancı benimseyecek bir kitle oluşturana kadar tebliğini gizli sürdürmesi daha faydalı olacaktır. Tebliğe esas olan konunun halkın çoğunluğunun inancına ve aklına ters düştüğü bir ortamda açıktan bir çağrı uygun olmayacak, hatta belki işi içinden çıkılmaz noktalara

⁶⁴⁰ Kağıtçıbaşı, 86.

⁶⁴¹ İbn-i Hişam, *Siret'ün-Nebeviyye*, I, 348; Sarıçam, 85.

⁶⁴² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 114.

⁶⁴³ Hicr/94;" *فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ* " Bu emir ininceye kadar Resulullah davetini gizli yapıyordu. bkz. Elmalılı, V, 223.

⁶⁴⁴ Hökelekli, *Psikolojik Esaslar*, 38.

getirebilecektir. Hz. Peygamber örneğinde gördüğümüz gibi tebliğin ilk etapta bireysel düzeyde yapılması, topluluktan gelecek tepkilere karşı da direnç kazanması noktasında kanaatimizce mübelliğe vakit kazandıracaktır. Burada değinmemiz gereken bir konu da muhatabı bıkkınlığa sevk etmemektir. Nitekim haftada bir gün sahabeye vaaz veren Abdullah b. Mesud'a sahabeden kendilerine her gün vaaz etmesi talebi gelince o, “ Hz. Peygamber va'z ve nasihat hususunda bize bıkkınlık gelmesin diye halimize bakıp günler içinde vakitler kollardı.”⁶⁴⁵ diyerek bu talebi geri çevirmiş olması ve bu hususta Hz. Peygamber'in metodunu uygulaması mübelliğe yol gösterici olmalıdır.

2. Muhatap ile Yüz Yüze ya da Muhataptan Uzak Olma

Tebliğ faaliyetlerinde muhatap ile yüz yüze olmak muhatapta tutum değişikliği ortaya koyması açısından önemli olan faktörlerdendir. Bu konuda yapılan birçok araştırmada yüz yüze olma durumunun sosyal etkinin derecesini dolayısıyla da uyma davranışını arttırdığı görülmüştür.⁶⁴⁶ Araya herhangi bir vasıtanın (televizyon internet gazete vs) girmesi etkiyi zayıflatan sebeplerdendir. Yüz yüze iletişimde sözlü mesajlar kadar belki daha fazla sözsüz mesajların muhatap üzerinde etkisi vardır. Ayrıca yüz yüze iletişimde tebliğci, muhatabın jest ve mimikleri vasıtasıyla o anda geri dönüt alıp ona göre bir çözüm sunma olanağını da yakalar. Kitle iletişimde ise geri dönüt sınırlıdır ve bazen belki hiç olmayabilir. Kitle iletişim araçlarıyla yapılan iletişimin etkisi daha çok alıcının verici ile aynı fikri yapıya sahip olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Çünkü farklı düşüncelere sahip alıcı, konuşmacıyı daha hiç dinlemeden iletişimi

⁶⁴⁵ Buhârî, “İlim”, 12. , “ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَوَّلُنَا لِمَوْعِظَةٍ فِي الْآيَامِ كَرَاهَةً ” . السَّامَةِ عَلَيْنَا .

⁶⁴⁶ Kağıtçıbaşı, 85.

koparabilmektedir.⁶⁴⁷ Bu noktada mübelliğ açısından düşünecek olursak telafi ya da müdahale şansı ortadan kalkmaktadır diyebiliriz.

Ancak burada kitle iletişim araçlarının hiçbir etkisi olmadığı anlamı da çıkarılmamalıdır. Yapılan bir araştırma kişisel sunulardan sonra etki açısından televizyonun ikinci sırada yer aldığını göstermektedir. Televizyonlardaki filimler reklamlar ya da programlarla izleyici kitlesinin bazı fikirleri benimsemesi bazı fikirlerden uzaklaşmaları sağlanabilmektedir. Zihinlerde bu programların uzun süre etkisinin sürdüğü de yine araştırma sonuçları arasında yer almaktadır. ⁶⁴⁸ Bu noktada dini tebliğ edenlerin de televizyonun ve ulaşılabilirliği açısından belki televizyondan daha etkili olabildiğini söyleyebileceğimiz sanal ortamın etkisini değerlendirebilmeli, muhatabı etki altına alabilecek her türlü unsuru kullanmayı bilmelidir.

Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ ederken özlü, akıcı, samimi, irticali ve seviyeye uygun konuşması, yerine göre dolaylı bir anlatım üslubu kullanması, konuya göre ses tonunu ayarlaması; parmak ve elleriyle, davranışlarıyla yaptığı jestler ve mimikleri⁶⁴⁹ gibi birçok yönünün yüz yüze iletişimde tebliğin olumlu bir süreç izlemesi açısından mübelliğe örneklik teşkil etmesi gerekliliğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki mübelliğin özellikleri, muhatabın özellikleri, tebliğde bulunulan ortamın özellikleri tebliğ sürecini etkileyen unsurlar arasında görülmektedir. Tebliğde bu özelliklerin dikkate alınması Nahl Suresi 125.ayette geçen “hikmet ile çağır” ifadesinin bir yansıması olarak da görülebilir. Bu da dini tebliğde muhataba aktarılan bilginin yöntemini belirleyici kapsamlı bir ifade olarak değerlendirilebilir.

⁶⁴⁷ Hökelekli, *Dini İletişim*, 54.

⁶⁴⁸ Hökelekli, *Dini İletişim*, 55.

⁶⁴⁹ Hz. Peygamberin anlatım tarzı ve ifadeleri ile ilgili örnekler için bkz: Özbek, 123-143.

- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ -

İnsan, en güzel bir biçimde yaratılan ve “yaratılmışların birçoğundan üstün”⁶⁵⁰ olarak nitelendirilen, dini kavrayabilecek, iradesiyle bunun gereklerini yerine getirebilecek ve sorumlulukları olan izzetli bir varlıktır. İnsanın kendisine verilen bu iradeyle hidayet ya da dalalet yolunu seçmesi gibi iki durum söz konusudur. İslama uygun bir fıtratta yaratılmış olduğu belirtilen insan, özündeki bu iyiye yönelimi için zihinsel aydınlanma süreci olarak değerlendirilebilecek tebliğ ve davet gibi birtakım yönlendirmelerle eğitime ihtiyacı duyar. Bu bir anlamda Allah ile insanın iletişime geçmesidir denilebilir.

Ontolojik olarak insandan çok farklı bir yapıya sahip olan Allah ile iletişimin sağlanması ise özel bir iletişim sistemini gerekli kılar. Bu sistemde söz konusu iki türlü haberleşme vardır. Birincisi; yukarıdan aşağıya doğru olursa dar ve teknik anlamıyla vahiy, ikincisi ise kevnî ayetler olarak da nitelendirilen tabiat olaylarını gösteren sözsüz haberleşmedir.⁶⁵¹ Sözlü haberleşmede söz konusu vahyin insana ulaştırılması ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaca binaen Allah, bir eğitici olarak insanları doğru yola yönlendirecek ve hakikati insanlara tebliğ edecek, insanla aynı ontolojik yapıya sahip peygamberler göndermiştir. Eğitimde söz konusu insan olunca uzun bir

⁶⁵⁰ İsrâ Suresi 17/70. "Biz Ademoğullarını onurlandırdık. Onları karada ve denizde çeşitli vasıtalarla taşıdık. Onlara temiz yiyeceklerden rızıklar verdik. Onları yarattıklarımızdan bir çoğundan gerçekten üstün kıldık. / وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا"

⁶⁵¹ İzutsu, *Allah ve İnsan*, ss70,126.

sürecin gerekliliği malumdur. Ünlü filozof Leibniz'in “Terbiye işini bana bırakın size bir asır içinde Avrupa'nın çehresini değiştireyim”⁶⁵² sözü de bu gerçeğe işaret etmektedir.

Uzun bir süreç gerektiren ve insanı eğitime vasfına sahip olan tebliğ faaliyetinde hedef kitlenin bilgi seviyesi, sosyo-ekonomik yapısı ve tebliğ edilecek mesajın içeriği kadar, bu içeriğin muhataba hangi yollarla aktarılacağı da mühimdir. Tebliğde gelişigüzel bir üslubun kullanılması, mesaj her ne kadar kaynağı açısından mutlak doğruyu ifade etse de, muhataba müspet bir etki etmeyecektir. Kanaatimizce “usulsüzlük vusulsüzlüktür” deymi tam da bunu ifade etmektedir. Dolayısıyla peygamberler de muhatabın her türlü durumunu göz önünde bulundurarak tebliğ görevlerini belli bir metot çerçevesinde yapmışlardır. Örneğin yerine göre Hz. Peygamber'in hem düşündürme, hem tasvir, hem teşbih hem de ikna metodu gibi birçok metodu bir arada kullandığını görmekteyiz. Aynı zamanda ayetlerde birden fazla tebliğ metodunun yan yana geldiği de görülmektedir.

Hz. Peygamber'in her türlü kötülüğün esir aldığı “cahiliye devri” olarak nitelendirilen bir topluluğu, 23 sene gibi kısa bir zaman zarfında insanlığa örnek teşkil edecek ve “asr-ı saadet” olarak nitelendirilebilecek bir seviyeye getirmesi, bu devir içerisinde “gökteki yıldızlar” olarak nitelendirilen bireylerin yetişmesi, tebliğin müspet sonucunun ancak sistematik sürece dayalı bir eğitimle ortaya çıktığının bir göstergesidir. Bu anlamda Hz. Peygamber'in uygulamaları özelde o dönemin insanları ve günümüz tebliğcileri için, daha genel olarak ise tüm müslümanlar için tebliğde yol gösterici olmalıdır. Nitekim İslam'ın tebliğ prensibini bize özetleyen⁶⁵³ Nahl Suresi'nin 125. ayetini⁶⁵⁴ Fahreddin Razi yorumlarken

⁶⁵² Bedi Ziya Egemen, *Terbiye ilminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1965, 22.

⁶⁵³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1990 (Tefsir), V, 159.

ayetteki sıralamadan hareketle davete muhatap kişileri öğrenme yetenekleri ve ilmi seviyeleri açısından, bir bakıma sosyolojik inceleme olarak da anlayabileceğimiz üç gruba ayırmakta ve bunlara ne şekilde tebliğ edileceği hakkında görüşler öne sürmektedir. Buna göre;

“İlk kısım gerçek bilgileri ve yakini ilimleri araştıran, elde etmek isteyen kâmil kimselerdir. Bunlarla konuşmak, ancak katî ve yakînî deliller ile mümkün olur ki, işte bu katî ve yakînî deliller, ayate-i kerimede “hikmet” olarak ifade edilmiştir. İkinci kısım ise, karakterlerinde hakiki bilgileri ve yakîn ilimleri araştırıp elde etmek değil de, gürültü koparmak ve sırf muhasame etmek duygusu baskın olan kimselerdir. Bunlara uygun düşen konuşma, ilzâmı ve susturmayı ifade eden mücadeledir. İşte bu iki kısım, iki uçtur. Birincisi mükemmellik ucu, ikincisi noksanlık ucudur. Üçüncü kısım da, ortada olan kısımdır. Bunlar kemal noktasında muhakkik hukemanın derecesine ulaşamayan; noksanlık ve hafiflik hususunda da gürültü koparanlar ve hasımlarını ilzam etmeye çalışanlar derecesine inmeyen kimselerdir. Tam aksine bunlar, asıl fitratları ve selim yaratılışları üzere kalan topluluklardır. Ki bunlar, yakini delilleri ve hikmetli bilgileri anlama derece ve istidadına haiz olmayan kimselerdir. Bunlarla konuşmak, ancak “güzel öğüt”le mümkün olur...”⁶⁵⁵

Buradan yola çıkarak tebliğde tek tip bir metodun olmadığını, aksine hitap ettiği muhatabın bir takım yetenekler yanında bazı zaaflarının bulunması ve daha başka farklı özelliklere sahip olması sebebiyle, buna paralel olarak farklı yöntemlerin kullanılmasının öngörüldüğünü ve ayetin evrensel olarak kuşatıcı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu ayetle ilgili Kurtubi'nin, “Müslümanların kıyamete kadar bu şekilde öğüt vermeleri gerektiğini”⁶⁵⁶ ifade etmesi bu yargıyı destekler niteliktedir. Yine ayette kimlerin hikmet ve güzel öğütle çağırılacağı ve kimlerle mücadele

⁶⁵⁴ " Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir. / أَحْسَنَ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ / أَذْغِ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ " بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ "

⁶⁵⁵ Râzî, XX, 287.

⁶⁵⁶ Kurtubi, X, 200.

edileceğinin belirtilmemiş yani mefulun zikredilmeyişi hitaba muhatap kitlenin umum oluşunu göstermektedir.⁶⁵⁷

Kur'anî eğitimin temelini oluşturan ana kavram olarak nitelendirilebilecek tebliğ, nuruyla aydınlanmış muhatabına, aynı ışığı diğer insanlara yayma mesuliyetini de yüklemektedir diyebiliriz. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu vazifenin sözel bir yansıması olarak değerlendirilebilecek “Tebliğ Dili Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri” konusunda, Kur'an'ın muhatabının içinde bulunduğu sosyo-psikolojik durumu gözeten, incelik ve tüm güzellikleri içinde barındıran, “ma'ruf” olarak nitelendirilebilecek bir dil kullanmayı öngördüğü anlaşılmaktadır.

Kur'anî tebliğ, Nahl Suresi 125. ayet⁶⁵⁸ çerçevesinde “Hikmet ile yapılan tebliğ”, “Güzel öğüt ile yapılan tebliğ” ve “Mücadele ile yapılan tebliğ” şeklinde üç ana sürecin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Hikmet kavramı geniş anlam alanına sahip bir kavram olmakla birlikte, tefsirlerde genel olarak “Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti” olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte hikmetle ilgili daha kapsamlı bir boyutu ifade eden yorumlamalarda bulunan müfessirler de vardır. Örneğin Mevdudi hikmeti; “Kişinin irşad sırasında dikkatli ve basiretli olması, bunu bilinçsizce, körü körüne yapmaması olarak yorumlamıştır. Buna göre hikmet, hitab edilen kişinin zihin, yetenek ve şartlarının göz önünde bulundurulmasını ve mesajın bunlara uygun bir şekilde iletilmesini gerektiren, herkese veya her gruba uygulanmaması öngörülen, önce muhatabın hastalığının teşhis edilmesi, hastalığına göre zihin ve kalbi

⁶⁵⁷ Âlûsî, XIV, 254; Yahya Dertli, *Kur'an-ı Kerim'in İyiliği Emretme ve Kötülüğten Kaçındırma İlkesinin Mu'tezile Düşüncesindeki Kullanım alanı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, Şubat 2006, 27.

⁶⁵⁸ "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir. / . " اُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ " . / " اَعْلَمْ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ "

uyarılarak tedavi edilmesidir.”⁶⁵⁹ şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla tebliğın hikmet ile yapılmış olması, tebliğ dili yanında mübelliğ, muhatabı ve tebliğ ortamını da dikkate almayı elzem kılmaktadır. Çünkü tebliğde, kullanılan dilin müspet olmasının yanında, muhatabın vasıflarının bilinmesi ve ona göre bir üslup oluşturulması da tebliğın sonucunu olumlu yönde etkileyen unsurlar olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda mübelliğın vasıflarının muhatap üzerinde etkili olması, tebliğın sonuçları açısından önem arz etmektedir. Bu iki unsurun önemi yanında tebliğın gerçekleştiğı ortamın özelliklerini bilmek, örneğın muhatabın toplum içinde ya da tek olması, muhataptan uzak olunması ya da muhatapla yüz yüze olunmasının bilinmesi neticesinde sosyal ortamın psikolojisi dâhilinde tebliğ diline şekil vermek, ona göre materyalleri dizayn etmek, tebliğde önemli faktörlerdendir. Ancak bu faktörlerin tümü dikkate alınarak gerçekleştirilen bir tebliğ “hikmet ile yapılan tebliğ” kapsamında değerlendirilebilecektir.

“Güzel Öğüt ile Yapılan Tebliğ” başlığı altında “Kıssa Metodu, Temsil Metodu, Tasvir Metodu, Tekrar Metodu, Gözlem Yapmaya Teşvik Metodu ve Terğib-Terhib Metodu” olarak ele alınan altı metod, tebliğ açısından muhataba etkisi yönüyle incelenmiş ve her birinin farklı anlamlar ifade etmesi yanında muhatap üzerinde de farklı yansımaları olduğu mütalaa edilmiştir. Bu da tebliğ açısından Kur'an'ın insanı eğitmede, hitap ettiği muhatabın özelliğine göre üslup belirlediğinin bir başka yansıması olarak görülebilir.

İnsanın fıtraten mücadeleci olması, bu özelliğine bağlı olarak tartışmaya yatkınlığı ve tartışmada uyulması gereken bir takım ilkelerin belirtildiğı ve “En güzel şekilde yapılan mücadele” olarak nitelendirilebilecek “Mücadele metodu”; insanları akli muhakemeye sevk eden “Karşılaştırma Metodu”; muhatabın zekâ ve yetenek seviyelerini tespit etmek, ilgisini konuya çekmek ve bilinen bilginin açığa çıkmasını sağlamak gibi amaçlara hizmet eden “Soru-Cevap Metodu” olmak üzere üç metod

⁶⁵⁹ Mevdudi, III, 63.

incelenerek Kur'an'dan örneklendirilmek suretiyle açıklanmaya çalışılmıştır. “Mücadele ile yapılan tebliğ” den önemle çıkarılabilecek sonuç, Kur'an'ın mücadeleyi başlatan bir üslup değil de, hakikatin gönüllerde yer bulması adına gerektiğinde tartışmanın terkedilmesini emreden bir tavır sergilediğidir. Bu ise tebliğde mücadelenin sınırlarını belirleyen bir nitelik olarak görülebilir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Kur'an'ın tebliğ metodu çeşitlilik arz ederken, mübelliği de pasif olmaktan aktif hale geçmeye zorunlu kılan, sunduğu mesajlarda evrensel geçerliliğe sahip bir terbiye metodu ile tüm insanlığa hitap edecek düzeyde bir kapsam alanına sahip olan bir üslupla muhatabına hitap etmektedir. Bunu yaparken örneğin kıssa metoduyla muhatabının idrakini kolaylaştırırken, diğer yandan soru ve mukayese ile zihinleri canlandırmakta, gözlem yapmaya teşvik ederek düşünme ve akıl yürütme kabiliyetini geliştirmektedir ve ayetlerde bu metotlar iç içe görülebilmektedir. Buna bağlı olarak Hz. Peygamber'in Kur'an'ı tebliğ metotlarını kullanmak suretiyle çok kısa bir zamanda elde ettiği müspet sonuç ortadadır. Dolayısıyla bugün dini tebliğ edecek olan kişinin de alanında yeterli olması, söylemleri ile eylemlerinin örtüşmesi, muhatabının psikolojisini ve tebliğin gerçekleşeceği sosyal ortamı çok iyi tahlil etmesi, çağın şartlarını, insanların ihtiyaçlarını bilerek, buna göre bir üslup geliştirmesi ve tebliğ vazifesini çok yönlü bir bakış açısıyla uygulaması zorunluluk arz etmektedir. Bu çalışmamız da tebliğin uygulanış şekillerinin farklı bir formu olarak değerlendirilebilir.

- KAYNAKÇA-

- Abdulkaki, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l Müfrehes li el-Fâzi'l Kur'an'il Kerim*, Daru'l Kütübi'l Mısriyye, Kahire, 1364.
- Acar, Abdullah, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Enstitüsü, Konya, 2005.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989.
- Alaylıoğlu, Ruşen, Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, Arif Bolat Yayınları, İstanbul, 1968.
- Albayrak, Halis, “Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi”, *Hz. Muhammed'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, 1. Baskı, Ankara, 2006, 43-52.
- Altıntaş, Ramazan ve diğerleri, *Kelam El Kitabı*, Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2002.
- el-Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin es-Seyyid Mahmud Bağdadi, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l- Kur'ani'l-Âzîm ve's-Sebil Mesânî*, Neşreden: Mahmud Şükri, Dâr-u İhyai't-Turasi'l Arabi, Beyrut-Lübnan, 1270.
- Apaydın, H.Yunus , “Nehiy”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006. Cilt:32, 544-547.
- Atay, Hüseyin, Yaşar Nuri Öztürk, Beyza Bilgin, Rami Ayas, Arif Güneş, Hasan Elik, *İslam Gerçeği*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1995.
- Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1992.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1990.
- Ay, Mehmet Emin, “Kur'an-ı Kerim'de Disiplin, Mükafat ve Ceza Kavramları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992., Cilt:4. Sayı:4. 249-257.
- Ayasbeyoğlu, Nevzat, *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim İle İlgili Ayetlerinin Tahlili*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, Ocak 1969.
- Bayraklı, Bayraktar, *İslamda Eğitim*, Anda Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 1983.

- el-Begavi, Ebi Muhammed Hüseyin b.Mesud, *Tefsirü'l Beğavi Mealimü't Tenzil*, Darü'l İbn. Hazm, 1. Baskı, Beyrut-Lübnan 2002.
- el-Beydavi, Nasıruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, *Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil*, thk.:Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, Dâru İhya'i-'t-Turâsi'l Arabî, Beyrut, 1997.
- Bilgin, Beyza, "Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, Ankara, 1980. 211-217.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Mealî Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1985.
- Bon, Gustave Le, *Kitleler Psikolojisi*, Hazırlayan:Yunus Ender, Hayat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1997.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *Sahihu'l-Buhârî*, Elif Ofset, İstanbul, 1979.
- Cebeci, Suat, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2005.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2010.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulu (İlmu Usûli't-Tefsir)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
- el-Cevzi, Cemaluddin Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zadü'l Mesir fi İlmi't-Tefsir*, thk.: Abdurrezzak Mehdi, Daru'l Kitâbu'l Arabî, Beyrut, 2001.
- el-Cevziyye, İbn Kayyim Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, *Bedai'u't-Tefsir*, thk.: Yüsri Seyyid Muhammed, Dâru'l-İbn Cevziyye, yy., 1467.
- Cirit, Hasan, "Vaaz", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, Cilt:42, 404-407.
- Cürcani, Seyid Şerif Ali b. Muhammed Cürcani, *Kitabü't Ta'rifat*, 1. Baskı, çev. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997.
- Çağrı, Mustafa, "Emir bi'l Ma'ruf Nehiy Ani'l Münker", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, Cilt:11, 138-141.

- Çağrı, Mustafa, "Da'vet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, Cilt: 9, 16-19.
- Çağrı, Mustafa, "Nasihat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, Cilt:32, 408-409.
- Çakan, İsmail Lütfü, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, Büşra Yayınları, İstanbul 1992.
- Çakan, İsmail Lütfü, *Hitabet ve İrşad Açısından Kur'an-ı Kerimde Söz Çeşitleri*, I.Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, (1-5 Kasım 1993), 1995, Cilt:1, 249-256.
- Çelik, Muhammed, *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, Akademi Yayınları. 2. Baskı, İzmir, 2006.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Dertli, Yahya, *Kur'an-ı Kerim'in İyiliği Emretme ve Kötülükten Kaçındırma İlkesinin Mu'tezile Düşüncesindeki Kullanım Alanı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, Şubat 2006.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1970.
- Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Ma'ruf ve Münker*, Ravza Yayınları, İstanbul, 1994.
- Dumlu, Ömer, *Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebu Davud*, thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, t.y.
- Ebu'l Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir Mukatil b. Süleyman, *el-Belhi, el-Eşbah ve'n Nezair fi'l Kur'ani'l Kerim*, Thk: Abdullah Mahmûd Şehhate, el-Hey'etü'l Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1994.
- Egemen, Bedi Ziya, *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1965.
- el-Elmâi, Zahir b. Awad, *Kur'an'da Tartışma Metotları*, Çev. Ercan Elbinsoy, 1. Baskı, Pınar Yayınları, Kasım 1984.

- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulları Yayınları, Ankara 2011.
- Fersahoğlu, Yaşar, “Kur'an'da Zihin Eğitimi”, Marifet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998.
- Foulque, Paul *Pedagoji Sözlüğü*, Trc: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, 1. Baskı, Haziran 1994.
- Görmez, Mehmet, “Tergib ve Terhib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, Cilt:40. 508-509.
- Güllüce, Veysel, “Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi (İbn Fadl Örneğinde)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2006, Sayı: 25, 95-128.
- Görgülü, Hasan Ali, “Nehyin Delaleti Konusunda Usulcülerin Görüşleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:25, 2010/2, 73-104.
- el-Halil b. Ahmed, Ebi Abdurrahman el-Ferahidi, *Kitabü'l Ayn*, Tahk: Mehdi el-Mehzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, 1. Baskı, Beyrut-Lübnan, 1408/1988.
- Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamberin Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, Eylül 2007(Diplomatik Mektubu), İstanbul.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, Ankara 2003.
- Hökelekli, Hayati, “Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar”, *Diyanet İlmî Dergisi*, Ocak Şubat Mart 1983, Cilt: 19, Sayı:1, 27-39.
- Hökelekli, Hayati, “Günümüz İletişim Teknikleri ve Dini İletişim”, *Diyanet İlmî Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart 2006, Cilt:42, Sayı:1, 41-58.
- Hökelekli, Hayati “Tebliğde Yöntemle İlgili Sorunlar”, *Hz. Peygamberin Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Haziran 2006, 164-174.
- Hökelekli, Hayati “inzar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, Cilt:22, 358-359.
- İbn Haldun, Muhammed b. Hadrami, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İmaj Basım, Ankara, Eylül 2004.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Siret'ün-Nebeviyye* (Hz. Muhammedi'nin Hayatı), Çev. İzzet Hasan, Neşet Çağatay Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es- Siret-i Nebeviyyetü li'ibn-i Hişam*, (İslam Tarihi Siret-i İbn Hişam Tercümesi), Çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 2006.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-Azim*, thk.:Sami b. Muhammed Selam, Daru-Tayyibetü lî'n-Neşri ve't-Tevzi'i, yy. 1999, Cilt: 1, s. 693.
- İbn Mace, Hafız Ebu Abdullah Muhammed b.Yezid el Kazvini, *Sünen*, thk.:Muhammed Fuad Abdülbaki, Daru İhyâ'î'l Kutubî'l Arabî, ty.
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l Arab*, Dâr-u Sadr ve Dar-u Beyrut, Beyrut 1956.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Din-Felsefe Tartışması*, Çev: Hüsen Portakal, Cem Yayınları, 2. Baskı, Haziran 2011.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Felsefe-Din İlişkileri* (Faslu'l Makâl el-Keşf an Minhâci'l-Edille), Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.
- İbn-i Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Emr-i Bi'l Ma'ruf, Nehy-i Anî'l Münker* (İyiliği Emretmek Kötülükten Alıkoymak), Çev. Cemaleddin Sancar, Bayrak Matbaa Yayınevi, İstanbul, 1987.
- İkbal, Muhammed, *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N.Ahmet Asrar, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1984.
- el-İsfahânî, Rağîb, *el-Müfredat fî Garibu'l Kur'an* (Kur'an Kavramları Sözlüğü), çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2010.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 4. Baskı, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 1999.
- Karabulut, Ethem *Terğib Hadisleri Bağlamında Hz. Peygamberin Tebşiri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2014.

- Karadař, Çaęfer, “İnsana Tanınan Üç İlahî İmkan: Fıtrat-İşaret-Hidayet”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi Yayınları, Cilt:18, Sayı 2, 2009, 75-94.
- Karagöz, İsmail, “Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kur'an Kavramlarının Analizi”, *Kutlu Doğum 2003: İslam'ın Güncel Sunumu*, I. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, 53-88.
- Karaman, Fikret, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karaman, Fikret, *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet*, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2007.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur'an'da Kıssa Terapisi-Hz. Peygamber'in Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi*, Cilt:8/2, Aralık 2004, 69-80.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Hz. Peygamber'in Karakteri: Güvenilirlik”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı:316, Nisan 2017, 19-21.
- Kaya, Remzi, “Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi*, 2002, Cilt:11, Sayı:2, 31-58.
- Kıraati, Muhsin, *Kur'an ve Tebliğ*, çev. Mustafa Eren, 1. Baskı, Kevser Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Kırca, Celal, “Kur'an'a Göre Din Eğitiminin Genel Metotları”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi*, Sayı:5, Kayseri, 1988, 167-182.
- Koçak, Süleyman, “Kur'anda Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, Cilt:9, Sayı:1, 187-215.
- Krech, David, Richard S. Crutchfield, Egerton L. Ballachey, *Cemiyet İçinde Fert*, Çev. Mümtaz Turhan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed *el-Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk.: Ahmed el-Buduni, Dâru'l-Kütübî'l Mısriyye, Kahire, 1964.

- Kutluer, İlhan, “Hikmet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, Cilt:17, 503-511.
- Kutub, Seyyid, İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzîlî, *Kur'anda Edebi Tasvir*, Çev: Süleyman Ateş, Hilal Yayınları, Ankara 1967.
- Küçükahmet, Leyla, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Nobel Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2001.
- Mevdudi, Ebu'l Ala, “*Tefhimu'l Kur'an*”, Çev. Muhammed Han Kayani ve ark., İnsan Yayınları, Şubat 2005.
- Muallimoğlu, Nejat, *Bütün Yönleri ile Hitabet*, 4. Baskı, Avcıol Matbaası, İstanbul, Haziran 1994.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, thk.: Muhammed Fuad Abdülbaki, Daru İhyâi'l Kutubî'l Arabî, t.y
- Mütercim Asım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l- Kâmûsi'l-Muhît* (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi), 1. Baskı, Çev. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.
- Okuyan, Mehmet, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an-ı Kerim Sözlüğü*, 1. Baskı, Düşün Yayıncılık, Mayıs 2015.
- Öğüt, Salim, “Emir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, Cilt:11, 119-121.
- Ölmez, Muammer, *Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlere Emredilen Tebliğ Metotları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Konya 2013.
- Önkal, Ahmet, *Resûlullahın İslama Davet Metodu*, 7. Baskı, Esra Yayınları, Konya, 1992.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 1997.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, 2. Baskı, Esra Yayınları, Konya, 1991.
- Özdemir, Saadettin, “Din Eğitiminde Soru - Cevap Metoduyla Öğretimde Hz. Peygamber Örneği”, *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)*, Isparta 2002, 397-413.

- Öztürk, Mustafa, “Kur'an Dilinde Kinaye ve Ta'riz”, *İslam İlimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, Ankara, Bahar 2013, 113-138.
- Öztürk, Mustafa, *Meal Kültürümüz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.
- er-Razi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin b. el-Hasen b. Ali, *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru İhyai't-Turasi'l Arabî, Beyrut, 1999.
- Salih b. Muhammed, Başarılı Davetçilerin Vasıfları, Çev. Mehmet Ali Kara, Karınca Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2004.
- Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Serinsu, Ahmet Nedim, Mehmet Sürmeli, Arif Alkan, Ömer Akyürek, Bilal Deliser, Ayhan Baştürk, Ali Çınar, Yusuf Mavili, *Dini Terimler Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- Soysaldı, Mehmet, *Dinî Hitabet*, 2. Baskı, Bizim Büro Yayınevi, Ankara, 2005.
- Soysaldı, Mehmet, “Kur'anda Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kavramların Analizi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, Cilt:39, Sayı: 3, 2003, 43-64.
- es-Suyuti, İmam Celaledin, *el-İtkan fi Ulumi'l Kur'an* (Kur'an İlimleri Ansiklopedisi), Çev: Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987.
- Şaban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulu'l Fık)*, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18. Baskı, Ankara, Eylül 2013.
- Şanver, Mehmet, *Kur'an'da Tebliğ Metotları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1998.
- Şanver, Mehmet, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, 2. Baskı, Bursa, Haziran 2001.
- Şengül, İdris, “Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri”, IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu, Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 17-18 Ocak 1998, 169-184.
- Şimşek, M.Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1993.
- Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsir-il Kur'an*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1973.

- Et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'ân*, thk.: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, yy., 2000.
- et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Camiu's-Sahih*, thk.: Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, ty.
- Topaloğlu, Bekir, "İrşad", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, Cilt:22, 454-455.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Mürşid ve İrşad Faaliyeti*, İrfan Yayınevi, Kayseri, 1975.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm'da İrşad*, Marifet Yayınları, Bursa, 1981.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Hidayet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, Cilt: 17, 473-477.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Cedel", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, Cilt:7, 208-210.
- Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1983.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Zehraveyn Yayınları, Haziran 1992.
- Yeğin, Abdullah *İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lûgat*, Hizmet Vakfı Yayıncılık, İstanbul, 1997
- ez-Zemahşeri, Ebu'l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed *el-Keşşaf An Hakâiki Ğavamidi't-Tenzil, Dâru'l Kitâbî'l Arabî*, Beyrut, 1986.
- Zeydan, Abdülkerim, *İslam Davetçilerine*, çev: Nezir Demircan, İkbal Yayınları, Ankara 1977.
- ez- Zuhayli, Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsirü'l Münir fi'l Akideti ve Şeriatı ve'l Menhec*, Darü'l Fikrî'l Muasır, Dimeşk, 1997.

